

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΔΠΜΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ – ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ – ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ
ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ 2014-2015

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΝΤΙΝΑ ΒΑΪΟΥ

**ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ ΕΞΑΙΡΕΣΕΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ**

ΧΑΤΖΗΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΘΗΝΑ

ΜΑΡΤΙΟΣ 2015, ΑΘΗΝΑ

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα πραγματεύεται το ζήτημα της (ανα)παραγωγής εξαιρέσεων, με την έννοια του αποκλεισμού, και της συγκρότηση ταυτοτήτων –ατομικών, συλλογικών, χωροχρονικών– μέσα από τη διαδικασία αυτή, στο πλαίσιο της βιοπολιτικής διαχείρισης του πληθυσμού. Το ενδιαφέρον της έρευνας εστιάζει στην πληθυσμιακή ομάδα των προσφύγων και αιτούντων άσυλο και χωρικά, στο αστικό περιβάλλον της πόλης της Αθήνας, αν και διαχέεται σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες. Το προς εξέταση ερώτημα είναι το αν και κατά πόσο ο αποκλεισμός, χωρικός και κοινωνικός, στην ακραία έκφασή του μπορεί να νοηθεί και να βιωθεί ως εγκλεισμός.

Η προσέγγιση των παραπάνω ζητημάτων είναι χωροχρονική, καθώς ο χώρος σε άμεση συνομιλία με το χρόνο, αποτελεί το αναλυτικό πλαίσιο που χρησιμοποιείται προκειμένου να μελετηθούν οι γεωγραφίες και χωρικότητες εξαιρέσεων που η βιοπολιτική διακυβέρνηση (ανα)παράγει μέσω του νόμου και των μηχανισμών ασφαλείας και πιο ειδικά, προκειμένου να ανιχνευτούν τέτοιες εξαιρέσεις στην εμπειρία του προσφυγικού πληθυσμού.

Ως βασική μέθοδος επιλέγεται η ποιοτική έρευνα και ως εργαλείο παραγωγής δεδομένων οι βιογραφικές συνεντεύξεις με πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο. Στόχος είναι, μέσω των αφηγήσεων, να διερευνηθούν οι ιδιοτυπίες της κοινωνικής πραγματικότητας έτσι όπως βιώνονται από τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα αλλά και οι εμπειρίες και οι καθημερινές πρακτικές της, ως συνιστώσες συγκρότησης τόσο του χώρου όσο και των ταυτοτήτων. Η σύνθεση των ευρημάτων της έρευνας πεδίου γίνεται με άξονα την πόλη και την καθημερινή ζωή σε αυτήν και μάλιστα, με όρους κινητικότητας και ροών, οι οποίες διατρέχουν το χώρο σε διάφορες κλίμακες, γεωγραφικές και χωροκοινωνικές.

Abstract

The main theme of the research is the (re)production of exceptions, in the sense of exclusion, and the construction of identities -personal, collective, spatiotemporal- through this process, in the context of population's biopolitical management. The focus is on the population of refugees and asylum seekers and spatially, on the urban environment of the city of Athens, although diffused at different spatial scales. The question to consider is whether and how the exclusion, spatial and social, in its extreme expression, can be considered and experienced as confinement.

The theoretical perspective of these issues is spatiotemporal, as space in direct conversation with time, constitutes the analytical framework used in order to study the geographies and spatialities of exceptions that the biopolitical governance (re)produces through law and security mechanisms and more specifically in order to detect such exceptions at the experience of the refugee population.

As basic method, qualitative research is selected and as data generating tool interviews with refugees and asylum seekers. The aim is to explore, through narratives, the peculiarities of social reality as experienced by this population group, but also refugees and asylum seekers experiences and everyday practices, as constituent components of both space and identities. The synthesis of the findings of the field research is based on the concept of city and everyday life, and actually, in terms of mobility and flow, which traverse space at different scales, geographical and spatiotemporal.

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	6
1.1. Αντικείμενο έρευνας	6
1.2. Μεθοδολογική προσέγγιση.....	8
2. Εννοιολογικό πλαίσιο.....	10
2.1. Η κατάσταση εξαίρεσης ως σχήμα διακυβέρνησης	10
2.2. Η δημιουργία δύο ειδών υποκειμένων	14
2.3. Ο νόμος ως εργαλείο παραγωγής εξαιρέσεων.....	17
2.4. Από την ιδεολογία της ανασφάλειας στην πολιτική της ασφάλειας.....	22
Ο φόβος.....	22
Η ασφάλεια	24
2.5. Ο χώρος ως αναλυτικό εργαλείο	27
3. Οι συνεντεύξεις.....	32
Στοιχεία πληροφορητών/τριών.....	34
3.1. Χρονική τομή_ πριν και μετά τα χαρτιά	36
3.2. Ξένος στην πόλη_ συγκροτώντας ταυτότητες	39
3.3. Κοινωνικός αποκλεισμός_ δικαιώματα σε κρίση	45
3.4. Μηχανισμοί ελέγχου_ από την «ασφάλεια» στην ανασφάλεια	51
3.5. Κινητικότητα_ δικαίωμα ή προνόμιο;	59
3.6. Στρατηγικές επιβίωσης_ δίκτυα και τακτικές.....	65
Δίκτυα αλληλοϋποστήριξης	65
Τακτικές κινητικότητας.....	68
4. Αντί επιλόγου	71
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	74
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	76

1. Εισαγωγή

1.1. Αντικείμενο έρευνας

Το παρόν εγχείρημα εκκινεί από μια προσωπική εμπειρία. Ως μέλος της νομικής υπηρεσίας της Μ.Κ.Ο. ΑΙΤΗΜΑ¹ ήρθα αντιμέτωπη με τη συνθήκη του εγκλεισμού στα κέντρα κράτησης μεταναστών και τα κατά τόπους αστυνομικά τμήματα. Στην προσπάθειά μου να διαχειριστώ το σοκ που προκαλεί η επαφή με τον εγκλεισμό και ενώ ταυτόχρονα συναναστρεφόμουν με πληθώρα προσφύγων και έξω από τα κέντρα κράτησης, άρχισα να συνειδητοποιώ ότι η διάσταση του εγκλεισμού εκτείνεται και πέρα από αυτά, με άλλους όρους φυσικά. Με ενός είδους αντιστοιχία, λοιπόν, διαπίστωσα ότι ενώ παράγεται αρκετός λόγος –σε πολιτικό και ερευνητικό επίπεδο– για την οριακή κατάσταση της κράτησης, υπάρχει μια υστέρηση ως προς τον λόγο για τα «ελεύθερα» μεταναστευτικά υποκείμενα που εντούτοις βιώνουν μια συνθήκη εγκλεισμού.

Έτσι, η εργασία αυτή έρχεται προσθετικά να συνεισφέρει στη συζήτηση περί εγκλεισμού, διερευνώντας το αν και κατά πόσο ο αποκλεισμός, χωρικός και κοινωνικός, στην ακραία μορφή του μπορεί να νοηθεί και να βιωθεί ως εγκλεισμός. Το εν λόγω ερευνητικό ερώτημα, εντασσόμενο στη παρούσα πολυεπίπεδη κρισιακή συγκυρία, εστιάζει στο ζήτημα της (ανα)παραγωγής εξαιρέσεων, με τη σημασία του αποκλεισμού, εντός ενός περιβάλλοντος κατ' επίφαση «ελευθερίας». Μιας (ανα)παραγωγής αποκλεισμών, που μέσα από τους μηχανισμούς ασφάλειας και τις θεσμικές ρυθμίσεις της βιοπολιτικής διαχείρισης του πληθυσμού συγκροτεί ταυτότητες – ατομικές, συλλογικές, χωροχρονικές-.

Η έρευνα τοποθετείται εκτός των οριοθετημένων χώρων κράτησης, στο αστικό περιβάλλον της πόλης της Αθήνας, ωστόσο διαχέεται σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες. Η προσέγγιση των παραπάνω ζητημάτων είναι χωροχρονική με την έννοια της κατανόηση τους με όρους χώρου και χρόνου και όχι της απλής διερεύνησης των υλικών και χωρικών τους διαστάσεων. Έτσι, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανίχνευση χωρικοτήτων και γεωγραφιών «εξαιρέσεων» στην εμπειρία του προσφυγικού πληθυσμού.

Σε ένα πρώτο χρόνο (κεφ. 2), η διερεύνηση γίνεται μέσα από την εννοιολογική επισκόπηση του πλαισίου που (ανα)παράγει αποκλεισμούς. Επιχειρείται μια συνδυαστική προσέγγιση του θεωρητικού σχήματος της κατάστασης εξαίρεσης και του ρόλου της μετανάστευσης στη

¹ Μ.Κ.Ο. που παρέχει νομική υποστήριξη σε πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο

συγκρότηση ταυτοτήτων και χώρου. Επιστρατεύεται η δομή περίληψη/αποκλεισμός για την κατανόηση του συγκείμενου της βιοπολιτικής διαχείρισης του κοινωνικού σώματος και πιο ειδικά της μεταναστευτικής εμπειρίας μέσα σ' αυτό. Επιπλέον, εξετάζονται τα εργαλεία, δηλαδή ο νόμος και οι μηχανισμοί ελέγχου, που ρυθμίζουν την σχέση του χώρου, του χρόνου και των δικαιωμάτων με την κατάσταση εξαίρεσης και τελικά κατασκευάζουν την κατηγορία του «άλλου» στην τρέχουσα συγκυρία της κρίσης.

Σ' ένα δεύτερο χρόνο (κεφ. 3), γίνεται μια προσπάθεια συνάρθρωσης της εννοιολογικής θεώρησης με τα δεδομένα της εμπειρικής έρευνας με σκοπό την προβολή του βιώματος του μεταναστευτικού υποκειμένου μέσα από την παράθεση του αυτούσιου λόγου του και η ανάδειξη εκείνων των στιγμιότυπων της καθημερινότητας του που το συγκροτούν.

Η έρευνα, λοιπόν, περιστρέφεται γύρω από τα παρακάτω ερωτήματα:

- *Ποιο είναι το πλαίσιο που καθορίζει τα όρια του διανοητού/ αναγνωρίσιμου κοινωνικού υποκειμένου;*
- *Πώς το πλαίσιο αυτό, μέσα από θεσμικές τεχνικές (νόμος) και μηχανισμούς επιτήρησης διαμορφώνει ένα πλέγμα εξαιρέσεων στο χώρο, το χρόνο, τα δικαιώματα;*
- *Πώς αυτοί οι χώροι εξαίρεσης περιλαμβάνονται μέσω του αποκλεισμού τους;*
- *Πώς συγκροτείται η ταυτότητα μέσα από το ανήκειν ή το μη ανήκειν;*
- *Πώς όλα τα παραπάνω αναπαράγουν τις εξουσιαστικές δομές και τις κυρίαρχες διχοτομήσεις που αυτές θεσπίζουν;*

1.2. Μεθοδολογική προσέγγιση

Όσον αφορά τη μεθοδολογική προσέγγιση², το δεύτερο κεφάλαιο βασίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα από την οποία, μέσω της θεώρησης των παγιωμένων δομών του συστήματος, καλύπτονται ορισμένες θεωρητικές έννοιες, ενώ το τρίτο στηρίζεται σε επιτόπια ποιοτική έρευνα προκειμένου να επιτευχθεί η μετατόπιση από τον κόσμο της ερευνήτριας, στον κόσμο των υποκειμένων της έρευνας (Λυδάκη, 2001). Για το σκοπό αυτό, ως εργαλείο παραγωγής δεδομένων επιλέγονται οι συνεντεύξεις με πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο, ώστε να ανιχνευτούν οι ιδιοτυπίες της κοινωνικής πραγματικότητας έτσι όπως βιώνονται από τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα.

Η εν λόγω ποιοτική έρευνα βασίζεται σε βιογραφικές συνεντεύξεις, με στόχο, μέσω των αφηγήσεων ζωής, να διερευνηθούν οι εμπειρίες και οι καθημερινές πρακτικές των προσφύγων και αιτούντων άσυλο ως συνιστώσες συγκρότησης τόσο του χώρου όσο και των ταυτοτήτων στο πλαίσιο της βιοπολιτικής διακυβέρνησης. Επιχειρώ μια ποιοτική ανάλυση των αφηγήσεων εστιασμένη στην ανάδειξη του φυλετικού/εθνοτικού/ έμφυλου χαρακτήρα των χώρων και χρόνων της πόλης, της πρόσβασης και της κινητικότητας και γενικότερα της καθημερινής ζωής στην πόλη. Επικεντρώνομαι σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες, ώστε να ανιχνευτεί η πολλαπλότητα και η δυναμική της καθημερινής αστικής ζωής, καθώς αντιλαμβάνομαι τις χωρικές κλίμακες ως αμοιβαίες και συνυπάρχουσες και όχι διακριτές και ιεραρχημένες, δεδομένης της πολλαπλότητας του χώρου και της παραγωγής του μέσα από ποικίλες κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές (Λυκογιάννη, 2009).

Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων οι συνομιλητές/τριες μου μεταφέρουν στον απόλυτο χώρο και χρόνο της κουβέντας μας εμπειρίες, σκέψεις και συναισθήματα ανατρέχοντας στο χωροχρόνο της τροχιάς της ζωής τους. Εγώ με τη σειρά μου επιχειρώ να καταγράψω και να αποδώσω τα νοήματα της συζήτησής μας όσο το δυνατόν πιο άμεσα και ουδέτερα. Έχοντας λοιπόν αποδεχτεί ότι η παρούσα προσπάθεια συνιστά εξ ορισμού μια διαμεσολαβημένη αποτύπωση της βιωμένης εμπειρίας των πληροφορητών μου, προσπαθώ να αποφύγω την λεγόμενη κατά Foucault *αντικειμενοποίηση του υποκειμένου*, δηλαδή τη μετατροπή του υποκειμένου σε αντικείμενο έρευνας και λόγου (Παρσανόγλου & Πετράκου, 2010: 140). Προς το σκοπό αυτό προτάσσω τον

² Με τον όρο μέθοδο δεν εννοούμε μόνο τους συστηματικούς κανόνες και συνακόλουθα τα εργαλεία και τις τεχνικές εξέτασης του αντικειμένου μιας έρευνας, αλλά και τη σχέση ερευνητή/τριας και ερευνητικού αντικειμένου, καθώς αυτή η σχέση προσδιορίζει και προδιαγράφει τον τρόπο προσέγγισης, αποτύπωσης και ανάλυσης των δεδομένων ενώ ταυτόχρονα επηρεάζεται από τη θέση του/της απέναντι στο πρόβλημα της γνώσης και από τους κοινωνικούς του/της καθορισμούς (Λυδάκη, 2001).

αυτούσιο λόγο των υποκειμένων έτσι όπως προέκυψε μέσα από τη μεταξύ μας συνάντηση κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με στόχο να κατανοήσω και να μεταφέρω τον τρόπο με τον οποίο ο κόσμος των εμπειριών εσωτερικεύεται στους/στις συνομιλητές/τριες μου και τους/τις συγκροτεί λαμβάνοντας υπόψη την έλλογη δράση τους και αποδίδοντας τους αυτονομία και υποκειμενικότητα.

Στην προσπάθεια διασύνδεσης των θεωρητικών παραδοχών του δεύτερου κεφαλαίου με το επίπεδο του συγκεκριμένου και του πρακτικού μέσω των συνεντεύξεων του τρίτου κεφαλαίου αναγνωρίζω τη σχετικότητα και τη μερικότητα των ποιοτικών ευρημάτων που προκύπτουν, δεδομένων των αντικειμενικών περιορισμών που επιβάλλει η συγκεκριμένη τεχνική όσον αφορά την γενικευσιμότητα της και την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, καθώς ο/η εκάστοτε ερευνητής/τρια βασίζεται στα δικά του προσωπικά νοήματα, όταν προαποφασίζει ποιά στοιχεία θα επιλέξει και πώς θα τα οργανώσει.

Παρόλα αυτά, γίνεται μια απόπειρα *συνθεώρησης των θεωρητικών αναζητήσεων και του τρόπου με τον οποίο αυτές προσλαμβάνονται και ερμηνεύονται, αλλά και «λειτουργούνται» από τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα* (Λυδάκη, 2001: 18), έτσι όπως αυτές «δοκιμάζονται» στην πορεία της έρευνας, προς την κατεύθυνση αναστοχασμού με σχεσιακούς όρους, δεδομένου ότι *οι δράσεις στον απόλυτο χώρο αποκτούν νόημα μόνο με σχεσιακούς όρους* (Harvey, 2005: 28 & 34).

2. Εννοιολογικό πλαίσιο

2.1. Η κατάσταση εξαίρεσης ως σχήμα διακυβέρνησης

Η εποχή της νεωτερικότητας χαρακτηρίζεται από την είσοδο της φυσικής ζωής στη σφαίρα της πολιτικής. Η τοποθέτηση της ανθρώπινης ζωής στην κορυφή της πυραμίδας της ιεράρχησης αξιών της νεωτερικής δημοκρατίας την καθίσταται το επίδικο της πολιτικής. Από το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και μετά με τις διακηρύξεις και τις συμφωνίες που καταρτίστηκαν σε διεθνές επίπεδο, εργαλειοποιούνται τα ανθρώπινα δικαιώματα με σκοπό την οικοδόμηση του νεωτερικού έθνους-κράτους. *Οι διακηρύξεις των δικαιωμάτων αντιπροσωπεύουν την αρχέγονη μορφή της εγγραφής της φυσικής ζωής στη διακαίσιπολιτική τάξη του έθνους-κράτους* (Agamben, 2005: 201). Καθώς ο υπήκοος μετασχηματίζεται σε πολίτη η ζωή ανάγεται σε υποκείμενο και αντικείμενο της κρατικής πολιτικής και έτσι η τελευταία αναπτύσσει τεχνικές για τη διαχείριση του πληθυσμού, γεγονός που σηματοδοτεί το πέρασμα από την απλή πολιτική στη βιοπολιτική.

Η έννοια της βιοπολιτικής όπως την ορίζει ο Agamben αφορά την *πολιτικοποίηση της ζωής στο απλούστερο βιολογικό της επίπεδο, την κλιμακούμενη ενσωμάτωση και υπαγωγή της φυσικής ζωής του ανθρώπου στους μηχανισμούς, στους υπολογισμούς και τα σχέδια της εξουσίας* (Agamben, 2005: 189 & 288). Σύμφωνα πάλι με τον ίδιο, *στη νεωτερική βιοπολιτική κυρίαρχος είναι εκείνος που αποφασίζει για την αξία ή τη μη αξία της ζωής ως τέτοιας, δηλαδή για το αν η ζωή ως τέτοια έχει ή δεν έχει αξία. Η ζωή, η οποία με τις διακηρύξεις των δικαιωμάτων είχε περιβληθεί ως τέτοια την αρχή της κυριαρχίας, καθίσταται τώρα αυτή η ίδια ο τόπος της κυρίαρχης απόφασης* (Agamben, 2005: 223). Προς την ίδια κατεύθυνση είναι και η ερμηνεία που δίνει ο Foucault στον εν λόγω όρο, σύμφωνα με την οποία βιοπολιτική είναι *αυτή η πολύ ειδική, αν και ιδιαίτερα σύνθετη, εξουσία που έχει ως στόχο της τον πληθυσμό, ως κυριότερη μορφή γνώσης την πολιτική οικονομία και ως ουσιώδης τεχνικές της τους μηχανισμούς ασφαλείας*³.

Κρίσιμο στο σημείο αυτό είναι να κατανοήσουμε το ζήτημα της εξουσίας παίρνοντας ως αντικείμενο ανάλυσης τις σχέσεις εξουσίας και όχι μια εξουσία. Σχέσεις που δομούνται πάνω σε δυο στοιχεία, καθώς δεν υφίσταται εξουσία παρά μόνο όταν ασκείται από «κάποιους» σε «άλλους» (Foucault, 1991)⁴. Με αυτόν τον τρόπο οι σχέσεις εξουσίας αναδεικνύουν την

³ Όπως παρατίθεται στο Αθανασίου, 2012: 15

⁴ Foucault M., «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», μτφρ. Λίλα Τρουλινού, στο Foucault M., 1991, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα: ύψιλον/βιβλία

αναγκαιότητα της ταυτόχρονης εξάρτησης της ζωής από τους άλλους και από την εξουσία προκειμένου να διαμορφωθούν οι προϋποθέσεις της μετάβασης του ανθρώπινου όντος σε πολιτικό υποκείμενο.

Δεδομένου ότι η βιοπολιτική άφορα τη σχέση μεταξύ εξουσίας και ανθρώπινης ζωής, ανακύπτει το ερώτημα του πώς μπορεί μια εξουσία με διακύβευμα τη διατήρηση της ζωής να συμπεριλάβει τη δυνατότητα έκθεσης του «άλλου» στο θάνατο. Η τομή μεταξύ της προστασίας της ζωής και της δυνατότητας αφαίρεσης της βρίσκεται στην ένταξη της τεχνικής του ρατσισμού στους κρατικούς μηχανισμούς. Πρόκειται για μια μορφή εξουσίας που ορίζει ποιες ζωές λογίζονται ως αξιόβιτες και ποιες όχι. Βάσει του ρατσισμού η ανθρώπινη ιδιότητα αποδίδεται υπό προϋποθέσεις: φυλετικές, ταξικές, έμφυλες, υγειονομικές. Ανάγεται δηλαδή ο ρατσισμός σε συστατικό στοιχείο της βιοπολιτικής και συνδέεται αυτόματα με το αίτημα εξαίρεσης κάποιων μορφών ζωής στο όνομα της προστασίας κάποιων άλλων (Αθανασίου, 2012).

Η βιοπολιτική λοιπόν, ως άσκηση σχέσεων εξουσίας παράγει κοινωνικές νόρμες που ορίζουν την πολιτική και πολιτισμική κανονικότητα. Προκειμένου να οριοθετήσει την κανονικότητα που είναι απαραίτητη για την διαχείριση του κοινωνικού σώματος επικαλείται ή παράγει εξαιρέσεις από αυτήν. Η κατάσταση εξαίρεσης έτσι ανάγεται σε ρυθμιστή της κανονικότητας, νομιμοποιώντας την άσκηση πολιτικής διαμέσου αποκλεισμών. Σύμφωνα με τον Agamben, η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι μια κατάσταση δικαίου, αλλά ένας χώρος χωρίς δίκαιο, ένας κενός χώρος δικαίου που όμως παίζει ουσιαστικό ρόλο για την έννομη τάξη, ώστε η τελευταία να πρέπει με κάθε τρόπο να εξασφαλίσει μια σχέση μαζί του. Γι' αυτό, άλλωστε, η εξαίρεση περιλαμβάνεται στο νόμο διαμέσου του αποκλεισμού της. Οι όροι του δίπολου εξαίρεση-κανόνας προϋποθέτουν ο ένας τον άλλον. Η κανονική κατάσταση προϋποθέτει την εξαίρεση για να οριοθετηθεί και η σχέση αυτή αποτελεί προϋπόθεση για την έννομη τάξη (Agamben, 2007).

Ο Agamben επιστρατεύει τη δομή της εξαίρεσης για να αναδείξει τη διαίρεση ανάμεσα στη δικαιοκή τάξη και σε έναν τόπο έξω από αυτή, όπου τοποθετείται η ζωή που στερείται δικαιοκή και πολιτικής προστασίας, η γυμνή ζωή. Ο όρος γυμνή ζωή αναφέρεται στην καθαρά βιολογική ζωή, απογυμνωμένη από κάθε έννοια του πολιτικού. Το σχήμα της εξαίρεσης αποτελεί τη λύση για την περίληψη της γυμνής ζωής στη δικαιο-πολιτική τάξη μέσω του *περιληπτικού αποκλεισμού της* (Agamben, 2005: 46) και εκφράζεται με την αναστολή της ιδιότητας του πολίτη. Πρόκειται για μια χωροχρονική αναστολή που επιμερίζει την ιδιότητα του πολίτη. Έτσι, το κράτος αίρει δικαιώματα, παράγει εξαιρέσεις από την πολιτική κανονικότητα με έναν δικαιοκά ρυθμιζόμενο τρόπο, στην πραγματικότητα μέσω του ίδιου του νόμου (Agamben, 2005).

Η Butler στην ανάλυσή της γύρω από το ποια ανθρώπινη ύπαρξη αναγνωρίζεται ως υποκείμενο εντός του πολιτισμικά διανοητού κάνει λόγο για μια ευάλωτη ή επισφαλής ζωή από την οποία απεκδύεται κάθε έννοια του ανθρωπίνου (Butler, 2011)⁵. Η Butler με τη σειρά της επικαλείται το σχήμα της εξαίρεσης ως παραγωγό επισφάλειας αναφερόμενη στην αναστολή της αναγνώρισης της κοινής ανθρώπινης ιδιότητας από κάποιες ζωές. Η Αθανασίου, ορμώμενη από τη Butler ορίζει την επισφάλεια ως την *κοινωνική συνθήκη παραγωγής υποκειμένων ως ξένων, ενδεών, περιπτών, ασύμβατων και αβίωτων, με γνώμονα έμφυλες, σεξουαλικές, φυλετικές, ταξικές, εθνικές και εθνοτικές νόρμες που ορίζουν ποιες μορφές ζωής λογίζονται ως κοινωνικά βιώσιμες και αξιοβίωτες* (Αθανασίου, 2012: 85).

Η κατάσταση της επισφάλειας δεν αναφέρεται στον αποκλεισμό από την ιδιότητα του πολίτη, αλλά από την ιδιότητα του ανθρωπίνου. Η Butler αρνούμενη το διαχωρισμό του κοινωνικού από το πολιτικό υποστηρίζει ότι κρίσιμο είναι να αναρωτηθούμε ποιες ανθρώπινες υποκειμενικότητες είναι όχι μόνο πολιτικά αναγνωρίσιμες αλλά και οντολογικά υπαρκτές και κοινωνικά βιώσιμες. Σε αυτό το συγκείμενο, έννοιες όπως ο αποκλεισμός και η εξαθλίωση δεν έχουν μόνο κοινωνικο-οικονομική σημασία αλλά και πολιτική. Αντιλαμβανόμενη το νόμο σίγουρα ως ένα μέσο τακτικής αλλά όχι ως το μονοπώλιο της εξουσίας, ισχυρίζεται ότι οι στερούμενες των πολιτικών δικαιωμάτων ζωές εξακολουθούν να υπόκεινται σε σχέσεις εξουσίας παρότι δεν προστατεύονται από το νόμο (Butler, 2009). Η συμβολή της Butler στη θεωρητική συζήτηση περί κατάστασης εξαίρεσης έγκειται στη διαπίστωση πως *η κατάσταση έκτακτης ανάγκης δεν εφαρμόζει, απλώς, στα προβλεπόμενα πλαίσια μιας τυπικής αντιστοιχίας, μια αναστολή που έχει συλληφθεί θεωρητικά στο πεδίο του δικαίου, αλλά μετασχηματίζει διαρκώς και το ίδιο το μοντέλο της κυριαρχίας, το οποίο έχει φροντίσει να προβλέψει γι' αυτήν (την έκτακτη ανάγκη) μια έκτακτη θέση (με τη διπλή σημασία του όρου) στο δικαιοκό του οπλοστάσιο* (Φιλιππίδης, 2014: 18).

Σε κάθε περίπτωση, η εξαίρεση είτε ως αναστολή του νόμου κατά Agamben είτε ως παραγωγός επισφάλειας κατά Butler παράγει διαχωρισμούς. *Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης καθιστά κάθε μορφή ζωής ευάλωτη στην πιθανότητα ανάθεσης ενός οποιουδήποτε στάτους εξαίρεσης, όπως είναι η αφαίρεση δικαιωμάτων* (Αθανασίου, 2012: 84). Η κατάσταση εξαίρεσης, ως συνθήκη που παράγει εξαιρέσεις διαπλέκεται με τη νεοφιλελεύθερη παραγωγή εξαιρέσεων με

⁵ Judith Butler, «Από την Επιτελεστικότητα στην Επισφάλεια», μτφρ. Άκης Γαβριηλίδης, στο Αθανασίου (επιμ.), 2011, *Επιτελεστικότητα και Επισφάλεια: Η Τζούντιθ Μπάτλερ στην Αθήνα*, Αθήνα: Νήσος. Πρόκειται για διάλεξη που έλαβε χώρα στις 17 Δεκεμβρίου 2009 στο Πάντειο Πανεπιστήμιο στην Αθήνα.

αποτέλεσμα να καλλιεργούνται πρακτικές αποκλεισμού ομάδων, πληθυσμών και γεωγραφικών περιοχών.

Καθώς η οικονομική ανάπτυξη ανάγεται σε πρωταρχική αξία του νεοφιλελευθερισμού, διαμορφώνονται τα καθεστώτα κανονικότητας που είναι απαραίτητα για να ορίσουν το πλαίσιο εντός του οποίου ασκούνται οι εξουσίες και δρουν τα υποκείμενα. Έτσι, η κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου δόγματος εξαπλώνεται πέρα από τα όρια της οικονομικής δραστηριότητας και περνά στη σφαίρα του πολιτικού με αποτέλεσμα ο νεοφιλελευθερισμός να παράγει μηχανισμούς εξουσίας και κοινωνικές νόρμες που καθορίζουν μια συγκεκριμένη κατανομή αγαθών, αξιών και δυνατοτήτων ζωής (Αθανασίου, 2012: 16). Ανάγεται έτσι, σε τρόπο διακυβέρνησης που παράγει υποκείμενα και κατηγορίες πολιτών με γνώμονα την οικονομική βιωσιμότητα. Ενώ, λοιπόν, υποτίθεται ότι η κρατική παρέμβαση ελαχιστοποιείται στο όνομα της ελεύθερης οικονομίας και της επακόλουθης κυκλοφορίας αγαθών και ανθρώπων, στην πραγματικότητα ενισχύονται οι πρακτικές διακυβέρνησης που διασφαλίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία του κεφαλαίου. Κατά συνέπεια, αναπαράγονται περισσότεροι αποκλεισμοί όχι μόνο στο εσωτερικό του έθνους-κράτους αλλά και ανάμεσα στους λαούς και τις πόλεις της γης.

Μάλιστα, τη στιγμή που η νεοφιλελεύθερη ανάπτυξη βάλλεται από την τρέχουσα οικονομική κρίση, νέες μορφές διακυβέρνησης γεννιούνται εξαιτίας της συνθήκης του επείγοντος που επιβάλλει η τελευταία. Η συγκυρία της κρίσης δεν αφορά μόνο την οικονομική δυσπραγία, αλλά εισχωρεί και στον τρόπο ρύθμισης της ζωής του κοινωνικού σώματος. Ενδιαφέρον έχει λοιπόν να δούμε τι είδους συντεταγμένες αναδύονται καθώς αναδιοργανώνονται οι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί συσχετισμοί σε περιόδους κρίσεων.

Καταρχήν, η συνθήκη της κρίσης επιβάλλει μια προσωρινή συστολή και αναστολή οικονομικών, εργασιακών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων με άμεσες επιπτώσεις στις συνθήκες ζωής ευρύτατων κοινωνικών στρωμάτων. Οι σχέσεις εξουσίας στο πλαίσιο αυτό αρθρώνονται πάνω σε μια στρατηγικά διαρκώς προσωρινή άσκηση εξουσίας που διαχειρίζεται κρίσεις μέσω της επίκλησης ή παραγωγής εξαιρέσεων από την πολιτική κανονικότητα, η οποία με τη σειρά της παράγει νέες κανονικότητες. Η αναστολή δικαιωμάτων δηλαδή γίνεται ο κανόνας και η συγκυρία της κρίσης εγκαθίσταται πλέον ως καθεστώς.

Επιπλέον, στον πυρήνα του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος βρίσκεται η στρατηγική αναγωγής των υποκειμένων ως υπεύθυνων παραγόντων για τις κοινωνικές και οικονομικές κρίσεις (φτώχεια, ανεργία, επιδημίες), αντί για αποδέκτες των συνεπειών των νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών και δομών. Ο ανταγωνισμός, οικονομικός και κοινωνικός, ως βασική πτυχή του

νεοφιλελευθερισμού αναπαράγει την αξιωματική παραδοχή ότι ο καθένας οφείλει να μπορεί μόνος του (Τσουκαλάς, 2012)⁶ χωρίς να διεκδικεί τίποτα από το κράτος και επομένως η κοινωνική, οικονομική και πολιτική θέση του κάθε πολίτη καθορίζεται αποκλειστικά από τις προσωπικές του επιλογές. Έτσι ανακύπτει πολύ έντονα το ζήτημα της ατομικής ευθύνης με την έννοια ότι για κάθε προσωπική αποτυχία υπεύθυνο θεωρείται το ίδιο το άτομο. Πρόκειται για μια μετατόπιση ευθυνών από τις εγγενείς δομές του συστήματος του νεοφιλελευθερισμού στα ίδια τα υποκείμενα. Συγκεκριμένες κατηγορίες πληθυσμού, λοιπόν, χρεώνονται τα «δεινά» της κοινωνίας και γ' αυτό πρέπει να «εξοριστούν» από αυτή. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι άνεργοι, οι τοξικοεξαρτημένοι, οι οροθετικές, οι χωρίς χαρτιά, οι πρόσφυγες, αποτελούν τις ιδανικές φιγούρες για την μετακύληση ευθυνών που είναι απαραίτητη για τη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση (Tsimouris, 2014).

Τέλος, η συνθήκη της κρίσης νομιμοποιεί την αναδίπλωση της κοινωνίας σε συντηρητικά αξιακά προτάγματα. Η κρίση ενεργοποιώντας την εθνικιστική ρητορική γίνεται *εφαλτήριο για μια πολιτική της κυριαρχίας μέσω διαδικασιών μειονοτικοποίησης και χάραξης συνόρων* (Αθανασίου, 2012: 30). Εισάγεται με τον τρόπο αυτό ένα είδος διακυβέρνησης με όρους βιολογικούς. Το αναγνωρίσιμο πολιτικό σώμα συγκροτείται μέσα από εθνοτικά και φυλετικά κριτήρια.

Τελικά, η οικονομική αστάθεια λειτουργεί σταθεροποιητικά στις σχέσεις εξουσίας, καθώς μπορούμε να μιλάμε για μια συνθήκη διακυβέρνησης μέσω της κρίσης - και όχι για μια διαχείριση της κρίσης -και μάλιστα απαλλαγμένη από κάθε έλεγχο και κριτική εξαιτίας της μόνιμης επίκλησης μιας έκτακτης ανάγκης (*φυσικοποίηση της κρίσης*, Αθανασίου, 2012: 93).

2.2. Η δημιουργία δύο ειδών υποκειμένων

Υιοθετώντας την αντι-ουσιοκρατική προσέγγιση συγκρότησης των ταυτοτήτων βάσει της οποίας οι ταυτότητες δεν προσλαμβάνονται ως κάτι το δεδομένο, αλλά αποτελούν επίδικο, αντιλαμβανόμαστε ότι στο πλαίσιο της βιοπολιτικής διακυβέρνησης και των μηχανισμών που αυτή επιστρατεύει διαμορφώνονται συγκεκριμένες ταυτότητες. Και επειδή για να συγκροτηθεί μια ταυτότητα υποκειμένου απαιτείται ο αποκλεισμός μιας άλλης παράγονται αυτόματα δίπολα, όπου *κάθε έννοια προκύπτει με διαλεκτική αναγκαιότητα από την αντίθετή της* (Schmitt, 2009: 22). Προκειμένου να αναπαραχθούν οι κοινωνικές νόρμες που επιτάσσει η βιοπολιτική κατασκευάζεται

⁶ Όπως παρατίθεται στο Αθανασίου, 2012: 46

η κατηγορία του «άλλου», του «ξένου» με κριτήρια ασαφή, αλλά σίγουρα και τοπικά και εθνοτικά και αυτά είναι που θα μας απασχολήσουν στην παρούσα εργασία.

Ενώ, λοιπόν, η βιοπολιτική παράγει τεχνηέντως δίπολα, σε συνθήκη κρίσης οι διαχωρισμοί που ούτως ή άλλως τέμνουν το κοινωνικό σώμα αποκτούν πολεμική διάσταση. Ο κοινωνικός ανταγωνισμός οξύνεται καθώς οι εξαιρέσεις και οι αποκλεισμοί που παράγονται από την κυρίαρχη εξουσία διεμβολίζουν τα θεμέλια του ίδιου του κοινωνικού σώματος με τη μια κοινωνική ομάδα να στρέφεται εναντίον της άλλης, επικυρώνοντας το νεοφιλελεύθερο πρόταγμα του «όλοι εναντίον όλων». Προκειμένου να οχυρωθεί το κοινωνικό σώμα που βάλλεται από την οικονομική αστάθεια και ότι αυτή συνεπάγεται, η ήδη ενσωματωμένη στους κρατικούς μηχανισμούς οργάνωση του ρατσισμού εντατικοποιείται και από τη ρύθμιση περνά στη εξόντωση. Μια τέτοια κρατική διαχείριση του ρατσισμού καθιστά την πιθανότητα έκθεσης στο θάνατο πραγματική και κοινωνικά ανεκτή.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο διαχωρισμός εχθρός/φίλος γίνεται ορατός καθώς περνάμε από την κατηγορία του απλώς «ξένου» σ' αυτή του «εχθρού» και αντανάκλαται στη διχοτόμηση της κοινωνίας σε «καλούς πολίτες/εχθρούς». Η κατηγορία του «εχθρού» κατασκευάζεται σε ευθεία αναφορά με τον κίνδυνο του καθαρού, αγνού κοινωνικού σώματος. Και επειδή όπως ο Schmitt υποστηρίζει, *κάθε διάκριση [...] κινητοποιεί όλες τις άλλες αξιοποιήσιμες διακρίσεις προς υποστήριξή της* (Schmitt, 2009: 60), δίχτομίες όπως λευκός/έγχρωμος, ντόπιος/ξένος, πολιτισμένος/βάρβαρος, υγιής/μολυσμένος, επιστρατεύονται για τη συγκρότηση του μεταναστευτικού σώματος ως εχθρικού, έτσι ώστε σε ακραίες ή κρισιακές καταστάσεις να είναι δυνατή η σύγκρουση μαζί του. Σε τέτοιες περιπτώσεις οι έννοιες εχθρός και σύγκρουση προσλαμβάνονται με το πρωτογενές υπαρξιακό τους νόημα ως η δυνατότητα θανάτωσης, φυσικής ή κοινωνικής του εχθρού διαμέσου της σύγκρουσης.

Πέρα όμως από αυτές τις εξαιρετικές περιστάσεις όπου η κατάταξη φίλου/εχθρού οδηγεί στην πραγματική σύγκρουση, συνήθως απλά επιτάσσει μια καθορισμένη συμπεριφορά αναφορικά με τη διαχείριση των μεταναστευτικών υποκειμένων, ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές ανάγκες. Έτσι, αποτελούν ορατή και υπαρκτή κατηγορία που χρήζει συγκεκριμένης αντιμετώπισης από πλευράς κράτους, όταν εκλαμβάνονται ως παράγοντες ηθικής και κοινωνικής αταξίας, ως φορείς μολυσματικών ασθενειών, ως εν δυνάμει εγκληματικά υποκείμενα, ως φορείς πολιτισμικής διαφορετικότητας, ως μη αφομοιώσιμος και άρα επικίνδυνος πληθυσμός. Αντίθετα, καθίστανται αόρατοι ως υποκείμενα με ανάγκες, δικαιώματα, επιθυμίες. Είναι ορατοί για τους μηχανισμούς του κράτους όταν πρέπει να ενσαρκώσουν τον κίνδυνο και την απειλή και αόρατοι όταν

βρίσκονται έγκλειστοι επ' αόριστο στα κέντρα κράτησης, όταν δολοφονούνται από ακροδεξιούς, όταν χάνονται στα σύνορα, όταν υφίστανται την εργασιακή εκμετάλλευση.

Άλλωστε, όπως μας διδάσκει η ιστορία της διεθνούς μετανάστευσης, η κατηγοριοποίηση των μεταναστών σαν «επικίνδυνη κατηγορία» είναι μια διαδεδομένη τακτική ανά τα χρόνια. Αυτός ο επικίνδυνος χαρακτήρας έχει πολλαπλές εκφάνσεις. Στο εργασιακό πεδίο ως ανταγωνιστικό φθηνό εργατικό δυναμικό, σε επίπεδο ασφάλειας ως πηγή εγκληματικότητας, στον τομέα της υγείας ως υγειονομική απειλή.

Τέλος, δεδομένου ότι τα ζητήματα ορολογίας και ορισμού έχουν πολιτικό χαρακτήρα, ενδιαφέρον έχει να αναφερθούμε στη γλωσσική αποτύπωση του «άλλου» από τον κυρίαρχο λόγο. Το πρόταγμα για «καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης» υποδηλώνει την καλλιέργεια ενός πολέμου όπου οι μετανάστες αναγορεύονται σε εχθρό. Οι επίσημες αναπαραστάσεις του αλλοδαπού πληθυσμού με έμφαση στους «χωρίς χαρτιά» τους εμφανίζουν σαν μια απειλητική ομάδα. Επίσης, η χρήση όρων όπως «λαθρομετανάστης» ή «παράνομος» είναι ευρέως διαδεδομένη όχι μόνο για τους παράτυπα εισερχόμενους, αλλά και για τους πρόσφυγες, τους αιτούντες άσυλο ακόμα και τα ασυνόδευτα ανήλικα ομογενοποιώντας την κατηγορία του «ξένου» ως «παράνομου». Με αυτόν τον τρόπο, ο ρατσιστικός λόγος συντείνει αυτόματα στην περαιτέρω όξυνση των κοινωνικών σχέσεων και τη δημιουργία «στρατοπέδων», λειτουργώντας ως θεματοφύλακας της φυλετικής καθαρότητας.

Η εν λόγω επίσημη αφήγηση συνδέεται άμεσα με την εικόνα υποβάθμισης του κέντρου της Αθήνας και με το πρόταγμα της επανακατάληψης του από το ντόπιο πληθυσμό. Οι κυρίαρχα προβεβλημένες εικόνες από τα μίντια παρουσιάζουν το κέντρο της Αθήνας σαν μια ερημωμένη γη, εξαιτίας της υπερσυγκέντρωσης του «ξένου» πληθυσμού που προκαλεί φόβο και ανασφάλεια στους γηγενείς. Επιπλέον, δημιουργούν τη δικαιολογητική βάση για πολιτικές αστυνόμευσης και καταστολής και αφήνουν χώρο για δράση από πλευράς ακροδεξιών σχηματισμών.

Το αίτημα για εδαφική επανάκτηση κάποιων περιοχών που έχουν καταληφθεί από τον εχθρό βασίζεται πάνω σε μια αποικιοκρατική λογική αναπαραγόμενη εδώ και χρόνια στο εσωτερικό των δυτικών κρατών, δεδομένου ότι η αποικιοκρατία συνιστά δομικό στοιχείο για την εγκαθίδρυση της νεωτερικότητας. Προ οικονομικής κρίσης, αυτή η λογική αποτυπώθηκε στην εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης των μεταναστών. Η εγχώρια εργοδοσία των εθνών κρατών του Πρώτου κόσμου στηρίχθηκε οικονομικά σε μεγάλο βαθμό εκμεταλλεζόμενη την υποτιμημένη εργατική δύναμη των μεταναστών. *Πάντοτε βέβαια, η μεταναστευτική εργασία ήταν επισφαλής: δευτερεύουσα, υποτιμημένη, αναλώσιμη, αλλά και δομικά απαραίτητη για την κοινωνική*

αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας (Αθανασίου, 2012: 85). Στην τρέχουσα συγκυρία που χαρακτηρίζεται από τεράστια ποσοστά ανεργίας, αυτή η αποικιοκρατική λογική δεν μπορεί να αναπαραχθεί με τους ίδιους όρους, καθώς οι μετανάστες δεν είναι πλέον εργασιακά αξιοποιήσιμοι. Εξακολουθεί όμως να είναι παρούσα με τη δημιουργία γεωγραφιών αποικιοκρατίας, ενός είδους υποβαθμισμένων εσωτερικών αποικιών, μέσα από πρακτικές ελέγχου του χώρου που γεννούν νέες επικράτειες διαχωρισμών (Φιλιππίδης, 2014: 52). Έτσι, θεσπίζονται διαφορετικά δικαιώματα για διαφορετικές κατηγορίες του πληθυσμού για διαφορετικούς σκοπούς μέσα στον ίδιο χώρο (Φιλιππίδης, 2014: 5).

2.3. Ο νόμος ως εργαλείο παραγωγής εξαιρέσεων

Αν ορίσουμε το Δίκαιο ως ένα σύστημα κανόνων που θεσπίζει ή αναγνωρίζει η πολιτεία για να ρυθμίζουν με τρόπο υποχρεωτικό ή δεσμευτικό την εξωτερική συμπεριφορά των ανθρώπων στο πνεύμα της δικαιοσύνης⁷, αποδεχόμαστε τον κανονιστικό χαρακτήρα του δικαίου. Πρόκειται για έναν εξαναγκασμό των πολιτών με την έννοια ότι οφείλουν να είναι οργανωμένοι σε κράτος. Βασική λειτουργία του Δικαίου είναι η παραγωγή κανόνων με αναφορά στην πραγματική ζωή «κανονικο-ποιώντας» την τελευταία. Η αναφορά αυτή επιτυγχάνεται με την υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στους κανόνες δικαίου. Δεν προβλέπονται όμως όλες οι εκφάνσεις της πραγματικής ζωής από το Δίκαιο. Εντοπίζονται τα κρίσιμα εκείνα στοιχεία της πραγματικότητας για τα οποία είναι αναγκαίο να δημιουργηθεί δικανική πεποίθηση. Η έννοια, λοιπόν, της ανάγκης ανάγεται σε πρωταρχική πηγή δικαίου. *Η ίδια η εξουσία έχει αναθέσει στην ανάγκη το ρόλο να θεσπίζει δίκαιο, προβλέποντας έτσι μια επίλεκτη θέση για την κατάσταση εξαίρεσης μέσα σ' αυτό, συμπεριλαμβάνοντας μέσα στον κανόνα την ίδια του την αναστολή* (Φιλιππίδης, 2014: 19). Υπ' αυτή την έννοια, η εξαίρεση είναι η αρχέγονη μορφή του δικαίου. Στο πλαίσιο αυτό ο νόμος έχει το ρόλο του διαμεσολαβητή αυτών των κανόνων. Αποτελεί τη γλωσσική διατύπωση των κοινωνικών υποχρεώσεων και εκφράζει τη δομική διαπλοκή δικαίου-γλώσσας, η οποία αποτελεί *την καταστατική συνθήκη αναπαραγωγής του οποιουδήποτε κανόνα*⁸.

Περαιτέρω, ο νόμος για να ισχύει προαπαιτεί την ύπαρξη ενός σώματος που θα διαχειρίζεται. Το σώμα συμπεριλαμβάνει τον ανθρώπινο πληθυσμό καθεαυτό, αλλά και τις δομές

⁷ Ο ορισμός δικός μου, από ένα συνδυασμό ήδη διατυπωμένων από διακεκριμένους νομικούς (Γεωργιάδης, Τσάτσος) ορισμούς.

⁸ <http://www.crisis-scape.net/blog/item/153-performing-state-of-emergency-in-situ-greek>

και σχέσεις που δημιουργούνται στο πλαίσιο της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Αντικείμενο, λοιπόν, του νόμου καθίσταται το ανθρώπινο σώμα με τη διπλή του υπόσταση, ως φορέας τόσο της καθυπόταξης στην κυρίαρχη εξουσία, όσο και των ατομικών ελευθεριών (Agamben, 2005: 198).

Ταυτόχρονα, το ανθρώπινο σώμα για να μπορέσει να ενσωματωθεί στην κρατική δομή υπόκειται σ'ένα σύνολο θεσμών (Foucault, 1991: 84)⁹, υποτάσσεται πάντα σ'ένα μηχανισμό εξουσίας. Στο μέτρο που οι θεσμοί προέρχονται από νομικές δομές και δρουν μέσω ειδικών μηχανισμών, προκύπτει το έρεισμα τους σε σχέσεις εξουσίας. Αναφαίνεται, λοιπόν, η αλληλεξάρτηση νόμου και ανθρώπινης ζωής, όπου ο νόμος ορίζει τους τρόπους με τους οποίους το άτομο εντάσσεται στο πολιτικό σώμα και αντίστροφα η ανθρώπινη ζωή και οι απαιτήσεις της συνιστούν τη δικαιολογητική βάση ύπαρξης των κανόνων δικαίου. Στο σημείο αυτό, το σώμα του νόμου ταυτίζεται με το ανθρώπινο σώμα.

Πέρα από τον ορισμό και το αντικείμενο του νόμου, χρήσιμο είναι να εξετάσουμε και ποια είναι η χρήση του νόμου ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα το ρόλο του στη συνθήκη της νεωτερικότητας. Η τελευταία, λοιπόν, χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι *ο ίδιος ο νόμος αναστέλλεται ή αντιμετωπίζεται σαν εργαλείο που το κράτος μπορεί να χρησιμοποιεί προκειμένου να περιορίσει και να παρακολουθήσει ένα συγκεκριμένο πληθυσμό* (Butler, 2009: 113), εξυπηρετώντας τις απαιτήσεις της κυρίαρχης εξουσίας, ειδικά εν μέσω μιας συγκυρίας όπως η τρέχουσα, όπου στο όνομα μιας διαρκώς επικαλούμενης κατάστασης εξαίρεσης η κυρίαρχη εξουσία ανατίθεται στις διοικητικές και εκτελεστικές εξουσίες του κράτους.

Με βάση τα παραπάνω, στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης βιοπολιτικής διακυβέρνησης και ο νόμος αποκτά βιοπολιτική διάσταση. Δεν περιορίζεται στο να ορίσει ποιες πράξεις είναι νόμιμες και ποιες παράνομες. Αποφασίζει και για το ποιες ανθρώπινες ζωές λογίζονται ως κατάλληλες για θεμελιώδη, αν όχι οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα και σε ποιο βαθμό υπάρχει ένα πλαίσιο μέσα από το οποίο κάποιες ζωές κρίνονται ως αξιοβίωτες ή όχι (Butler, 2009). Φορείς τέτοιων μη αξιοβίωτων ζώων αποτελούν τα φυλετικοποιημένα σώματα ως ξένα, μολυσματικά, ανοίκεια με αποτέλεσμα να συμπεριλαμβάνονται στην έννομη τάξη αποκλειόμενα από μια σειρά δικαιωμάτων. Η πολιτική, ακόμα και η ανθρώπινη ιδιότητα από αυτά τα σώματα εκλείπει καθιστώντας τα αόρατα. Έτσι ο ρατσισμός οργανώνεται κρατικά και εντάσσεται, μέσω του νομικού

⁹ Foucault M., «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», μτφρ. Λίλα Τρουλινού, στο Foucault M., 1991, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα: ύψιλον/βιβλία

πλαisiού και της ατιμωρησίας του κυρίαρχου σώματος –κρατικού και κοινωνικού¹⁰, στους μηχανισμούς εξουσίας διαμορφώνοντας την επίσημη αντιμεταναστευτική ατζέντα.

Μάλιστα, οι μαζικές μεικτές μεταναστευτικές ροές¹¹ που εισέρχονται στην ευρωπαϊκή επικράτεια τα τελευταία χρόνια, παρέχουν το άλλοθι που χρειάζονται οι μηχανισμοί εξουσίας για να τοποθετούν τον προσφυγικό πληθυσμό κάτω από την επικεφαλίδα του «παρανόμως εισερχόμενου ή διαμένοντος πληθυσμού» και έτσι να απέχουν από την παροχή προστασίας σύμφωνα με τις επιταγές του διεθνούς δικαίου. *Οι προσφυγικοί πληθυσμοί αποτελούν κοινωνικές κατηγορίες [...] εξαναγκασμένες να κατοικούν σε εξω-δικαιικές σφαίρες* (Φιλιππίδης, 2014: 35). Όπως αναφέρει ο Agier, βρίσκονται έξω από το νόμο – *hors du nomos* -, όχι επειδή δεν υπάγονται στο νομικό πλαίσιο κάποιας χώρας, αλλά επειδή αποκλείονται από τον ίδιο το νόμο¹². Το κράτος, επικαλούμενο το δικαίωμα του να προστατεύει τον εαυτό του και το έδαφος του εξορίζει τον προσφυγικό πληθυσμό σ' ένα πεδίο όπου η προστασία του νόμου είτε είναι ανύπαρκτη είτε αναβάλλεται.

Μια σύντομη αναφορά στην ιστορική προέλευση της ιδιότητας του πρόσφυγα αρκεί για να διαπιστώσουμε τη σχέση των δικαιωμάτων του ανθρώπου με μια κατάσταση εξαίρεσης. Το τεράστιο κύμα αναγκαστικά εκτοπισμένων που δημιούργησε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος δεν υπαγόταν σε κανένα νομικό καθεστώς, δεν υπήρχε κανένας νομός να αναλάβει τη δίωξη τους (Αθανασίου, 2012: 245)¹³. Σε αντίθεση με τους στρατιώτες, οι άμαχοι, βρέθηκαν αντικειμενικά τοποθετημένοι έξω από το νόμο, «εκτός νόμου», επομένως δίχως προστασία¹⁴. Προς τη διαχείριση ανάλογων εκτάκτων περιστάσεων που συνεπάγονταν ανθρωπιστικές κρίσεις, υπογράφηκαν η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 και μεταγενέστερα το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης του 1967 για το Καθεστώς των προσφύγων, τα δύο βασικά κείμενα που ρυθμίζουν μέχρι και σήμερα την ιδιότητα του πρόσφυγα.

Παρά την θεσμική πλήρωση του νομικού κενού με τις προαναφερθείσες συμβάσεις, η παρουσία του νόμου στον οποίο θα μπορεί να αναφερθεί η πολιτική ιδιότητα των προσφύγων

¹⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα η έκβαση της δίκης της περίφημης υπόθεσης "Μανωλάδα", <http://www.kathimerini.gr/778416/gallery/epikairothta/ereynes/h-dikastikh-apofash-kai-to-mellon-twn-metanastwn-sth-manwlada>

¹¹ Πρόκειται για μετακινήσεις πληθυσμών που περιλαμβάνουν τόσο οικονομικούς μετανάστες όσο και πρόσφυγες.

¹² Όπως παρατίθεται στο Bauman, 2008: 72.

¹³ Αθανασίου Α., «Υπολείμματα της "Ιδιότητας του πολίτη": φύλο, σεξουαλικότητα, έθνος και άλλες εξαιρέσεις με σημασία», στο Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), 2012, *Ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Πατάκη

¹⁴ Σύμφωνα με τα λόγια που χρησιμοποιήθηκαν το 1917 από τους εκπροσώπους του Ερυθρού Σταυρού των ουδέτερων χωρών που συνεδρίασαν στη Γενεύη, οι άμαχοι αποτελούσαν «μια καινοτομία αυτού του πολέμου, την οποία οι διεθνείς συνθήκες δεν είχαν προβλέψει» (Traverso, 2013: 114).

παραμένει εντελώς απροσδιόριστη καθώς το status του πρόσφυγα αποτελεί μια εξαίρεση στο δίκαιο της ιθαγένειας, το οποίο υπαγορεύει το δεσμό ενός ατόμου με την πολιτεία στον λαό της οποίας ανήκει με κριτήρια την εξ αίματος καταγωγή (δίκαιο αίματος-jus sanguinis) και τη γέννηση εντός μιας εδαφικής επικράτειας (δίκαιο εδάφους-jus soli)¹⁵, ως απόκλιση από τον αυτόματο τρόπο κτήσης βάσει του δικαίου καταγωγής. Αποτελεί μια ιδιότυπη κατηγορία που εμπεριέχεται στον υποτιθέμενο οικουμενικό χαρακτήρα της ιδιότητας του πολίτη *διαρρηγνύοντας τη συνέχεια μεταξύ κράτους και πολίτη* (Agamben, 2005: 208), αμφισβητώντας έμπρακτα το δεσμό γέννησης και ιθαγένειας, δεσμό θεμέλιο της αρχής της εδαφικής κυριαρχίας των κρατών. Το καθεστώς του πρόσφυγα αναδεικνύει τον χαρακτήρα εδαφικότητας που διέπει την απόλαυση δικαιωμάτων αυτή τη φορά όχι με βάση τον τόπο καταγωγής αλλά τον τόπο φιλοξενίας του εκάστοτε εν δυνάμει φορέα δικαιωμάτων.

Δεδομένου ότι η ιδιότητα του πολίτη¹⁶ ορίζεται ως ο *δημοσίου δικαίου δεσμός ενός ατόμου με την πολιτεία στο λαό της οποίας ανήκει* (Παπαστυλιανός, 2012: 57), κρίσιμο είναι το να διερευνήσουμε ποια είναι τα κριτήρια που διαμορφώνουν αυτό τον πολιτικό δεσμό. Καταρχήν, οι δεσμοί αίματος λειτούργησαν ως πρωταρχικό στοιχείο συγκρότησης της πολιτικής ιδιότητας τυποποιώντας έτσι την εθνική αναπαραγωγή με βάση την αρχή του αίματος. Ωστόσο η δυνατότητα που προβλέπεται στη νομοθεσία σχεδόν όλων των κρατών, απόκτησης της ιθαγένειας εφόσον συντρέχουν κάποιες εξαιρετικές προϋποθέσεις πέρα από την εξ αίματος καταγωγή μέσω μιας κρατικής πράξης, αποδεικνύει ότι η κτήση της ιδιότητας του πολίτη βασίζεται τελικά σε μια πολιτική απόφαση. *Γίνεται έτσι γενικότερα δεκτό, ιδίως στο διεθνές δίκαιο και στη θεωρία των διεθνών σχέσεων ότι το ποιος είναι και ποιος δεν είναι πολίτης μιας χώρας είναι θέμα που ανήκει στον πυρήνα της κυριαρχίας του κάθε κράτους* (Τάκης, 2012: 116). Καθοριστική είναι λοιπόν, η πολιτική απόφαση συμπερίληψης κάποιου στο πολιτικό σώμα ανεξάρτητα από την εθνική καταγωγή του, η οποία εκφράζεται μέσω μιας διοικητικής πράξης που κρίνει αν τα γενικά και αφηρημένα κριτήρια του νόμου συντρέχουν για κάθε ατομική περίπτωση. Στο πλαίσιο της εξατομικευμένης αυτής εξέτασης, η εκτελεστική εξουσία έχει την ευχέρεια να ερμηνεύσει το νομοθέτη κατά βούληση.

¹⁵ Στην Ελληνική έννομη τάξη ο δεσμός της ιθαγένειας με το δίκαιο καταγωγής ισχυροποιείται με την απόφαση 460/2013 του ΣτΕ, που κρίνει αντισυνταγματική την απονομή ιθαγένειας σε τέκνα νομίμως διαμενόντων αλλοδαπών λόγω της γέννησής τους ή της φοίτησής τους επί εξαιτίας σε σχολείο στην Ελλάδα.

¹⁶ Οι όροι ιθαγένεια, υπηκοότητα και ιδιότητα του πολίτη είναι νομικά συνώνυμες, ενώ σε πολιτικό συγκείμενο ως συνώνυμό τους χρησιμοποιείται και ο όρος εθνικότητα

Η κτήση και η απώλεια της ιθαγένειας, λοιπόν, εξαρτάται από την εσωτερική νομοθεσία κάθε κράτους¹⁷. Σε ορισμένο τόπο δηλαδή παραχωρούνται ή αποστερούνται συγκεκριμένα δικαιώματα. Το στοιχείο αυτό που συνδέει την απόλαυση δικαιωμάτων εξαιτίας της παραμονής σ έναν τόπο αποδεικνύει τη σχέση εδαφικότητας που χαρακτηρίζει το δικαίωμα στην ιθαγένεια με συγκεκριμένη έννομη τάξη και πρακτικά αποτυπώνεται στην εθνική νομοθεσία του κάθε κράτους. Μιλάμε δηλαδή για μια κρατικογενή ιθαγένεια με διπλή διάσταση. *Την εξωτερική, η οποία αφορά την κυριαρχική αρμοδιότητα στο πεδίο της εισόδου και παραμονής των αλλοδαπών εντός μιας επικράτειας και την εσωτερική, η οποία αφορά την ιθαγένεια ως παράγοντα διαχωρισμού μεταξύ διαφόρων κατηγοριών του πληθυσμού που διαβιούν εντός της επικράτειας* (Παπαστυλιανός, 2012:61). Συνιστά λοιπόν η ιθαγένεια έναν παράγοντα διάκρισης όχι μόνο για την είσοδο ή όχι σε μια επικράτεια αλλά και για τη διαμονή εντός αυτής. Έτσι, υπήκοοι τρίτων χωρών αρνούνται την είσοδο στην ευρωπαϊκή επικράτεια, αλλά και όσοι διαμένουν νόμιμα σ' αυτήν χωρίς να έχουν την ιθαγένεια κάποιου κράτους μέλους της στερούνται της ιδιότητας του πολίτη.

Διαπιστώνουμε τον κατακερματισμό της υποτιθέμενης καθολικότητας της αξίας του ανθρώπου και του πολίτη. *Ο πληθυσμός που ζει στην ίδια επικράτεια διαχωρίζεται σε αυτούς που θεωρούνται πλήρη υποκείμενα δικαιωμάτων και σε όσους θεωρούνται σε μικρό ή μεγάλο βαθμό ατελή υποκείμενα δικαιωμάτων* (Παπαστυλιανός, 2012: 58) με κριτήριο την ιθαγένεια αλλά όχι μόνο. Θα λέγαμε ότι το πολιτικό ζήτημα της αλλοδαπότητας δεν περιορίζεται στο δίπολο πολίτης/ξένος, αλλά αποτελεί ένα δυναμικό σχήμα του οποίου η πορεία εκκινεί από τη στιγμή της εισόδου του αλλοδαπού στη χώρα. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για διάφορες κατηγορίες πολιτών ανάλογα με το νομικό τους καθεστώς και τα δικαιώματα που πηγάζουν από αυτό. Η κάθε μια από αυτές τις κατηγορίες διεκδικεί την ένταξη της στο πολιτικό σώμα μέσω της ιδιότητας του πολίτη, καθώς η ιδιότητα του πολίτη συνιστά δικαίωμα-όρο για παρεπόμενα δικαιώματα, καθορίζει ποιος/α έχει το δικαίωμα να έχει δικαιώματα και γι' αυτό ορίζεται ως *μεταδικαίωμα*¹⁸.

Υπό αυτό το πρίσμα, η έννοια της ιδιότητας του πολίτη αναδιατυπώνει αναπόφευκτα τη συνθήκη της εξαίρεσης παράγει τα ξένα σώματα που εξαιρεί και συμπεριλαμβάνει, ή αποκλείει περικλείοντας (Αθανασίου, 2012α: 251). Η κυριαρχική αυτή βούληση συμπερίληψης εκφράζεται πάντα με την ταυτόχρονη βούληση αποκλεισμού έτσι όπως αποτυπώνεται στο εκάστοτε ισχύον δίκαιο. Η συμπερίληψη στην ιδιότητα του πολίτη επιτυγχάνεται με την αναγκαία εξαίρεση από

¹⁷ Το άρθρο 1 της Σύμβασης της Χάγης του 1930 σχετικά με τις συγκρούσεις ιθαγενειών προβλέπει ότι «σε κάθε κράτος ανήκει το δικαίωμα να ορίσει με τη νομοθεσία του ποιοι είναι οι υπήκοοι του»

¹⁸ Η ύπαρξη ενός δικαιώματος να έχει κανείς δικαιώματα πρωτοαναφέρεται από την Arendt το 1951 στο *The origins of Totalitarianism*

αυτήν του απειλητικά ανοίκειου και περιττού Άλλου-του Άλλου ως μη πολίτη (Αθανασίου, 2012α: 243).

Από λειτουργικής πλευράς, δηλαδή, η ιδιότητα του πολίτη επιτελεί διττό ρόλο ως μηχανισμός συμμετοχής και αποκλεισμού. Ανάλογα με το χώρο και το χρόνο και με βάση μια σειρά από κριτήρια όπως η εθνικότητα, το φύλο, η τάξη, η παραβατικότητα, οι πολιτικές πεποιθήσεις, η θρησκεία, ορισμένες ζωές κρίνονται άξιες αναγνώρισης και προστασίας ενώ άλλες όχι. Άλλωστε, όταν μιλάμε για την ιδιότητα του πολίτη αναφερόμαστε στο πρόσωπο που βρίσκεται εντός Δικαίου, που απολαμβάνει το Δίκαιο, επειδή παρέχει ορισμένες εγγυήσεις πράγμα που σημαίνει ότι το status του πολίτη δεν είναι κατ' ανάγκη αναπαλλοτρίωτο.

Μια τέτοια εγγύηση είναι η εθνικότητα. Σε αυτή την περίπτωση ο αποκλεισμός συντελείται με τρεις τρόπους (Δημούλης & Lunardi, 2012: 204). Αρχικά, με την παρεμπόδιση εισόδου σε μια επικράτεια που επιτυγχάνεται με τον έλεγχο των συνόρων. Στα σύνορα η ιθαγένεια γίνεται ζήτημα ζωής και θανάτου. Σε δεύτερο χρόνο, με την υποχρέωση παραμονής σε μια επικράτεια σε κατάσταση εγκλεισμού, όπως συμβαίνει στα κέντρα κράτησης παράτυπα εισερχόμενων αλλοδαπών. Τέλος, με την κατηγοριοποίηση σε πολίτες και μη πολίτες θέτοντας τους «άλλους» σε στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής. Ο πολύμορφος αυτός αποκλεισμός βάσει ιθαγένειας δείχνει την εργαλειακή χρήση του δικαίου των αλλοδαπών για πολιτικούς σκοπούς, αποκαλύπτει την ιδιότητα του πολίτη ως μηχανισμό νομιμοποίησης της κυρίαρχης απόφασης.

Έτσι, πέρα από τη δικαιο-ρυθμιστική θεώρηση της ιδιότητας του πολίτη ως ένα δικαίωμα που απολαμβάνουν ή όχι κάποια υποκείμενα με βάση συγκεκριμένα ρητά απαριθμούμενα στο νόμο κριτήρια αναδύεται η σύνδεσή της με *σχέσεις εξουσίας που παράγουν υποκειμενικότητες με γνώμονα πολιτικές και βιοπολιτικές νόρμες* (Αθανασίου, 2012α: 244). Αναφαίνεται ο υποβιβασμός του νόμου σε εργαλείο του κράτους με δικαιολογητική βάση όχι κάποιο σύνολο αρχών και αξιών αλλά το στόχο του, δηλαδή το ίδιο το όφελος του κράτους.

2.4. Από την ιδεολογία της ανασφάλειας στην πολιτική της ασφάλειας

Ο φόβος

Η σημερινή συγκυρία της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης όπου οι εξουσίες χειραφετούνται από τον πολιτικό έλεγχο καλλιεργεί το αίσθημα αβεβαιότητας που βιώνουν τα σύγχρονα

υποκείμενα. Το πέρασμα από τη «σταθερή» στη «ρευστή» φάση της νεωτερικότητας (Bauman, 2009: 15), όπου δεν υπάρχει ένα σταθερό πλαίσιο για τη ζωή με συγκεκριμένες κοινωνικές δομές παρά συνεχώς μεταβαλλόμενες καταστάσεις, τροφοδοτεί το ένστικτο του φόβου που ούτως ή άλλως βρίσκεται στον πυρήνα της ανθρώπινης φύσης. Η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, η αποσάθρωση των θεσμών, η οικονομική κρίση και η παρεπόμενη αύξηση της φτώχειας, των ανισοτήτων και της ανθρώπινης κινητικότητας δημιούργησαν τους τωρινούς φοβισμένους πολίτες.

Την ίδια στιγμή, το πρόταγμα της ατομικής ευθύνης που συνεπάγεται η μετάβαση από το κοινωνικό κράτος στο νεοφιλελεύθερο, έχει σαν αποτέλεσμα την απαλλαγή του ίδιου του κράτους από την ευθύνη που του αντιστοιχεί για την δημιουργία της ανασφάλειας με κοινωνικούς και οικονομικούς όρους. Έτσι συγκεκριμένες κατηγορίες υποκειμένων θεωρούνται υπεύθυνες για το διάχυτο αίσθημα φόβου βάσει εθνοτικών, ταξικών και έμφυλων κριτηρίων. Αποσυνδέεται, με αυτόν τον τρόπο ο φόβος από τις πραγματικές πηγές προέλευσης του και μεταφέρεται σε πεδία και άτομα που δεν σχετίζονται με αυτές καταλήγοντας έτσι να ενοχοποιεί συγκεκριμένες περιοχές και συμπεριφορές κοινωνικών ομάδων.

Μάλιστα, η ανασφάλεια εκκινεί όχι από την ίδια την εγκληματική δραστηριότητα, αλλά από το ανοίκειο, το διαφορετικό που συγκεντρώνεται στις σύγχρονες πόλεις. Η πόλη είναι ο τόπος όπου άγνωστα πρόσωπα συναντιούνται μεταξύ τους σε καθημερινή βάση, όπου οι «κανονικοί» κάτοικοι συγχρωτίζονται με τους «ξένους». Αυτή η αγωνία που γεννά η ανομοιομορφία του αστικού περιβάλλοντος είναι ικανή να κατασκευάσει τις κατηγορίες πληθυσμών που απαιτούνται για να διοχετευτεί το κλίμα φόβου με αποτέλεσμα οι «ξένοι» να θεωρούνται υπαίτιοι για την όποια ανασφάλεια και άρα εχθροί. Αυτή η «ανάγκη» των υποκειμένων να αναζητούν διεξόδους διοχέτευσης του φόβου τους προς το «ξένο» σε συνδυασμό με τη μαζική συγκέντρωση αλλοδαπών στις πόλεις και την ολοένα και πιο διαδεδομένη ρητορική του εθνο-νεοφιλελευθερισμού εντείνουν την ξеноφοβία στις πόλεις.

Με βάση τα παραπάνω, σε χωρικό επίπεδο, οι πηγές κινδύνου και κατ'επέκταση φόβου εντοπίζονται σχεδόν αποκλειστικά στο αστικό περιβάλλον. Παρότι οι πόλεις κατά τη γένεση τους συσπείρωσαν μαζικά πληθυσμό με σκοπό την προστασία του διαμέσου της συλλογικής ζωής και των δομών που προσφέρει η αστικοποίηση, οι σύγχρονες πόλεις σχετίζονται περισσότερο με το αίσθημα κινδύνου παρά με την ασφαλή ζωή. Η πόλη πλέον λογίζεται ως φορέας κινδύνων και άρα η αντίδραση σε αυτούς, ο πόλεμος εναντίον τους, λαμβάνει χώρα στο έδαφός της. Έτσι, ενώ ο παράγοντας του φόβου οδήγησε στο σχηματισμό των πόλεων σήμερα συντελεί στον μετασχηματισμό τους διαμέσου των πρακτικών ελέγχου από την πλευρά του κράτους.

Το σύγχρονο κράτος αναλαμβάνει, λοιπόν, το καθήκον της διαχείρισης του φόβου. Το αίτημα για λιγότερο κράτος αντικαθίσταται από το αίτημα για περισσότερο κράτος προκειμένου να διαχειριστεί τις συνέπειες του περιορισμού της κοινωνικής προστασίας μέσω μηχανισμών επιτήρησης και ασφάλειας. Ενώ στο παρελθόν, όσο υπήρχε το κράτος πρόνοιας η κρατική προστασία παρεχόταν μέσω κοινωνικών δομών και δικτύων, σήμερα παρέχεται μέσω μέτρων ελέγχου. Επαναπροσδιορίζεται δηλαδή ο ρόλος του κράτους όσον αφορά τη ρύθμιση του φόβου, η οποία τελικά περνά στη σφαίρα της βιοπολιτικής. Ανακύπτει μοιραία το ερώτημα ποιών υποκειμένων το φόβο θέλει να περιορίσει το κράτος με την πολιτική ασφαλείας που εφαρμόζει.

Στο πλαίσιο της βιοπολιτικής διαχείρισης του φόβου, τα ίδια τα υποκείμενα που λογίζονται υπεύθυνα για την παραγωγή του φόβου είναι αυτά που δεν χρήζουν προστασίας. Είναι εκείνες οι πληθυσμιακές κατηγορίες που δεν κρίνονται κατάλληλες για ενσωμάτωση και θεωρούνται περιττές, που ενώ επωμίζονται την ευθύνη του επικίνδυνου στην πραγματικότητα καθίστανται ευάλωτες και τρωτές καθώς δεν απολαμβάνουν καμία προστασία από την πλευρά των κρατικών φορέων. Δεδομένου λοιπόν, ότι η παρεχόμενη από τα μέτρα ασφαλείας προστασία δεν αφορά όλους, η πολιτική ασφαλείας δεν μπορεί παρά να αποκλείει ή περικλείει υποκείμενα και ομάδες.

Η ασφάλεια¹⁹

Η ασφάλεια αποτελεί βασικό πυλώνα κάθε κοινωνίας και συνιστά ένα από τα θεμέλια της πολιτικής και του κράτους στη νεωτερικότητα. Όσο το φιλελεύθερο κράτος ισχυροποιείται το αίσθημα ανασφάλειας τροφοδοτείται και η ασφάλεια ανάγεται σε βασική αρχή της κρατικής δραστηριότητας παραγκωνίζοντας άλλες αξίες, πρόνοιες και μελήματα των πρότερων κοινωνικών κρατών. Το κράτος πρόνοιας που κάποτε προστάτευε τους πολίτες αντικαθίσταται από το μοντέλο του κράτους της ασφάλειας με τις περαιτέρω εκφάνσεις του ως ποινικό κράτος ή κράτος του αποκλεισμού. Όπως αναφέρει και ο Wacquant, *στην εσκεμμένη ατροφία του κοινωνικού κράτους αντιστοιχεί η υπερτροφία του ποινικού κράτους* (Wacquant, 2001: 98).

Καθώς το αίτημα για προστασία γίνεται εντονότερο, δίνεται η δυνατότητα στην κρατική εξουσία να χρησιμοποιεί τα εργαλεία της, με τον τρόπο που θέλει, πολλές φορές αυθαίρετα

¹⁹ Όπου ασφάλεια αναφερόμαστε στη σωματική-φυσική της διάσταση αφήνοντας απ' έξω τους γενικότερους βιοτικούς κινδύνους (μισθολογικούς, ιατρικούς, εκπαιδευτικούς, στεγαστικούς).

καταπατώντας δικαιώματα. Οδηγούμεστε έτσι σε ένα αυταρχικό μοντέλο διακυβέρνησης, όπου το κράτος νομιμοποιείται με μόνο το κριτήριο της ασφάλειας μπροστά στο φόβο ενός εχθρού.

Επιπλέον, όταν η δημόσια ασφάλεια συνδυάζεται με την οικονομική ανάκαμψη, επιχειρήσεις για την καλλιέργεια εκείνου του σταθερού και ασφαλούς περιβάλλοντος που είναι απαραίτητο για μια αποτελεσματική διακυβέρνηση και οικονομική ανάπτυξη προωθούνται χωρίς ωστόσο να σχετίζονται με τις πραγματικές αιτίες της ανασφάλειας. Σε τέτοιες περιπτώσεις, τα μέτρα ασφαλείας λειτουργούν απλώς σαν εργαλείο πολιτικής ρύθμισης και τακτοποίησης. Εντείνουν τον αποκλεισμό και ενισχύουν το φόβο με στόχο την απόσπαση της κοινωνικής συναίνεσης προς την πολιτική ελέγχου. Παράλληλα με τη ανοχή προς την πολιτεία καλλιεργείται και η ανοχή απέναντι σε ομάδες πολιτών που παίρνουν αυτοδίκαια το νόμο στα χέρια τους.

Ο λόγος περί ασφάλειας στις σύγχρονες πόλεις έχει τις ρίζες του στην Αμερική του '60 και αποκτά πιο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τη δεκαετία του '90, όταν πρωτοεμφανίζεται το δόγμα της μηδενικής ανοχής στα πλαίσια του κατασταλτικού προγράμματος που εφάρμοσε ο τότε δήμαρχος της Νέας Υόρκης, Rudolph Giuliani. Η πολιτική της μηδενικής ανοχής αντλεί το θεωρητικό της υπόβαθρο από τη θεωρία των «Σπασμένων Τζαμιών» των George Kelling και James Wilson κατά την οποία αν σπάσει ένα τζάμι σε ένα κτίριο και δεν επισκευαστεί, θα ακολουθήσουν και άλλα σπασμένα τζάμια με τη λογική *ότι ένα μη επιδιορθωμένο παράθυρο αποτελεί ένδειξη ότι κανένας δεν ενδιαφέρθηκε και άρα το σπάσιμο κι άλλων παραθύρων δεν επιφέρει καμία συνέπεια* (Kelling & Wilson, 1982: 31)²⁰. Έτσι, εντείνεται η επιτήρηση του αστικού χώρου με στόχο τη διαχείριση των αποκλεισμένων και των απόβλητων που σύμφωνα με την παραπάνω θεωρία λογίζονται ως εν δυνάμει εγκληματίες. Οι θέσεις της Αμερικής περί ασφάλειας, γνωρίζουν την ευρωπαϊκή αποδοχή και υιοθετούνται σταδιακά από τις ευρωπαϊκές χώρες κυρίως από αυτές που το κοινωνικό τους πρόσωπο παρακμάζει²¹.

Η σύγχρονη πολιτική της ασφάλειας πέρα από τα μέτρα ελέγχου που λαμβάνει, πλαισιώνεται από νομοθετικές ρυθμίσεις που καθιστούν τα όρια μεταξύ της κατηγορίας του περιττού και αυτής του εγκληματία δυσδιάκριτα. Πράγματι, με τους μηχανισμούς που ενεργοποίησαν οι ευρωπαϊκές συνθήκες, η μετανάστευση τέθηκε σε νέες βάσεις τόσο σε επίπεδο

²⁰ μτφρ. δική μου

²¹ Χαρακτηριστική δήλωση του Δένδια το 2013: «Αυτό που βλέπαμε να διαδραματίζεται στην πατρίδα μας ήταν το φαινόμενο του «σπασμένου παραθύρου», για να θυμηθώ τη θεωρία των Γουίλσον-Κέλιγκ, σύμφωνα με την οποία κανείς δεν παίρνει πρώτος μία πέτρα για να σπάσει ένα παράθυρο σε ένα κτίριο, αλλά πολλοί είναι αυτοί που θα το κάνουν, όταν κάποιος θα έχει ήδη σπάσει το τζάμι χωρίς να αντιμετωπίσει τις συνέπειες. Βούλησή μας είναι όχι μόνο να επιδιορθώσουμε τη «ζημιά», αλλά και να μην επιτρέψουμε να ξανασυμβεί, να ορθώσουμε ένα κοινωνικό τείχος απέναντι στην ανομία.» <http://www.kathimerini.gr/478738/article/epikairothta/politikh/perimename-tromokratikh-epi8esh-apo-ton-noemvrio>

διαλόγου όσο και σε επίπεδο διοικητικών μέτρων, ως ένα ζήτημα ανάλογης επικινδυνότητας με την τρομοκρατία και το οργανωμένο έγκλημα. Για παράδειγμα, η συνθήκη Σένγκεν κατάργησε μεν τους ελέγχους στα εσωτερικά σύνορα των συμβαλλόμενων της Ζώνης Σένγκεν κρατών, ενίσχυσε δε τους ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα. Ακόμα, στα περισσότερα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η παράτυπη είσοδος και παραμονή υπηκόων τρίτων χωρών συνιστούν ποινικές ή διοικητικές παραβάσεις που ενεργοποιούν τη διαδικασία επιστροφής του αλλοδαπού, η οποία συχνά συνοδεύεται από στερητικές της ελευθερίας ποινές. Έτσι, ποινικοποιείται η μετανάστευση και εγκληματοποιούνται τα μεταναστευτικά υποκείμενα.

Επιπλέον, τα νομοθετικά αυτά εργαλεία παρέχουν όλο και περισσότερες αρμοδιότητες στη Διοίκηση -την αστυνομία ή και το στρατό ακόμα-, περιορίζοντας τη δικαστική λειτουργία. Η διαχείριση των μεταναστευτικών ροών απαιτεί τον επανασχεδιασμό των πολιτικών δημόσιας ασφάλειας. Στο όνομα της τελευταίας, αστυνομικοί και στρατιωτικοί μηχανισμοί πλέον διαπλέκονται, ενώ παράλληλα επανασυγκροτείται η εθνική ταυτότητα. Καλλιεργούνται εκείνες οι ιδεολογικές κατασκευές από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και την πολιτική εξουσία που είναι απαραίτητες για τη νομιμοποίηση των εν λόγω πολιτικών ασφαλείας.

Εισάγεται λοιπόν θεσμικά μια σχέση αιτιότητας μεταξύ μετανάστευσης και εγκληματικότητας ικανή να δώσει μια εύκολη διέξοδος το αίτημα υπευθυνότητας. Τα ξενόφοβα αισθήματα εξισώνουν τη μετανάστευση, την παρανομία και την εγκληματικότητα. Οι πρακτικές ελέγχου της μιας αποσκοπούν στην πάταξη των άλλων καθιστώντας τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ αλλοδαπότητας και εγκληματικότητας δυσδιάκριτη. Η ποινική/αστυνομική/σωφρονιστική διαχείριση της μετανάστευσης, αποτυπώνεται σε μια σειρά από επιχειρήσεις εκκαθάρισης του κοινωνικού σώματος, όπως η δράση *Mos maiotum* ή σε εθνικό επίπεδο ο Ξένιος- Δίας. Πρόκειται για επιχειρήσεις εκτεταμένων ελέγχων αλλοδαπών που επανανοηματοδοτούν την ανθρώπινη εμπειρία στο σύγχρονο δημόσιο χώρο. Από τη μια ενσταλάζεται ο φόβος στην καθημερινή ζωή των αλλοδαπών εγκαθιδρύοντας *ένα καθεστώς άτυπης απαγόρευσης της κυκλοφορίας τους* (Φιλίππιδης, 2014: 56). Πρακτικά, αποφεύγουν τη συναλλαγή με τις κρατικές αρχές συνολικά με αποτέλεσμα να μην απολαμβάνουν βασικές κοινωνικές παροχές –εκπαίδευση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, προσφυγή στη δικαιοσύνη- στερούμενοι των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Από την άλλη, η άμεση έκθεση του πλήθους σε τέτοιου τύπου δράσεις που περιλαμβάνουν μαζικές συλλήψεις και επαναπροωθήσεις ή εκτοπισμούς πληθυσμών από πλευράς θεσμικής εξουσίας σε συνδυασμό με την αλλεπάλληλη προβολή τους από τα μίντια συμβάλλουν στην

εξοικείωση με αυτές τις έκτακτες μορφές και την επαναληψιμότητά τους. Η εξοικείωση αυτή με την κατάσταση εξαίρεσης και τις εικόνες βίας που αυτή παράγει κανονικοποιεί τη βία, την καθιστά αθέατη και ανεκτή. *Μιλάμε πλέον για το φαινόμενο της καθημερινής «έννομης βίας»* (Φιλιππίδης, 2014: 56) που δεν μας κάνει απλά λιγότερο συνειδητοποιημένους στις πραγματικές συνέπειες της, αλλά περισσότερο ανασφαλείς και δεκτικούς για προστασία. Έτσι, το αίτημα για περισσότερη ασφάλεια μεταφράζεται σε λιγότερη ελευθερία για το σύνολο του πληθυσμού και όχι μόνο για τα κομμάτια που αποκλείονται.

2.5. Ο χώρος ως αναλυτικό εργαλείο

Εκκινώντας από την παραδοχή ότι ο χώρος δεν προϋπάρχει της κοινωνικής εμπειρίας, ως αφηρημένη χωρική μορφή, αλλά παράγεται μέσα από κοινωνικές σχέσεις πιθανά άνισες και αντίθετες ενώ ταυτόχρονα παράγει χωρικοποιημένες κοινωνικές πρακτικές και σχέσεις και κοινωνική εξουσία (Massey, 2008), αντιλαμβανόμαστε τη διαλεκτική σχέση μεταξύ χωρικού και κοινωνικού. *Αναγνωρίζεται ότι το χωρικό δεν είναι απλώς το αποτέλεσμα κοινωνικών/πολιτισμικών νοημάτων και σχέσεων αλλά επίσης και το μέσο, η προϋπόθεση της ύπαρξής τους. Με άλλα λόγια το χωρικό κατασκευάζεται κοινωνικά αλλά και το κοινωνικό συγκροτείται επίσης χωρικά* (Γιαννακόπουλος & Γιαννιτσιώτης, 2010: 13).

Κατ' επέκταση, ο χώρος είναι αναγκαία προϋπόθεση και ταυτόχρονα προϊόν της διαδικασίας συγκρότησης των υποκειμενικοτήτων. *Όχι μόνο υπάρχει μια παραλληλία μεταξύ του τρόπου σύλληψης του χώρου και του τρόπου σύλληψης των οντοτήτων/ταυτοτήτων, αλλά επίσης ο χώρος είναι εξαρχής αναπόσπαστο κομμάτι της συγκρότησης των πολιτικών αυτών υποκειμενικοτήτων* (Massey, 2001: 14). Εκκινώντας λοιπόν από τη διαπίστωση ότι οι διαδικασίες συγκρότησης ταυτότητας χώρου, υποκειμένων, και άρα και καθημερινότητας αλληλοδιαπλέκονται, κρίσιμο είναι στο σημείο αυτό να περάσουμε σε μια εννοιολογική προσέγγιση της φύσης του χώρου, ώστε να κατανοήσουμε ολιστικά τις εν λόγω διαδικασίες και άρα το αστικό ζήτημα εν γένει.

Προς το σκοπό αυτό, επικαλούμαστε την τριμερή διαλεκτική της κοινωνικής θεωρίας του χώρου του Lefevre μεταξύ των χωρικών πρακτικών, των αναπαραστάσεων του χώρου και των

χώρων της αναπαράστασης σε συνδυασμό με την τριμερή διαίρεση του χώρου σε απόλυτο, σχετικό και σχεσιακό κατά Harvey (Harvey, 2005 και Βαΐου & Χατζημιχάλης, 2012).

Ο απόλυτος χώρος υπάρχει ως ένα σταθερό και δεδομένο μέγεθος. Στη γεωμετρική του διάσταση γίνεται αντιληπτός ως μια γεωγραφική επιφάνεια προσδιορισμένη από υλικά σύνορα, δεκτική μέτρησης και υπολογισμού. Στην κοινωνική του διάσταση, αφορά οριοθετημένες χωρικές ενότητες όπως κράτη, πόλεις, ιδιωτική ιδιοκτησία. Ο φυσικός αυτός χώρος προτάσσει την ουδετερότητα της γεωγραφίας, του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και του αστικού περιβάλλοντος εν γένει. Πάνω του εγγράφονται οι χωρικές πρακτικές που τον συγκροτούν και τον αναπαράγουν προσδίδοντας του μια υλικότητα με συγκεκριμένες ποιότητες. Έτσι η κινητικότητα, οι φυσικές και υλικές ροές, η μετακίνηση συγκροτούν απόλυτους χώρους, οι οποίοι συνδεόμενοι με τη χωρική πραγματικότητα διαμορφώνουν τον υλικό χώρο της εμπειρίας όπως προσλαμβάνεται μέσα από τη φυσική επαφή και την αίσθηση.

Ο σχετικός χώρος γίνεται κατανοητός με δύο τρόπους: ως η πολλαπλότητα των γεωμετριών ανάμεσα στις οποίες μπορεί κάποιος να επιλέξει και ως η εξάρτηση του από εκείνο από το οποίο σχετίζεται και από το υποκείμενο. Από τη μοναδικότητα του απόλυτου χώρου περνάμε στη πολλαπλότητα πρόσληψης του χώρου ανάλογα με τους διαφορετικούς παράγοντες που σχετίζονται μ' αυτόν –ιδιαίτερα του χρόνου- και την οπτική (stand point) του εκάστοτε παρατηρητή. Η σχετικοποίηση του χώρου δεν περιορίζει τη δυνατότητα μέτρησης ή ελέγχου του, αλλά προϋποθέτει την πολιτική επιλογή ειδικών κανόνων και νόμων για το σκοπό αυτό. Οι διαφορετικές θεωρήσεις του χώρου συγκροτούν τις αναπαραστάσεις του χώρου, δηλαδή τους τρόπους σύλληψης των υλικών πραγματικοτήτων που μας περιβάλλουν μέσα από αφηρημένες αναπαραστάσεις όπως χάρτες, γραφήματα, κώδικες, σύμβολα και λέξεις. Τα ποικίλα μοντέλα κινητικότητας και ροών ανθρώπων, πληροφοριών, κεφαλαίου συνιστούν σχετικούς χώρους που αναπαριστούν χώρους άσκησης σχέσεων εξουσίας και πολιτικών ελέγχου.

Τέλος, ο σχεσιακός χώρος βρίσκεται σε ευθεία σύνδεση με τις διαδικασίες διαμόρφωσής του. Είναι το χωρικό πλαίσιο όπως ορίζεται από διαδικασίες εσωτερίκευσης χωρο-κοινωνικών πρακτικών στον εκάστοτε χρόνο. Εξαρτάται από τις αντιθέσεις και την ανομοιογένεια των σχέσεων και επιδράσεων στο χώρο στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, όπως τέμνονται σε ένα δεδομένο σημείο ορίζοντας τη φύση του σημείου αυτού. Οι σχέσεις αυτές ενσωματώνουν τα συναισθήματα και τα νοήματα της καθημερινής ζωής συγκροτώντας τους χώρους της αναπαράστασης. Πρόκειται για το βιωμένο χώρο, το χώρο της εμπειρίας των κατοίκων και των

χρηστών της πόλης, έτσι όπως παράγεται μέσα από ενσώματες πρακτικές που υποδηλώνουν νέες σημασίες και δυνατότητες σχέσεων.

Οι τρεις αυτές κατηγορίες βρίσκονται σε μια διαλεκτική ένταση μεταξύ τους, συνυπάρχουν και όλες μαζί ορίζουν το χώρο. Οι ανθρώπινες πρακτικές και οι πολιτικές υποκειμενικότητες συγκροτούνται από την ταυτόχρονη, αν και όχι απαραίτητα ισομερή τοποθέτηση τους και στα τρία αυτά πλαίσια, παράγοντας μια *αναγκαστική οριακότητα της χωρικότητας* (Harvey, 2005: 27). Η διαπλοκή, λοιπόν, των διαφορετικών ποιοτήτων του χώρου ανάλογα με τις κοινωνικές δράσεις αποτελεί τη λύση του προβλήματος της ορθής κατανόησης της φύσης του χώρου.

Με βάση τα παραπάνω, η έννοια του χώρου συμπυκνώνει ορισμένα χαρακτηριστικά. Κατ' αρχήν, είναι προϊόν των κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών, της αλληλεξάρτησης και των αλληλοσυσχετίσεων. Είναι το πεδίο όπου διαφορετικές τροχιές συνυπάρχουν, τέμνονται, αντιτίθενται και συγκρούονται πάντα μέσα στη σφαίρα της πολλαπλότητας με την έννοια του ταυτόχρονου πλουραλισμού, της συνυπάρχουσας ετερογένειας. Αποτελεί τη συνθήκη της ύπαρξης της διαφοράς και της συνύπαρξης του διαφορετικού. Η σύγχρονη αυτή ύπαρξη της πολλαπλότητας τροχιών και ιστοριών στο χώρο, προσλαμβάνεται όχι σαν μια αρνητική διαφορά, αλλά σαν θετική ετερογένεια (Massey, 2001 & 2008).

Ως αποτέλεσμα, ο χώρος βρίσκεται συνεχώς υπό κατασκευή, *εν τω γίνεσθαι* (Massey, 2001: 34). Βέβαια, πρόκειται για μια σχετική προσέγγιση, καθώς όλοι οι χώροι είναι κοινωνικά ρυθμισμένοι. Αν και δεν υπάρχουν χωρικοί κανόνες, η ανταγωνιστικότητα που διέπει τις κοινωνικές σχέσεις λειτουργεί ρυθμιστικά. Ωστόσο, δεδομένου ότι οι κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές βρίσκονται διαρκώς υπό διαπραγμάτευση, η χωρικότητα μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα ανοιχτό στην ενδεχομενικότητα σύστημα, όπου οι διαφορετικές πρακτικές διαμορφώνουν τη δομική διάρθρωση της, ορίζουν το ποιος είναι «στη θέση» του και ποιος είναι «έξω από τη θέση του». Αυτή η ανοιχτότητα που χαρακτηρίζει τη σχεσιακή κατασκευή του χώρου εγγυάται πραγματικά την πιθανότητα αλλαγής που καθιστά δυνατή την εννοιοδότηση του χώρου με διαφορετικούς τρόπους, αλλά πάντοτε ως σχεσιακό, ανοιχτό, κατασκευασμένο (Massey, 2001 & 2008).

Από την παραπάνω εννοιολογική θεώρηση του χώρου αναφαίνεται η αναγκαία σύνδεση του με το χρόνο. Πράγματι, *είναι αδύνατο να κατανοηθεί ο χώρος ανεξάρτητα από το χρόνο, και αυτό επιτάσσει μια σημαντική μετατόπιση της γλώσσας από το χώρο και το χρόνο στο χωροχρόνο ή τη χωροχρονικότητα* (Harvey, 2005: 23). Ο χώρος και ο χρόνος δημιουργούνται από κοινού με την έννοια ότι προσλαμβάνουμε μ' ένα συγκεκριμένο τρόπο το χώρο σε μια δεδομένη χρονική στιγμή.

Έχοντας ξεπεράσει την αντίληψη περί στατικότητας και κλειστότητας του χώρου, οφείλουμε να κατανοήσουμε αντίστοιχα και τον χρόνο, δηλαδή μέσα από ένα σχεσιακό φίλτρο και πέρα από τον ορισμό του ως μια ομοιογενή γραμμική τροχιά γεγονότων προκειμένου να περάσουμε σε μια ενιαία θεώρηση του χωροχρόνου με σχεσιακούς όρους. Και τότε, μέσα από τη διαπλοκή των ιδιαίτερων νοημάτων του χώρου με τον χρόνο, ο χωροχρόνος καθίσταται πραγματικά πλούσιος σε δυνατότητες.

Τελικά, η κατανόηση του χώρου μέσω της εναλλαγής ανάμεσα στο υλικό, το νοητό/αντιληπτό και το βιωμένο κατά Lefevre ή το απόλυτο, το σχετικό και το σχεσιακό κατά Harvey, πάντα σε συνομιλία με το χρόνο, αποτελεί μια απαραίτητη παραδοχή ώστε να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε την έννοια της χωροχρονικότητας ως μια μέθοδο ανάλυσης της κοινωνικής μορφολογίας και όχι ως μια απλή διάσταση της. Το συγκεκριμένο αναλυτικό πλαίσιο θα μας βοηθήσει να μελετήσουμε το πώς η βιοπολιτική διακυβέρνηση (ανα)παράγει μέσω του νόμου και των μηχανισμών ασφαλείας γεωγραφίες και χωρικότητες εξαιρέσεων, ενώ παράλληλα συγκροτείται από αυτές.

Πράγματι, η διαχείριση του πληθυσμού από τις σχέσεις εξουσίας αφήνει ένα αποτύπωμα στο χώρο εγγράφοντας υλικές ποιότητες, σχετικές αναπαραστάσεις, σχεσιακές γεωμετρίες και βιωματικές εμπειρίες και ταυτόχρονα καθορίζεται από αυτές. Η συνάρθρωση χώρου και πληθυσμών επιτυγχάνεται με μια διαρκή διαδικασία διαχωρισμών και αποκλεισμών σε όλα τα χωρικά επίπεδα –υλικό, σχετικό, σχεσιακό -. Το μη αποδοτικό ή αφομοιώσιμο πληθυσμιακό απόθεμα παίρνει τη μορφή του πλεονάσματος, το οποίο με τη σειρά του συγκεντρώνεται και τοποθετείται εκτός του οριοθετημένου χώρου όπου επιδιώκεται η οικονομική ανάπτυξη και η κοινωνική ευημερία είτε πρόκειται για την επικράτεια μιας ολόκληρης χώρας, είτε για περιχαρακωμένους τόπους μέσα στην πόλη. Γιατί όσο τα περιττά υποκείμενα διαβιώνουν διάχυτα στο κοινωνικό σύνολο, οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ του «κανονικού» και του «διαφορετικού» θολώνουν. Οι αυστηρά περιχαρακωμένοι χώροι από τη μια και οι ελεύθερα προσπελάσιμοι από την άλλη δημιουργούν ένα μέσα και ένα έξω. Αυτός ο χωρικός διπολισμός (Massey, 2008: 172) διαμορφώνει ένα πλέγμα εξαιρέσεων μέσα στο χώρο. Η εξαίρεση, η οποία ήδη προβλέπεται από τους κανόνες του κράτους δικαίου, μετατρέπεται σε κανόνα της σύγχρονης διακυβέρνησης ξεπερνώντας τη δικαιοπολιτική μορφή της και συγκροτείται παράλληλα, ως ένα πλέγμα από υλικότητες, χωρικότητες και χρονικότητες. (Φιλυπίδης, 2014: 43)

Αυτή η διαδικασία εξαίρεσης καθορίζει τον κοινωνικό χώρο και τη διαμόρφωση υποκειμενικότητων. Κατασκευάζει την κατηγορία του ξένου σαν μια φιγούρα διακριτή από το

κοινωνικό σώμα επιτρέποντας του να πάρει μορφή, γλωσσική και σωματική υπόσταση. Έτσι, ο ξένος δεν είναι ο οποιοσδήποτε δεν καταφέρνουμε να αναγνωρίσουμε, ο άγνωστος, αλλά κάποιος τον οποίο έχουμε ήδη κατηγοριοποιήσει ως διαφορετικό, αποδίδοντας του την ιδιότητα του ξένου, ένα σώμα «εκτός τόπου» (Ahmed, 2000: 56). Οι χωρικές συνδηλώσεις της κατασκευής του ξένου έγκεινται σ'έναν διαρκή αποκλεισμό. Του παραχωρείται ένας χώρος με την έννοια τόσο της υλικής οντότητας όσο και των κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών και παραμένει αποκλεισμένος εκεί.

Τελικά, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο χώρος αποτελεί ένα άνισα κατανομημένο αγαθό και ασφαλώς ένα επίδικο αντικείμενο μεταξύ άνισων κοινωνικών υποκειμένων (Παρσανόγλου & Πετράκου, 2010: 148). Το δικαίωμα στην πόλη κατά Lefevre, δηλαδή το δικαίωμα να μην αποκλείεται κανείς σε χώρους που έχουν παραχθεί με στόχο την κοινωνική διάκριση (Βαΐου & Χατζημιχάλης, 2012: 90), παραμένει υπό διεκδίκηση, καθώς τα σύνορα, πραγματικά και ιδεατά πολλαπλασιάζονται και υλοποιούνται με απαγόρευση πρόσβασης, με απώθηση, με στέρηση δικαιωμάτων, με ειδικές συνθήκες κράτησης, με ειδική μεταχείριση, με απομόνωση σε συγκεκριμένες περιοχές.

3. Οι συνεντεύξεις

Στην παρούσα ενότητα αποτυπώνεται η επεξεργασία του υλικού της έρευνας σε μια προσπάθεια να απαντηθούν τα παρακάτω ερωτήματα:

- Πώς αποτυπώνεται στο χωροχρόνο η νομιμότητα και ποιες πρακτικές διαμορφώνει;
- Πως κατασκευάζεται η κατηγορία του «ξένου»;
- Τι συνεπάγεται η προσφυγή στην προστατευτική δράση του κράτους;
- Τι σημαίνει να κατοικείς ένα συγκεκριμένο μέρος και ποια η σχέση μεταξύ ταυτότητας – ανήκειν;
- Σε τι βαθμό η εθνική προέλευση καθορίζει την ένταξη, την πρόσβαση και την κινητικότητα;

Η προσέγγιση των παραπάνω ζητημάτων γίνεται υπό το πρίσμα της καθημερινής ζωής στην πόλη. Η καθημερινή ζωή, ως το πεδίο αλληλεπίδρασης μεταξύ του τοπικού και του παγκόσμιου, του ατομικού και του συλλογικού, της προσωπικής δραστηριότητας και των θεσμικών παρεμβάσεων, του μεμονωμένου ατόμου και της χωροχρονικά δομημένης κοινωνίας, μας επιτρέπει να διατυπώσουμε ρητά τη φύση της αμοιβαίας σχέσης τους, ξεπερνώντας τα καθιερωμένα διπολικά σχήματα (Λυκογιάννη, 2009). Συνιστά διαδικασία συγκρότησης ταυτοτήτων και παραγωγής χωρικών πρακτικών και άρα απαραίτητο θεωρητικό εργαλείο για την κατανόηση των πολύπλευρων κοινωνικών σχέσεων και των χωρικών μετασχηματισμών.

Σε ό, τι αφορά τη μετανάστευση, ο κατεχοχόν κοινωνικός χώρος στον οποίο αυτή εκτυλίσσεται είναι ο αστικός χώρος. Έτσι, αν και στο μέρος αυτό το ενδιαφέρον μας εστιάζει στην πόλη, εντούτοις δεν εξαντλείται εκεί. Η παρουσία των μεταναστών στην πόλη συνδέει την μετανάστευση με το αστικό ζήτημα και από 'κει και πέρα, ο αστικός χώρος αναδύεται σε πεδίο μελέτης των αλλαγών που επιφέρουν οι μεταναστευτικές ροές. Περαιτέρω, η πόλη αποτελεί τη χωρική σφαίρα έκφρασης της κρίσης, όπου ασκούνται σχέσεις εξουσίας και αναδύονται νέες κοινωνικότητες.

Γίνεται, λοιπόν, μια προσπάθεια σύνθεσης των ευρημάτων της έρευνας πεδίου με άξονα την πόλη και την καθημερινή ζωή σε αυτήν από την πλευρά των κοινωνικών υποκειμένων που ταυτόχρονα βιώνουν και παράγουν αυτή την καθημερινή ζωή. Μάλιστα, η καθημερινή αστική ρουτίνα μελετάται με όρους κινητικότητας και ροών, οι οποίες διατρέχουν το χώρο σε διάφορες

κλίμακες, γεωγραφικές και χωροκοινωνικές, δεδομένου ότι ο χώρος διαμορφώνεται περισσότερο από την κίνηση, το πέρασμα κι όχι από την κατοίκηση που είναι ήδη εκεί (Ahmed, 2000: 32).

Για το λόγο αυτό πραγματοποιήθηκαν δώδεκα συνεντεύξεις με πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο στο διάστημα από 13/5/2014 έως 25/7/2014. Η προσέγγιση τους έγινε μέσω της ΜΚΟ ΑΙΤΗΜΑ στην οποία εργαζόμουν ως δικηγόρος κατά το διάστημα εκείνο, ιδιότητα που συνέβαλλε στην εξασφάλιση ενός κλίματος εμπιστοσύνης από την πλευρά των πληροφορητών προς το πρόσωπό μου. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν είτε στην ελληνική, την αγγλική και τη γαλλική γλώσσα απευθείας με εμένα, είτε στην αραβική και τα φαρσί με τη βοήθεια διερμηνέα, ενώ για την προστασία των προσωπικών δεδομένων των ερευνώμενων χρησιμοποιούνται ψευδώνυμα.

Στο σημείο αυτό χρήσιμο είναι να διευκρινιστεί ότι η κοινωνική κατηγορία των προσφύγων και αιτούντων άσυλο²², όπως οι περισσότερες κοινωνικές κατηγορίες, βασίζεται εν μέρει σε μια θεωρητική αυθαιρεσία, καθώς δεν πρόκειται για μια ενιαία κατηγορία. Σίγουρα το στοιχείο του εκτοπισμού από τη χώρα καταγωγής ενυπάρχει καθολικά σε όλο το φάσμα της κοινωνικής αυτής κατηγοριοποίησης, ωστόσο η κάθε ατομικότητα (ανα)συντίθεται με άξονες ποικίλους κοινωνικούς καθορισμούς όπως η φυλή, το φύλο, η τάξη, η ηλικία, η σεξουαλική προτίμηση, το επαγγελματικό και οικογενειακό περιβάλλον. Με αφετηρία την παραπάνω παραδοχή, η συγκεκριμένη απόπειρα προσέγγισης της εν λόγω κοινωνικής κατηγορίας επιχειρεί να αποφύγει τον οποιοδήποτε ετεροπροσδιορισμό και την όποια ομοιογενοποίηση της, ανάγοντας σε καθοριστικό παράγοντα την υποκειμενική εμπειρία των συνομιλητών/τριών και αμφισβητώντας την υποτιθέμενη αντικειμενικότητα της ερευνήτριας. Αποσκοπεί δε στο να αναδείξει τον τρόπο συγκρότησης των ταυτοτήτων και όχι στο αποτέλεσμα, που έτσι κι αλλιώς παραμένει πάντοτε υπό διαπραγμάτευση.

²² Ο διαχωρισμός αναφέρεται αποκλειστικά στο νομικό καθεστώς, καθώς η αναγνώριση του καθεστώτος του πρόσφυγα έχει δηλωτικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια πρόσφυγες θεωρούνται όσοι εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την χώρα καταγωγής τους για έναν από τους λόγους και σύμφωνα με όσα ορίζει το αρ. 1 Α της Σύμβασης της Γενεύης για το Καθεστώς των προσφύγων, ανεξάρτητα από τον αν έχουν αναγνωριστεί ως τέτοιοι από μια άλλη χώρα, αν είναι στην διαδικασία αίτησης ασύλου, ακόμα και αν δεν έχουν καθόλου χαρτιά. Έτσι, ο διαχωρισμός γίνεται μόνο στο βαθμό που εξυπηρετεί την κατάδειξη την κατηγοριοποίηση/ιεράρχηση της ιδιότητας του πολίτη με βάση το θεσμικό στάτους.

Στοιχεία πληροφορητών/τριών²³

- i. Ο Haider, 34 ετών, είναι αιτών άσυλο από το Ιράκ και ζει με την οικογένειά του στο Νέο Κόσμο. Εργάζεται περιστασιακά σε κομμωτήριο στην Ομόνοια. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (13/5/2014) βρισκόταν ήδη 7 χρόνια στην Ελλάδα.
- ii. Η Segid, 25 ετών, είναι αιτούσα άσυλο από την Ερυθραία και ζει μόνη της στην Πλατεία Βικτωρίας. Εργάζεται ως εσωτερική οικιακή βοηθός στην Κηφισιά. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (19/5/2014) βρισκόταν ήδη 3 χρόνια στην Ελλάδα.
- iii. Η Dorcas, 38 ετών, είναι αιτούσα άσυλο από το Κονγκό και ζει με τον ομοεθνή σύντροφο της στην Κυψέλη. Δεν έχει εργαστεί ποτέ στην Ελλάδα. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (23/5/2014) βρισκόταν ήδη 3 χρόνια στην Ελλάδα.
- iv. Η Jane, 35 ετών, είναι αιτούσα άσυλο από την Κένυα και ζει με έναν ομοεθνή φίλο της στην Πλατεία Κολιάτσου. Εργάζεται ως baby sitter και καθαρίστρια ταυτόχρονα. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (29/5/2014) βρισκόταν ήδη 6 χρόνια στην Ελλάδα.
- v. Η Deca, 24 ετών, είναι αιτούσα άσυλο από τη Σομαλία και ζει με τον ομοεθνή σύζυγό της στην Αχαρνών. Δεν έχει εργαστεί ποτέ στην Ελλάδα. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (30/5/2014) βρισκόταν ήδη 3 χρόνια στην Ελλάδα.
- vi. Ο Abdulrahman, 34 ετών, είναι αιτών άσυλο από το Σουδάν και ζει μόνος του στην Πλατεία Κολιάτσου. Δούλευε εποχιακά σε ξενοδοχείο στη Σκιάθο και πλέον είναι άνεργος. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (5/6/2014) βρισκόταν ήδη 6 χρόνια στην Ελλάδα.
- vii. Ο Amir, 38 ετών, είναι αιτών άσυλο από το Σουδάν και ζει με την γυναίκα του από την Ερυθραία στην Πλατεία Κολιάτσου. Έχει δουλέψει εποχιακά σε αγροτικές και οικοδομικές εργασίες και πλέον είναι άνεργος. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (9/6/2014) βρισκόταν ήδη 6 χρόνια στην Ελλάδα.
- viii. Ο Kamal, 27 ετών, είναι αιτών άσυλο από την Αίγυπτο και ζει μόνος του στη Νέα Μάκρη. Εργάζεται περιστασιακά σε οικοδομικές εργασίες. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (17/6/2014) βρισκόταν ήδη 2 χρόνια στην Ελλάδα.
- ix. Ο Ibrahim, 46 ετών, είναι αιτών άσυλο από το Σουδάν και ζει με ομοεθνή φίλο του στην Κυψέλη. Εργαζόταν περιστασιακά σε οικοδομικές εργασίες και πλέον είναι άνεργος.

²³ Αφορούν το χρόνο διεξαγωγής της συνέντευξης

- Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (1/7/2014) βρισκόταν ήδη 9 χρόνια στην Ελλάδα.
- x. Ο Ismail, 28 ετών, είναι κάτοχος επικουρικής προστασίας από το Αφγανιστάν και ζει μόνος του στον Άγιο Νικόλαο. Εργάζεται ως εργάτης σε εργοστάσιο. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (7/7/2014) βρισκόταν ήδη 10 χρόνια στην Ελλάδα.
- xi. Ο Arif, 30 ετών, είναι κάτοχος επικουρικής προστασίας από το Αφγανιστάν και ζει με ομοεθνή φίλο του στα Κάτω Πατήσια. Εργαζόταν ως διερμηνέας σε Μ.Κ.Ο. και πλέον είναι άνεργος. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (24/7/2014) βρισκόταν ήδη 4 χρόνια στην Ελλάδα.
- xii. Ο Halid, 41 ετών, είναι αναγνωρισμένος πρόσφυγας από το Ιράν και ζει με ομοεθνή φίλο του στην Κυψέλη. Εργαζόταν ως διερμηνέας σε Μ.Κ.Ο. και πλέον είναι άνεργος. Όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη (25/7/2014) βρισκόταν ήδη 9 χρόνια στην Ελλάδα.

Τα αποτελέσματα της επεξεργασίας των αφηγήσεων οργανώνονται και παρουσιάζονται σε έξι θεματικές κατηγορίες.

3.1. Χρονική τομή_ πριν και μετά τα χαρτιά

Στις περισσότερες από τις αφηγήσεις των συνομιλητών/τριών μου εντοπίζεται μια χρονική τομή που καθορίζει ολόκληρο το φάσμα της καθημερινότητά τους και πιο ειδικά τη σχέση τους με το χώρο της πόλης αλλά και το βαθμό κινητικότητάς και κοινωνικής ένταξής τους σε αυτή. Πρόκειται για το χρονικό σημείο που απέκτησαν χαρτιά.

Χαρακτηριστικά, η Jane δηλώνει *«Δεν έχω πρόβλημα να κυκλοφορώ τώρα, έχω κάρτα»*, ενώ το ίδιο ισχύει και για τη Deca, η οποία αναφερόμενη στη δυνατότητα κίνησης της στην πόλη ισχυρίζεται *«Με την κάρτα μου είμαι μια χαρά»*.

Ο παράγοντας της νομιμότητας αναδιοργανώνει το χώρο και το χρόνο σε ένα «πριν» και ένα «μετά», όπου αντιστοιχούν οι χωροχρονικές κατηγορίες του «μέσα» και του «έξω», του «εντός» και του «εκτός». Οι κατηγορίες αυτές αναπαράγουν τα δίπολα ένταξη/αποκλεισμός και δημόσιο/ιδιωτικό. Το σπίτι, ο ιδιωτικός χώρος προσλαμβάνεται ως ο μόνος ασφαλής χώρος και στον αντίποδα, ο δημόσιος χώρος ως ο χώρος όπου επικρατούν ο φόβος της σύλληψης και η ανασφάλεια, περιορίζοντας ή συχνά αποτρέποντας τη χρήση του.

«Πριν πάρω την κάρτα δεν κυκλοφορούσα, έμενα κλεισμένη μέσα στο σπίτι. Προτιμώ να μην έχω κοινωνική ζωή από φυλακή. Μόνο καμιά φορά την Κυριακή πήγαινα εκκλησία και στο σουπερ μάρκετ στα πέντε λεπτά από το σπίτι μου. Τώρα που έχω κάρτα κυκλοφορώ άνετα, είμαι καλά», Dorcas.

«Το 2013 πήρα την κάρτα. Από το 2008 που ήρθα μέχρι το 2013 με συνέλαβαν 4 φορές. Κάθισα μέσα 10 μέρες, ένα μήνα... μετά μ' άφηναν. Μου έδιναν το άσπρο χαρτί για ένα μήνα, έληγε και πάλι τα ίδια. Δεν ήθελα να κάνω αίτημα ασύλου... είχα ακούσει πολλές ιστορίες... ότι σου παίρνουν τα δαχτυλικά αποτυπώματα και έχεις πρόβλημα να πας σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα... έτσι μου χαν πει οι φίλοι μου από το Σουδάν [...] Φοβόμουν χωρίς χαρτιά, αλλά ακόμα και τώρα που έχω χαρτιά φοβάμαι», Amir.

«Από το 04-07 δεν είχα τίποτα... με πιάσανε δυο φορές και μ' αφήσανε... αφού ήμουν μικρός, με βλέπανε, δεν είχα πρόβλημα... δεν έκανα και τίποτα... μπορεί να ήμουν τυχερός, δεν ξέρω. Περπάταγα από το πρωί μέχρι νύχτα, μου άρεσε να γνωρίσω περιοχές..», Ismail.

Οι χρήσεις του χώρου, η πρόσβαση και ο έλεγχος τμημάτων της πόλης είναι άμεσα συναρτημένες με μια χρήση του χρόνου καθορισμένη από το νομικό καθεστώς, δεδομένου ότι είναι αδύνατον να αποσπάσουμε το χώρο από το χρόνο. Αντίστοιχα με τις χωρικές εξαιρέσεις δημιουργούνται και χρονικές. *Διαφορετικές ομάδες πολιτών έχουν πρόσβαση και οικειοποιούνται συγκεκριμένους χρόνους (και χώρους) της πόλης και αποκλείονται από άλλους* (Βαΐου, 2000: 213) και άρα οι πρακτικές τους διαμορφώνονται από το χωροχρονικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετούνται.

Χαρακτηριστικά η Segid μου αναφέρει *«Πριν πάρω κάρτα δεν έβγαينا έξω τη νύχτα, φοβόμουν... αν και συνήθως δεν σταματάνε τις κοπέλες. Πριν από δυο χρόνια συλλάβανε ένα βράδυ μια φίλη μου και έμεινε μέσα για δέκα μήνες. Από τότε έτρεμα να κυκλοφορήσω, ακόμα και ασθενοφόρο όταν έβλεπα τρόμαζα, νόμιζα ήταν αστυνομία».*

Η άνιση αυτή κατανομή των χώρων και χρόνων της πόλης έχει άμεσες επιπτώσεις στην δυνατότητα πρόσβασης στην εργασία, την κατοικία, την υγεία, την εκπαίδευση, γενικότερα στο βαθμό ένταξης των ερευνώμενων και τελικά στην ίδια την επιβίωση τους, καθώς δεν πρόκειται απλώς για κοινωνικές παροχές, αλλά για δραστηριότητες απαραίτητες για την ύπαρξη τους.

Η Segid περιγράφοντας την εμπειρία της σχετικά με την εύρεση εργασίας μου λέει *«...τον περισσότερο καιρό καθόμουν σπίτι... σκέψου ότι δεν είχα δουλειά και δεν πήγαίνα ούτε μέχρι την Ομόνοια που έχει κάτι γραφεία για να βρεις δουλειά [...] Τώρα με την κάρτα είμαι νόμιμα, είμαι εντάξει, δεν έχω πρόβλημα [...] Δεν σε παίρνει κανείς στο σπίτι χωρίς κάρτα. Τώρα με την κάρτα βρήκα και τη δουλειά... με χαρτιά κάνεις κάνα μεροκάματο».*

Ο Ibrahim αναφερόμενος στην εργασιακή του συνθήκη κάνει την εξής παραδοχή *«... πάντα μαύρα δούλευα, αφού δεν είχα χαρτιά για οκτώ χρόνια... δεν είχα ποτέ ένσημα [...] δεν φταίει ο εργοδότης που δεν με προσλαμβάνει, αφού δεν έχω χαρτιά... θα πληρώσει πρόστιμο. Η αστυνομία είναι υπεύθυνη για τα χαρτιά και για το ότι δεν μπορώ να βρω δουλειά»*, και συνεχίζει συνδέοντας και τη δυνατότητα κοινωνικοποίησης του με Έλληνες με τη νομική του κατάσταση *«... πώς να κάνω φίλους Έλληνες, αφού δεν μιλάω ελληνικά... ήμουν χωρίς κάρτα οκτώ χρόνια... δεν μπορούσα να γραφτώ σε σχολείο».*

Ο Ismail συνδέει τη μετάβασή του από την ανασφάλιστη εργασία στην ασφαλισμένη με την απόκτηση ροζ κάρτας *«Ήρθα από τη Λέσβο. Από το '04 μέχρι το '07 ήμουνα παράνομα. 3 μέρες*

δούλευα Αλίαρτο, Θήβα... ντομάτες σταφύλια κα τέτοια... μετά ήρθα Αθήνα. Το '07 από το Λακιώτη βρήκα δουλειά στην Πετρούπολη. Εκεί περιμένανε για δουλειά οι εργάτες, Αλβανοί, Αφγανοί... πολλοί βρήκαν δουλειά... οικοδομή, με μια κατασκευαστική, φτιάχνανε πουλάνε... εργολάβο... δούλευα σ' αυτούς από το 07-09... τότε ήταν μαύρα... Πέθανε ο εργολάβος και μου παν να φτιάξεις τα χαρτιά σου να σου βάλουμε ένσημα να έχεις ένα βιβλιάριο. Τότε δεν ήταν το αλλοδαπών, στο Περιστέρι ήταν. Πήγαινα Περιστέρι δεν προλάβαινα... δηλαδή τόσο κόσμο... ουρά το πρωί δεν μπορούσα να μπω. Μετά κατάφερα από το αλλοδαπών. Το πρώτο χαρτιά έβγαλα το '07 από το αλλοδαπών. Από το '07 εκεί... δηλαδή μ' αυτούς που δούλευα έχω ένσημα μέχρι το 2011».

Αντίστοιχα, σχετικά με τις συνθήκες στέγασής του αφηγείται «... τότε που ήρθα, το 04 μέχρι 07 έμενα Αγ. Παντελεήμονα... νοικιάζαμε ένα σπίτι, με κάτι παιδιά μέναμε. Θυμάμαι πλήρωνα 50 ευρώ σ' αυτό το δωμάτιο που μέναμε, κοιμόμουν τα βράδια μόνο, δεν είχα με κανέναν σχέση, πήγαινα έξω βόλτα... 50 ευρώ το μήνα έδινα και κοιμόμουν σ' ένα μπαλκόνι... έβρεχε δεν έβρεχε εγώ στο μπαλκόνι ήμουν... σ' ένα στενό μπαλκόνι κοιμόμουν... για ένα χρόνο, και το χειμώνα με κουβέρτα. Ήταν ένα κτίριο πέντε όροφοι όλο Αφγανοί, κάθε όροφο πες είναι τριάρι δωμάτιο, ήμασταν είκοσι-τριάντα άτομα σε κάθε σπίτι. Μετά νοίκιασα μόνος μου σπίτι, Λεμεσού 59, εκεί στην περιοχή που μένω, στον Αγ. Νικόλα από κάτω. Τρία χρόνια έμεινα εκεί, σ' ένα υπόγειο. Το 07 πήγα εκεί, όταν έφτιαξα τα χαρτιά... κατάφερα... πήρα την κόκκινη κάρτα. Είχα δουλειά, πλήρωνα 170 ευρώ το μήνα Μετά, το '11 έχει υγρασία εκεί, βγήκα από το υπόγειο, τώρα είμαι στον 13^ο (όροφο), αυτά έχω καταφέρει».

Σύμφωνα με την κυρίαρχη αναπαράσταση του χώρου και του χρόνου στην καθημερινότητα, ο χώρος προσλαμβάνεται απλά σαν επιφάνεια και ο χρόνος σαν ποσότητα και είναι μεγέθη ομοιογενή (Massey, 2008). Οι παραπάνω, όμως, περιγραφές των βιωμένων χωροχρόνων αποδεικνύουν το ξεπέρασμα των ορίων του μετρήσιμου χωροχρόνου και την περεταίρω δυνατότητα διαμόρφωσης πρακτικών και αναπαραστάσεων χωροχρόνων στην καθημερινότητα της πόλης.

3.2. Ξένος στην πόλη_ συγκροτώντας ταυτότητες

Η ταυτότητα δεν αποτελεί ένα απλό εργαλείο περιγραφής του ανήκειν, αλλά οριοθετεί έναν τόπο στον οποίο οι κοινωνικοί δρώντες κατατάσσονται υποχρεωτικά και ενώ έχει ήδη προαποφασιστεί ποια από τα βιώματά τους, τις προσδοκίες τους, τα χαρακτηριστικά τους είναι σημαντικά και άξια αναπαράστασης (Τρουμπέτα, 2006: 62). Προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι εν λόγω λειτουργίες συγκρότησης της ταυτότητας εγκαθιδρύονται οι αναγκαίες αποκλίσεις από τις συλλογικές αναπαραστάσεις και οι απαραίτητοι διαχωρισμοί για την κατασκευή του «εαυτού» και του «άλλου».

Χαρακτηριστικά ο Kamal αφηγείται «... Να σου πω κάτι. Όταν ο άνθρωπος δεν είναι δυνατός ψάχνει λόγους για να γίνει δυνατός. Αν εγώ κρυσώνω, ψάχνω ξύλα, δεν ζητάω από κάποιον να μου κάνει τη ζακέτα. Ξέρεις πώς λέμε τους Έλληνες; Αγρότες της Ευρώπης... όλοι οι Άραβες έτσι τους λέμε. Λένε ότι (οι Άραβες) έρχονται από την Αφρική παράνομα και τους χτυπάνε, πάνε για δουλειά και δεν τους πληρώνουν, όλο λένε φύγε, φύγε... γιατί ο Έλληνας θέλει να γίνει χαρακτήρας πιο πολύ απ' ότι είναι και πιο πάνω από μας. Ο καθένας είναι διαφορετικός. Αν υπάρχει σεβασμός και εμπιστοσύνη, είναι μια χαρά. Δεν μ' αρέσει να με κοιτάνε σαν πιο μικρό. Αν σε κοιτάω σαν άνθρωπο θέλω να με κοιτάς σαν άνθρωπο. Τα προβλήματα ξεκίνησαν από την κρίση. Όταν δεν υπάρχει δουλειά και λεφτά αρχίζουν τα προβλήματα».

Τα υποκείμενα συγκροτούνται μέσα από το στοιχείο της συνύπαρξης που χαρακτηρίζει την καθημερινή ρουτίνα. Οι συναντήσεις της καθημερινής ζωής περιλαμβάνουν τρόπους αναγνώρισης που παράγουν τη φιγούρα του ξένου κι έτσι το καθημερινό, πέρα από τη συνεχόμενη και επαναλαμβανόμενη ροή γεγονότων προσφέρεται για τη μελέτη των πολύπλευρων κοινωνικών σχέσεων, αποκαλύπτοντας αντιθέσεις, διαχωρισμούς και συναισθήματα. Το σε καθημερινό επίπεδο διακύβευμα (στέρηση, διεκδίκηση ή και επίκληση προστασίας) των ατομικών δικαιωμάτων κάποιων υποκειμένων τα τοποθετεί αυτόματα σε μια ζώνη εκκρεμότητας (Αθανασίου, 2006: 66), στο μεταίχμιο μεταξύ ανθρώπου και πολίτη.

« Κουράστηκα... δεν αντέχω άλλο, χρωστάω παντού... Θα φύγει αυτός (ο συγκάτοικος μου), θα το αφήσει το σπίτι. Αν φύγει δεν ξέρω πού να πάω να μείνω εγώ... άστεγος, δεν ξέρω... έχω βαρεθεί να αλλάζω σπίτια... ξέρεις τέσσερα χρόνια εδώ, δεν έχω κοιμηθεί ένα βράδυ καλά, χωρίς

άγχος. Όλο σκέφτομαι την κάρτα, να ανανεώσω, σπίτια, δουλειά... γι' αυτό θέλω να πάω κάπου να... (πατάει δυνατά το πόδι στο πάτωμα)... να κάτσω καλά, να κάνω αυτά που θέλω. Ζηλεύω ξέρεις όλοι οι συμφοιτητές μου κάνουν μεταπτυχιακό. Άλλος στο Τατσικιστάν, στην Κίνα και σε Ευρώπη. Εγώ γιατί να μην μπορώ. Θέλω σε μερικά χρόνια μπροστά από το όνομά μου να μπει Dr. Άργησα να το κάνω. Όταν πήρα την επικουρική με το διαβατήριο από Αφγανιστάν μπορούσα να φύγω, τώρα δε γίνεται. Μόνο για φίλους μου στεναχωριέμαι... πολύ... ναι... Εδώ είναι σαν σπίτι μου με τους φίλους, είναι οι άνθρωποι ζεστοί, έξω δεν είναι έτσι, είναι δύσκολο... πάλι από την αρχή», Arif.

Ανάλογα περιγράφει την καθημερινότητά της και η Deca «Δεν είναι εύκολα εδώ. Ούτε για δουλειά, ούτε για σπίτι, ούτε για χαρτιά. Στην Ευρώπη σε τρεις μήνες παίρνεις κάρτα, σου δίνουν σπίτι και επίδομα. Εδώ σκεφτόμαστε συνέχεια πού θα μείνουμε, πώς θα πληρώσουμε το νοίκι... δεν μπορώ να βασίζομαι στα λεφτά του συζύγου μου», ενώ ο Halid σε μια φράση αποτυπώνει τη διαρκή διεκδίκηση των δικαιωμάτων του «... παλεύω... έχασα τη ζωή μου εδώ... πολύ».

Η ίδια αίσθηση ανάλωσης εκφράζεται και από τον Arif «... Εδώ είναι πολύ δύσκολο να ζήσεις, γιατί δεν έχει δουλειά, έχει πολύ φόβος, πάρα πολύ. Όταν περπατάω, ο κόσμος με κοιτάει έτσι... νιώθω είμαι ξένος, λέω αχ τι κακό, γιατί ήρθα εδώ, γιατί έκανα αυτό... Δεν βλέπω καλό μέλλον εδώ. Δεν βλέπω κάτι να προχωρήσω, κάθε μέρα όταν περνάει λέω χάνω τη ζωή μου, αλλά δεν παίρνω τίποτα. Ντάξει απολαμβάνω κάποια πράγματα, πάω παραλία... αυτά, αλλά τώρα είναι η ώρα να κάνω πολλά πράγματα, τώρα είναι η ώρα που πρέπει να σπουδάσω. Αν γίνω πιο μεγάλος, μετά...».

Ενώ στη συνέχεια περιγράφει την καθημερινή εμπειρία του ξένου «Αν είσαι ξένος, όταν βγαίνεις από το σπίτι σου δεν ξέρεις που σε κτυπάνε... ακόμα φοβάμαι. Περπατάω στο δρόμο και κοιτάω γύρω γύρω μου για να μη με κτυπάνε. Μια φορά με χτυπήσανε το 2011 και μου σπάσαν τη μύτη μου και στράβωσε... δεν ξέρω ποιος ήταν. Ήμουν σ' ένα φανάρι και γύρισα και έφαγα ένα... μπουμ εδώ και έπεσα κάτω. Λέω ποιος ήταν εδώ, αλλά όταν χτυπάς στη μύτη δεν δουλεύουν τα μάτια σου, δεν βλέπεις τίποτα. Πήγα στο νοσοκομείο και μου είπαν ότι έσπασε... 3-4 άτομα ήταν, το άκουγα που χτυπήσαν και τρέξαν και φύγαν. Δεν πρόσεξα ποιος ήταν, είχα ένα κινητό και είχα μουσική στα αυτιά και στο χέρι το κινητό και κοιτούσα. Δεν με κλέψαν, μόνο με χτύπησαν», Arif.

Πέρα από το ίδιο το βίωμα των μεταναστευτικών υποκειμένων, οι επίσημες αναπαραστάσεις της μετανάστευσης κατασκευάζουν την εικόνα του ξένου ως βρώμικου και επικίνδυνου. Προβάλλουν τη μετανάστευση ως μια μαζική πληθυσμιακή μετακίνηση με χαρακτήρα εισβολής ή επέλασης που έχει σαν αποτέλεσμα την εγκατάσταση εξαθλιωμένων μεταναστών στη Δύση (Βεντούρα & Τρουμπέτα, 2006). Στο σύνολο της πόλης κάποιοι ξένοι ορίζονται ως πιο ξένοι από τους υπόλοιπους ξένους ενώ ταυτόχρονα παράγεται ο αντίστοιχος δημόσιος λόγος με όρους κάθαρσης για τους μεν και δαιμονοποίησης για τους δε.

«Δείχνουν στην τηλεόραση, παντού... δείχνουν κάτι κακό από τους μετανάστες και τους πρόσφυγες, δεν δείχνουν κάτι καλό, δεν δείχνουν... Δεν έχουν κάτι καλό, αλλά δεν έχουν κάτι κακό. Το κακό είναι που έρχονται εδώ παράνομα, γιατί δεν έχουν... φύγανε από τη χώρα τους όπως είναι στη Συρία, με όποιο τρόπο μπορούν φεύγουν, γιατί δεν θέλουν να πεθάνουν εκεί, οπότε έρχονται εδώ για κάτι άλλο, για άλλη χώρα. Είναι οι ξένοι πολύ βρώμικο γιατί η κυβέρνηση δεν έχει πρόγραμμα για τους ξένους... ήταν ένα δρόμο η Ελλάδα για τους μετανάστες και του ξένου... όλοι φύγανε σε άλλη χώρα. Στην άλλη χώρα δεν έχουν τέτοια προβλήματα. Όταν παν, σε κρατάν σ' ένα camp και σου εξηγούν όλα τα νομικά, όλα τα δικαιώματα σου και τι είναι νόμος εδώ, πώς να ζήσεις σ' αυτή τη χώρα. Τί πρέπει να έχεις, τι πρέπει να προσέχεις, τι πρέπει να κάνεις, τι πρέπει να μην κάνεις. Εδώ δεν έχουν τίποτα, δεν σου εξηγούνε τίποτα. Όταν μπαίνεις από τα σύνορα, σ' αφήνουνε έτσι... να πας, σου δίνουνε ένα χαρτί, έρχεσαι εδώ, χωρίς γλώσσα, τίποτα, τίποτα. Τι κάνουν; Κοιμούνται στην πλατεία, παντού.. πάνε ζητάνε από το κόσμος, γιατί έχουν διαφορετική κουλτούρα και στη χώρα μας είναι πολύ ζεστό ο κόσμος. Κάθονται πολύ κοντά και μιλάνε πολύ κοντά. Εδώ μιλάνε από μακριά. Εμείς εκεί όταν μιλάμε έτσι χτυπάμε στο πόδι, στην πλάτη, λέμε τι κάνεις, καλά είσαι. Εδώ είναι πολύ μακριά... κάθονται και μιλάνε. Πάλι καλά εδώ, πας στη άλλη χώρα από μακριά λένε γεια και τίποτα... δεν δίνουν ούτε χέρια», Arif.

Οι προσφυγικοί πληθυσμοί εκδιώκονται από την χώρα καταγωγής τους και παράλληλα τους απαγορεύουν την είσοδο σε κάποια άλλη χώρα. Έτσι χάνουν τη σύνδεσή τους με κάποιο χώρο και περιπλανιούνται σ' έναν μη-τόπο έχοντας απολέσει τους δεσμούς τους με τις χώρες προέλευσης και χωρίς δυνατότητα ανάπτυξης νέων δεσμών με τις χώρες υποδοχής. Δεν είναι ούτε εγκατεστημένοι, ούτε σε κίνηση (Bauman, 2009: 85), είναι εγκλωβισμένοι σ' ένα χωρικό κενό όπου ο χρόνος έχει παγώσει σύμφωνα με την ενιαία θεώρηση του χωροχρόνου.

Έτσι ο Arif λέει «... δε ξέρω... νιώθω εδώ πολύ ξένος είμαι. Όπου πάω, περπατάω, με κοιτάει ο κόσμος και σκέφτομαι αυτό το χρώμα δεν με θέλει. Κάθομαι κάπου, λέω συγγνώμη χρώμα που κάθομαι εδώ πάνω σου... δεν είμαι από εδώ, αλλά τι να κάνω, πρέπει να κάτσω πάνω σου, δεν έχω κάπου αλλού να βάλω το πόδι μου ή να κάτσω. Όταν είσαι ξένος, όταν μιλάς φαίνεται. Το πρώτο που σου λένε όταν σε βλέπουν είναι από πού είσαι. Κι αυτό νομίζω δεν είναι καλό, δεν νιώθεις καλά μετά από αυτό. Γιατί ρωτάνε ο κόσμος από πού είσαι; Έχουνε κάτι στο μυαλό τους. Έχω κάποιους φίλους που δεν με ρωτήσανε ποτέ από πού είμαι μέχρι που το καταλάβανε από μόνοι τους στο τέλος. Τότε που γίναμε πολύ φίλος και μιλάγαμε για διάφορα λέει ααα... είσαι από εκεί... Έλληνες αυτοί, τους γνώρισα εδώ, στη δουλειά, παρέα».

Και συνεχίζει εκφράζοντας ένα καθολικό αίσθημα ξένου «... Σκέφτομαι σ' αυτό τον κόσμο είμαι ξένος... παντού... πάω και νιώθω ξένος. Πέρασα καλά στο Αφγανιστάν, αλλά ένιωθα ότι ο κόσμος είναι πολύ διαφορετικός εκεί. Ένιωσα πιστεύουνε σε κάποια πράγματα που δεν είναι πραγματικά, ένιωσα που φέρονται με τις γυναίκες πολύ χάλια και με τα παιδιά τους. Ένιωσα ότι τους χρησιμοποιούνε οι πολιτικοί. Ένιωσα ότι δεν μπορώ να κάνω κάτι... γιατί είμαστε πολύ πίσω», Arif.

Ωστόσο, ο ξένος αμφισβητεί τον καθαρό διαχωρισμό του εντός/εκτός, καθώς πλησιάζει στο χώρο μας, φέρνοντας το ξένο μέσα στο οικείο, το μακρινό στο κοντινό (Βαΐου & Καλαντίδης, 2009: 17). Οι συναντήσεις με τον ξένο σηματοδοτούν μια μετατόπιση από την απόσταση στην εγγύτητα και είναι αυτές που του δίνουν μορφή. Αυτή η εγγύτητα αποσταθεροποιεί την πολιτισμική ηγεμονία, υπονομεύοντας τα διπολικά σχήματα που την υπηρετούν μέσα από μια διαδικασία διάτρησης των συνόρων τους. Η φιγούρα του ξένου παράγεται όχι σαν αυτό που αποτυγχάνουμε να αναγνωρίσουμε ως ξένο επειδή μας είναι άγνωστο, αλλά σαν αυτό που έχουμε ήδη αναγνωρίσει ως τέτοιο, αποδίδοντας του συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (Ahmed, 2000). Αυτού του είδους η αναγνωσιμότητα του ξένου επιτρέπει την οριοθέτηση των χώρων του ανήκειν, των χώρων, κοινωνικών και υλικών, που κάποιοι/εμείς κατοικούμε. Έτσι, η συγκρότηση της υποκειμενικότητας επιτυγχάνεται μέσω μιας συνεχούς αλλά και εύθραυστης, επαπειλούμενης οριοθέτησης απέναντι στην ανησυχητικά κοντινή ξενότητα των άλλων (Γιαννακόπουλος, 2010: 121).

«Όπου πας ακούνε πρώτα τους Έλληνες. Ότι και να πεις λένε αα... είσαι ξένος, άστο, δεν έχεις δίκαιο εσύ. Δεν λένε είσαι ξένος κατευθείαν, αλλά με τα λόγια αυτά που λένε πονάς πάρα πολύ. Έτσι όπως σε κοιτάνε... πας στο λεωφορείο κάθεσαι κάπου και δεν κάθονται κοντά σου Έλληνες γιατί σκέφτονται (οι) μετανάστες ή πρόσφυγες είναι πολύ βρώμικο και πολύ επικίνδυνο. Φοβούνται μη πιάσουν καμιά αρρώστια, φοβούνται κλέβουνε, φοβούνται μάλλον είναι, έχουν διαφορετικό χρώμα, φοβούνται δεν ξέρουνε γλώσσα, όλα αυτά, φοβούνται έχουν διαφορετική θρησκεία. Εγώ πιστεύω φοβούνται γενικά», διηγείται ο Arif.

Εκτός από τον αποκλεισμό του ξένου ως πηγή κινδύνου, ο ξένος παράγεται ως μια φιγούρα διακριτή από το κοινωνικό σώμα και μέσω της ανακήρυξης του ως πηγή διαφορετικότητας. Οι τεχνικές αυτές διαφοροποίησης του ξένου από τον άνθρωπο περιγράφονται από την Ahmed με τον όρο *φетиχισμός του ξένου* (Ahmed, 2000).

Έτσι, για τους φίλους του ο Ismail αναπαριστά κάτι το διαφορετικό, που κουβαλάει εξωτικές ιστορίες «... αυτή είναι η καθημερινότητα μου, δουλειά, κικ μπόξινγκ, τα παιδιά, θγαίνω έξω με το ποδήλατο και τα βράδια αράζουμε στο ΙΚΑ με τα παιδιά, μιλάμε... ιστορίες... με ρωτάνε πως έχεις έρθει, τους λέω ιστορίες, τους αρέσουν, παίζουμε καμιά μπάλα».

Η αναγνώριση κάποιου ως ξένου περιλαμβάνει τη διαφοροποίηση από τους άλλους στη βάση της «εμφάνισης» του σωματοποιώντας το ξένο, μπορεί όμως να επιτευχθεί και μέσω της προσφώνησης (Ahmed, 2000), καθώς η γλώσσα διαμεσολαβεί νοήματα και σχέσεις εξουσίας μέχρι και την άσκηση βίας.

«Βλέπω αστυνομία και λέω τώρα θα μου πει έλα εδώ, έλα εδώ, πού είσαι, πού είσαι, φέρε τα χαρτιά, έλα, πάμε; ... αυτό πάντα. Αλλά πάω Γερμανία ή και στα νησιά και βλέπω αστυνομικό και χαίρομαι, πιο πολύ νιώθω ασφάλεια. Εδώ δεν νιώθω ασφάλεια... αλλά τι να κάνω. Δεν έχω άλλη επιλογή τώρα... είναι διαφορετικά στα νησιά. Το έχω δει αυτό στα νησιά, το ξέρω. Γιατί όταν σε βλέπουν πρόσωπο με πρόσωπο, δεν κάνουν σαν αυτούς που είναι εδώ πέρα... και στη Θεσσαλονίκη. Στη Θεσσαλονίκη μας σταμάτησε το αμάξι η τροχαία. (Η) τροχαία λέει καλημέρα... αφού εγώ είμαι ξένος... ντάξει φαίνομαι δεν φαίνομαι, δεν το ξέρω αυτό. Αλλά αυτός μου είπε καλημέρα, καλά είστε, αυτό, αυτό, θέλω να ελέγξω. Πολύ ωραία. Και έλεγξε και έφυγε. Εδώ, με σταμάτησαν κάπου: - βγείτε έξω... παπα... δηλαδή, αν υπάρχει κάτι κακό εδώ υπάρχει και στην

Θεσσαλονίκη. Κατάλαβες... εγκληματίας αν υπάρχει εδώ υπάρχει και στη Θεσσαλονίκη, αλλά δεν είναι όλοι...», Halid.

«Μια άλλη φορά, είχα ξυριστεί και βγήκα με το αμάξι και με σταμάτησαν δυο, τρία μηχανάκια αστυνομικοί και λέει να δούμε τα χαρτιά σου. Ντάξει... δουλειά τους. Στον άλλο φίλο μου λέει ο καράφλας τι κάνει, τι δουλειά κάνει; Βγες έξω. Τι είναι αυτό; Και ένας φίλος μου ήταν μαζί μου, χωρίς να πει τίποτα τον βάλαν μέσα και ποπ... σφαλιάρα. Κι εγώ τσακώθηκα μαζί τους γιατί θελαν να τον πάρουν μέσα. Γιατί τον χτυπάτε, με ποιο δικαίωμα, για ποιο λόγο; Λέει πολύ μιλάς. Λέω τι να κάνω, να μη μιλάω; Μας πήγαν στο τμήμα, αλλά δεν μπορούν να μας κρατήσουν. Εγώ τσακώθηκα κι εκεί. Λέει πολύ μιλάς. Λέω μιλάω, τι θέλεις, τι θα μου κάνεις; Θα με χτυπήσεις; Χτύπα εμένα... θα σου πω. Αν με χτυπήσει, μπουμ το κεφάλι... εκεί... στον τοίχο. Θα τους πω μετά πως είναι δουλειά τους», Halid.

Αυτές οι πρακτικές, που αποσπούν την κοινωνική ανοχή και καθιερώνονται σε περιόδους κρίσης, οδηγούν στη συστηματική ταπείνωση του ξένου, με αποτέλεσμα η ντροπή να κατακλύζει ολόκληρο το σώμα του υποκειμένου. Στο πλαίσιο ενός συστήματος που εξαιρεί ομάδες ατόμων καθιστώντας τες περιττές, το ίδιο το υποκείμενο ενσωματώνει ένα αίσθημα ενοχής που του προκαλεί ντροπή. Πρόκειται για μια σύγχρονη ντροπή, η οποία προσδίδει μια νέα μορφή στη σύγχρονη δυστυχία. Αυτός ο απανθρωπισμός συγκλονίζει το υποκείμενο και το κάνει να ντρέπεται και να νιώθει υπεύθυνο για κάθε αποτυχία του (Κουσουρή, 2014).

«Δυσκολεύομαι πολύ με τη γλώσσα, δεν ξέρω πολύ καλά και ντρέπομαι. Καμιά φορά νιώθω άσχημα γιατί 4 χρόνια είμαι εδώ και δεν μιλάω καλά ελληνικά. Πολύ νιώθω άσχημα γιατί πραγματικά, πραγματικά δεν διάβασα. Ήθελα να φύγω, πήγα στην ελληνομάθεια για να γεμίσω την ώρα μου... δεν διάβαζα γιατί ήθελα να φύγω... ακόμα θέλω να φύγω. Αν βρω μια δουλειά εδώ θα κάτσω, αλλιώς θα φύγω. Τώρα είμαι άνεργος. Πολύ κρίση εδώ. Μ' έχει πειράξει πάρα πολύ, τρελάθηκα από την κρίση. Πολλές φορές ήρθα στο γραφείο και δεν είχα ούτε ένα ευρώ για να πάρω να φάω. Μέχρι τις 5 η ώρα ήμουν πεινασμένος. Πήγαινα στο σπίτι να φάω κάτι. Ντρέπομαι να πω στον κόσμο ότι δεν έχω λεφτά. Λέω είμαι νέος πρέπει να κάνω κάτι, είμαι δυνατός. Έτσι λέω στον εαυτό μου. Είμαι δυνατός... προχωράω. Βλέπω καλό μέλλον, θα κάνω κάτι, δεν θα μείνω έτσι, γιατί πιστεύω οι άνθρωποι (το) έχουν μέσα τους αυτό. Αυτό που πιστεύουν στο θεό δεν υπάρχει είναι μέσα τους. Αν πιστεύει σ' αυτό θα κάνει πολλά πράγματα, αν πιστεύει στο θεό δεν θα κάνει

τίποτα. Και θρησκεία είναι καλό, σου δίνει ψυχολογικά ηρεμία, αλλά δεν υπάρχει τίποτα από αυτά που πιστεύουν σε μουσουλμανική χώρες», Arif.

«Καμιά φορά ντρέπομαι για τον εαυτό μου που είμαι Αφγανός, γιατί κάναμε πολλά πράγματα. Μετάνιωσα που γεννήθηκα στο Αφγανιστάν, έπρεπε να γεννηθώ Αμερική, να ήμουν Αμερικάνος, παρά Αφγανός. Έχω περάσει πολλά στη ζωή μου... χωρίς οικογένεια έχω μεγαλώσει... σχεδόν μόνος μου έχω μεγαλώσει... εκεί που δούλευα εκεί κοιμόμουν στο Ιράν, παιδί όταν ήμουν, αλλά τα χω καταφέρει μέχρι τώρα, δεν είχα βοήθεια και ακόμα δεν έχω βοήθεια από κανέναν, από κανέναν ... αλλά... τα καταφέρνω μέχρι τώρα και δεν με νοιάζει και είναι ωραία... η ζωή είναι σκληρή αλλά μ' αρέσει. Είναι η ζωή μου», Ismail.

3.3. Κοινωνικός αποκλεισμός_ δικαιώματα σε κρίση

Ο λόγος περί μετανάστευσης συνοδεύεται πάντα από το λόγο για την προσαρμογή, αφομοίωση και ένταξη των μεταναστευτικών υποκειμένων στην κοινωνία υποδοχής. Ο βαθμός συμμετοχής στις διάφορες λειτουργικές σφαίρες (εκμάθηση γλώσσας/ άσκηση επαγγέλματος/ κύκλοι φίλων) υποδηλώνει ότι η αφομοίωση αναπαράγει κοινωνικές ιεραρχίες.

Ο Ibrahim προσλαμβάνει την αδυναμία εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας ως το βασικό διαφοροποιητικό στοιχείο της ταυτότητας του στην κοινωνία εγκατάστασης «Αν ήμουν πολίτης αυτής της χώρας, τότε γιατί μιλάω μαζί σου σε άλλη γλώσσα; Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα σ' εμένα και τους άλλους; Στο κτίριο που μένω; Η γλώσσα. Χρησιμοποιούμε τον ίδιο δρόμο, το ίδιο λεωφορείο, ακόμα και το σούπερ μάρκετ», ωστόσο ιεραρχεί την αδυναμία αυτή σε σχέση με πρωταρχικές ανάγκες επιβίωσης «Έχω τόσα προβλήματα τώρα... η δουλειά, το σπίτι... θέλω να οργανώσω τη ζωή μου πρώτα και μετά να πάω να μάθω ελληνικά».

Για την Deca η γλώσσα αποτελεί προϋπόθεση για την κοινωνική ένταξη «Δεν έχω Έλληνες φίλους, αφού δεν μιλάω τη γλώσσα».

Πέρα από τους περιορισμούς πολιτισμικής φύσεως, υπάρχουν και περιορισμοί κρατικής και θεσμικής μορφής που διαμορφώνουν έναν κόσμο αποκλεισμών.

«Με πήρε το αφεντικό από τη Σκιάθο για δουλειά, αλλά είχα τη συνέντευξη για την κάρτα και δεν μπορούσα να πάω... γιατί δουλεύω χωρίς ρεπό εκεί... δεν μπορούσα να πάω και μετά να φύγω», Abdulrahman.

«Εδώ έχω πολύ λίγα δικαιώματα. Έχεις δικαίωμα να έχεις δικηγόρο, να πας να σπουδάσεις, να πας νοσοκομείο, αν έχεις πολιτικό άσυλο. Αν δεν έχεις, πολύ λίγα δικαιώματα έχεις. Όταν πας στη εφορία, κάπου... σε κοιτάνε έτσι... περίεργα. Σε κάτι πολύ απλό πράγμα σου λένε φύγε, δεν γίνεται η δουλειά σου. Στους ξένους δεν κάνουνε... τους διώχνουν. Γενικά νομίζω έτσι... έχει ένα πρόγραμμα η κυβέρνηση, να τους διώξουμε από παντού. Πας ζητάς άδεια εργασίας, λένε δεν μπορείς να βγάλεις. Πας να βγάλεις ΑΦΜ, λένε δεν μπορείς να βγάλεις. Αν δεν έχεις άδεια εργασίας και ΑΦΜ δεν μπορείς να δουλέψεις... όταν πιάνεις δουλειά, μαύρα δουλεύεις. Αν είσαι μετανάστης και πρόσφυγας σου δίνουν πολύ λίγα λεφτά όταν δουλεύεις. Και δεν μπορείς να κάνεις μήνυση, ούτε τίποτα, γιατί δεν έχεις δικαίωμα, δεν μπορείς να κερδίσεις κάτι, δεν σε βοηθά κανείς», Arif.

Ο Halid περιγράφει τα γραφειοκρατικά εμπόδια που τελικά τον αποκλείουν από την εργασία, παρά τις επανειλημμένες προσπάθειές του να ανοίξει τη δική του επιχείρηση «Ήθελα να ανοίξω άλλη επιχείρηση και άρχισα να ψάχνω κάποιες πληροφορίες γύρω γύρω από την επιχείρηση. Πώς να κάνω, πώς να αρχίσω... για ταξίδια, τουρισμό. Μετά ταξίδεψα όλη την Ευρώπη... ήθελα να φτιάξω ένα χόστελ και για να καταλάβω πώς λειτουργεί γενικά ένα χόστελ, να έχω γενικά νέες ιδέες να φέρω στην Ελλάδα, να κάνω κάτι και να είναι καλύτερο... αλλά πήγα, μάζεψα, άρχισα, έγραψα τις έρευνες που έκανα, αλλά πήγα την άδεια να πάρω και μου παν ότι δεν μπορείς, επειδή είσαι από Αφγανιστάν δεν μπορείς. Λέω εντάξει, μου παν έτσι, αλλά αυτό είναι κάτι άλλο πρόβλημα που έχει η Ελλάδα... έτσι δεν μπορούσα να δουλέψω, δεν μπορούσα να ανοίξω και μετά μέχρι αρχή 2014 δεν δούλεψα, ήμουν χωρίς δουλειά... '14 άρχισα πάλι να δουλέψω»

Και αργότερα αναφέρει «Το σύστημα λειτουργίας της Ελλάδας, ξέρεις. Πέντε χρόνια πριν και ήθελα να κάνω ένα ταξιδιωτικό γραφείο μου παν δεν μπορείς, αλλά τώρα που πήγα και έκανα μια αίτηση στο υπουργείο τουρισμού, τώρα μου λένε πέντε χρόνια πριν μπορούσες να κάνεις. Τότε

μου χαν πει όχι, και ένα χρόνο πριν μου παν όχι. Δηλαδή σημαίνει ότι αυτοί έχουν πρόβλημα ή με ξένους, ή δεν καταλαβαίνουν τις δουλειές που πρέπει να κάνουν, δεν έχουνε πληροφορίες, ξες... το σύστημα λειτουργίας», Halid.

Ο θεσμικός αποκλεισμός²⁴ από την εργασία καθιστά τον αλλοδαπό πληθυσμό ευάλωτο στην εργασιακή εκμετάλλευση, γεγονός που μεταφράζεται σε ανασφάλιστη και κακοπληρωμένη εργασία.

«Δουλεύω σ' ένα κομμωτήριο στην Ομόνοια, όχι σταθερά, όποτε έχει κόσμο το αφεντικό με παίρνει τηλέφωνο και πηγαίνω. Μαύρα δουλεύω. Σε μένα, στα παιδιά από Πακιστάν, Μπαγκλαντές, το αφεντικό λέει αν θες έλα έτσι, αλλιώς καθόλου», Haider.

«Εδώ δεν έχει τίποτα, παλιά δούλευα στη Σκιάθο, κάθε καλοκαίρι σ' ένα ξενοδοχείο. Έπαιρνα 900 ευρώ το μήνα. Πέρυσι με πήρε το αφεντικό και μου λέει 700. Αν θες, αλλιώς θα πάρω έναν Ρουμάνο με τόσα... πήγα, τι να έκανα, δεν έχει δουλειές... μαύρα, γιατί δεν είχα χαρτιά...», Abdulrahman.

«Στη Σαντορίνη δούλεψα 7 μήνες, καλοκαίρι, ούτε εκεί είχα ένσημα. Ο περισσότερος κόσμος εκεί δεν πληρώνει ένσημα. Είναι πλούσιοι και δεν πληρώνουν. Όποτε έρχεται έλεγχος σε ξενοδοχείο παίρνουν τηλέφωνο και λένε ερχόμαστε. Και μου λεγε αυτή (το αφεντικό) πήγαινε στο δωμάτιο σου και κλείδωσε, μη λες τίποτα. Αλλά τελικά δεν ήρθε ποτέ. Αν ερχόταν, εγώ θα του 'λεγα, ναι εδώ είναι μαύρα όλα και δεν πληρώνει τίποτα. Έφτιαχνα το πρωινό... και σερβιτόρος, όλα μόνος μου, πολύ δύσκολο, σ' ένα μεγάλο ξενοδοχείο. Και να πλύνεις τα πιάτα, και να δώσεις, και να καθαρίσεις, και να μαζέψεις πίσω, και να σκουπίσεις. 600 ευρώ έπαιρνα χωρίς ρεπό, συνεχόμενα. Από το πρωί μέχρι τις 5,6. Μετά πήγαινα για μπάνιο, πολύ ωραία», Arif.

Και συνεχίζει «... και έχω δουλέψει και υδραυλικός για 6-7 μήνες με έναν πολύ καλό μάστορα, μου έμαθε όλα... Έλληνας. Μου έλεγε να δουλέψεις μετά από εμένα εσύ, στη θέση μου,

²⁴ Χαρακτηριστική η με αριθμό 19000/442 από 19-10-2012 εγκύκλιος του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, σύμφωνα με την οποία προκειμένου να χορηγηθεί προσωρινή άδεια εργασίας σε αιτούντες άσυλο και σε κατόχους άδειας παραμονής λόγω επικουρικής προστασίας ή για ανθρωπιστικούς λόγους απαιτείται έγγραφο του Ο.Α.Ε.Δ. ότι έχει ερευνηθεί η αγορά εργασίας και δεν υπάρχουν άνεργοι, ημεδαποί, πολίτες της Ε.Ε., αναγνωρισμένοι πρόσφυγες ή ομογενείς που να ενδιαφέρονται να εργαστούν σε θέσεις εργασίας της συγκεκριμένης ειδικότητας για την οποία ζητείται η άδεια εργασίας.

αλλά δεν... ήταν πολύ βαριά δουλεία, δεν μ' άρεσε. Μαύρα δούλευα, χωρίς ένσημα και δεν με πλήρωσε, πολύ λίγο λίγο, δεν μου έδωσε όλα. Μια φορά μου έφερε 50 ευρώ, μου είπε τόσο δούλεψες. Λέω ντάξει... τι να κάνω, ότι θες... μια μέρα από μέσα σου θα σου πει έχω φάει τα λεφτά του κόσμου... να κάτσεις να σκεφτείς με τον εαυτό σου, γιατί είχα δουλέψει πολύ σκληρά εκεί», Arif.

Μέσα από νομικές ρυθμίσεις ή μέσα από την απουσία τους ή τη μη εφαρμογή τους παράγονται ομάδες ατόμων που δεν δικαιούνται και άρα δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας, στην περίθαλψη, στην κατοικία, στις κοινωνικές παροχές εν γένει και έτσι εγκαθιδρύονται νέα σύνορα και εξαιρέσεις.

Ο Halid περιγράφει τις δυσκολίες που αντιμετώπισε κατά την αγορά του σπιτιού του, καθώς δεν του αναγνωριζόταν το δικαίωμα απαλλαγής από τον φόρο πρώτης κατοικίας, παρόλο που συγκέντρωνε τις απαραίτητες βάσει νόμου προϋποθέσεις «Πήγα να αγοράσω ένα σπίτι, το 2010 [...] Εγώ έλεγα στο δικηγόρο, εδώ στην Ελλάδα εγώ μπορώ να πάρω εξαιρεση, απαλλαγή, να μην πληρώσω φόρο γιατί είναι πρώτη κατοικία γα μένα... και επειδή δεν είμαι ξένος, έτσι έρχομαι... είμαι πολιτικός πρόσφυγας. Και με τον νόμο που λέει ο πολιτικός πρόσφυγας έχει δικαίωμα σαν Έλληνας πολίτης, τότε αυτό σημαίνει ότι αυτός ο νόμος πρέπει να υπάρχει και για μένα. Αν υπάρχει για Έλληνα, πρέπει να υπάρχει και για μένα. Γιατί δεν είναι πολιτικό. Έχω δεν έχω δικαίωμα να ασκήσω τα πολιτικά δικαιώματα, στα άλλα είμαι όπως ένας Έλληνας [...] Ξέρεις η ΙΓ' τι λέει; Δεν έχουμε αυτή την περίπτωση, εμείς δεν κάνουμε, δεν μπορούμε. Πήγα εγώ μαζί με το δικηγόρο και τσακώθηκα. Λέω πώς λες έτσι, δεν μπορείς να πεις. Δώσε μου μια αίτηση να κάνω κι εσύ απάντησε από πάνω. Όχι από σένα, εσύ είσαι υπάλληλος, τίποτα δεν είσαι, απάντησε γραπτά ότι δεν έχεις αυτό, ότι δεν έχω αυτό το δικαίωμα, αυτό το νόμο. Εντάξει... όχι... θα σε πάρω τηλέφωνο μετά. Πήρε σημειώσεις και μετά από πέντε μέρες πήρε τηλέφωνο το δικηγόρο. Λέει ναι... από υπουργείο ρωτήσαμε και μπορείς να πάρεις... έλα να κάνουμε. Δηλαδή σου βάζουνε να τρέξεις, αφού μπορούσες να χάσεις –ντάξει τότε δεν μπορούσα να χάσω γιατί όλοι θέλαν να πουλήσουν, ήταν η αγορά στη θέση που μπορούσα να πάρω το σπίτι- αλλά το θέμα είναι μπορεί να ήταν αυτή η στιγμή που έχω βρει μια ευκαιρία, έχω άλλη δουλειά να κάνω από να τρέξω γι αυτά, είναι χάσιμο το χρόνο, μπορείς να πάθεις πολλά πράγματα».

«Δηλαδή ο νόμος βγαίνει, ο νόμος υπάρχει, ο νόμος λέει τα σωστά, αλλά δεν γίνεται πρακτικά, δεν εφαρμόζεται. Υπάρχουν καλοί νόμοι, υπάρχουν και κακοί, υπάρχουν πάντα στη διοίκηση νόμοι που είναι απέναντι τους άλλοι νόμοι... και υπάρχει άλλο νόμο που σταματάει το άλλο. Στην Ελλάδα οι νόμοι υπάρχουν και μπορούν να λειτουργούν καλά, μπορούν να φτιάξουν μια κοινωνία που να μην έχει πρόβλημα, όχι να μην έχει πρόβλημα, τουλάχιστον να μην έχει πολλά προβλήματα. Αλλά εδώ βλέπω ότι στην Ελλάδα δεν εφαρμόζονται καλά οι νόμοι και οι υπάλληλοι λίγο τεμπέληδες», Halid.

Στο πλαίσιο του διαρκούς αγώνα των συγκεκριμένων ομάδων για επιβίωση, οι διαφορετικοί τύποι κατοικιών αντανακλούν το βαθμό προσαρμογής στις συνθήκες της πόλης. Μπορεί να έχουν κερδίσει ένα βαθμό ορατότητας, αλλά ο περιορισμός της κατοίκησης σε υπόγειο/ισόγειο αντανακλά τα οικονομικά και κοινωνικά εμπόδια.

«Μένω με τη γυναίκα μου σ' ένα δωμάτιο, υπόγειο, στην Πλ.Κολιάτσου», Amir.

« (Μένω σε) σπίτι ισόγειο στη Βικτώρια μόνη μου», Segid.

«Μένω στην πλατεία Κολιάτσου με ένα φίλο μου από την Κένυα, σε υπόγειο», Jane.

«Μένω στην Αχαρνών, Αχαρνών με Ιουλιανού... με τον άνδρα μου. Είναι Σομαλός κι αυτός. Έχει χαρτιά από την Ολλανδία... άδεια παραμονής και έρχεται εδώ για δουλειές. Οι δυο μας μένουμε... στο ισόγειο... γνωριστήκαμε εδώ και παντρευτήκαμε», Deca.

Με άλλα λόγια οι προσφυγικοί πληθυσμοί δεν ανήκουν στο χώρο, παρότι μπορεί σωματικά να βρίσκονται σε αυτόν. Είναι μεν ορατοί, αλλά όχι ενεργοί, καθώς δεν έχουν κάποια χρήσιμη λειτουργία να επιτελέσουν στη χώρα άφιξης, ούτε υπάρχει ρεαλιστική προοπτική αφομοίωσης και ενσωμάτωσης στο νέο κοινωνικό σώμα (Bauman, 2009: 77). Η φυσική τους παρουσία στο χώρο δεν τους εντάσσει αυτόματα. Αντίθετα, η στέρηση των κοινωνικών δικαιωμάτων και των μέσων διαβίωσης τους αποκλείει από την έννοια του ανήκειν και έτσι η επισφάλεια αναγορεύεται σε καθοριστική αρχή συγκρότησης υποκειμένων ως ξένων σωμάτων.

«Αν δεν έχω δικαιώματα, γιατί μου δώσαν αυτή την κάρτα; έχω κάποια δικαιώματα, αλλά δεν τα ξέρω... έχασα τη ζωή μου για δέκα χρόνια εδώ πέρα... αν μου 'χαν πει από την πρώτη στιγμή

πως είναι έτσι, θα είχα φύγει... αλλά στο δρόμο, στο λεωφορείο δε με σταματάει κανείς... δουλεύω για 2-3 μήνες για να βρω κάτι να φάω, όχι για να ξοδέψω...», Ibrahim.

Τα δικαιώματα δεν υπάρχουν μόνο επειδή είναι γραμμένα κάπου, αλλά αποκτούν υπόσταση εφόσον υπάρχουν στο χώρο. Η αξία του ανθρώπου και του πολίτη εσωτερικεύεται σε πρακτικές άσκησης δικαιωμάτων που δομούνται στον απόλυτο κατά Harvey χώρο και χρόνο (Harvey, 2005). Τα δικαιώματα είναι διεκδικήσεις από τη μία και παρεχόμενη προστασία από την άλλη, μόνο στο βαθμό που υπάρχει ένας χώρος από όπου και στο βαθμό που οι διεκδικήσεις και η προστασία είναι ορατές. Σε αντίθετη περίπτωση παραμένουν στο επίπεδο της «καθαρής» αφαίρεσης.

«... Δικαιώματα... δεν γνωρίζω τι δικαιώματα έχω εδώ. Καταρχήν έχω κόκκινη κάρτα μέχρι τώρα, δηλαδή έχω δικαιώματα, αλλά δεν ξέρω τι μπορώ να κάνω με την κόκκινη κάρτα, τι δικαιώματα έχω. Ένας φίλος μου, ο Αλί που ήταν εδώ, ήμασταν μαζί εδώ, αυτός (το) '11 έφυγε πήγε Ολλανδία... του δίνουν 900 ευρώ το μήνα, πάει σχολείο, μέχρι να μάθει, να βρει το δρόμο του δηλαδή. Θα μπορούσε και στην Ελλάδα, πολιτικός πρόσφυγας με κόκκινη κάρτα, τέτοια δικαιώματα να έχει. Δηλαδή εδώ για μας παίρνουνε από Ευρωπαϊκή Ένωση... κάτι παίρνουνε, δεν παίρνουν; Πρέπει να χουμε κάποια δικαιώματα, αλλά εγώ δεν τα ξέρω, γι αυτό ήμουν κι ένα χρόνο χωρίς χαρτιά. Και μετά βρήκα το Αίτημα και τα πήρα πίσω. Ούτε και το Αίτημα ήξερα πριν. Ένας φίλος μου μ' έστειλε που είχε κι αυτός τέτοιο πρόβλημα. Άργησα κι από κει, αλλά τελικά τα καταφέραμε, είχαν χάσει το φάκελό μου», Ismail.

«Δικαιώματα υπάρχουν αλλά δεν ασκούνται. Δικαιώματα με το νόμο υπάρχουν αλλά δεν ασκούνται. Για αυτούς που θέλουν να είναι κανονικοί, τυπικοί δεν υπάρχουν, αν θέλεις να πας έτσι (πλαγίως), υπάρχουν. Πάνω στις υποχρεώσεις που έχω απέναντι στο νόμο είμαι έλληνας, στα δικαιώματα όχι ακόμα», Halid.

Αποκομμένος από τις δομικές κοινωνικές δραστηριότητες που συγκροτούν την ταυτότητα των υποκειμένων – εργασία, κοινωνική ζωή, ιδιοκτησία- ο προσφυγικός πληθυσμός δεν έχει καμία επιλογή αυτοπροσδιορισμού και αυτοδιάθεσης. Οι δυνατότητες δράσης του καθορίζονται από τα αντικειμενικά όρια που θέτουν τα εκάστοτε οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα και οι όροι διαβίωσης του είναι σε ευθεία σύνδεση με την κρατική εξουσία. Έτσι, η

παρούσα κρίση θέτει «εκτός» τις πιο αδύναμες οικονομικά και κοινωνικά πληθυσμιακές ομάδες με αποτέλεσμα την όξυνση του κοινωνικού αποκλεισμού.

«Οικονομικά... ντάξει έχω παλέψει. Στην αρχή δύσκολα, μετά πάλι ντάξει, καλά, μέχρι άρχισε η κρίση... 2009 μέχρι 2010 εγώ δεν είχα καταλάβει την κρίση, αλλά 2010 μετά... δηλαδή 2011 κατάλαβα ότι υπάρχει κρίση και μου άγγιξε. Γιατί είχα φτιάξει δική μου επιχείρηση και σιγά σιγά κατέβηκε το εισόδημα και δεν μπορούσα να πληρώσω τις υποχρεώσεις μου και το κλεισα. Ήταν κινητά τηλέφωνα και φτιάξιμο ηλεκτρονικών υπολογιστών. Δικιά μου επιχείρηση. Μετά ένα χρόνο δεν δούλεψα», Halid.

«Είναι περίπου 3 χρόνια που υπάρχει η κρίση... και μας επηρεάζει όλους... έχω δει αλλαγές, αλλά δεν μπορώ να κατηγορήσω κανέναν... όταν λέω κανέναν εννοώ τους πολίτες... εμένα, εσένα, το λαό. Πριν από την κρίση όλοι ήταν ήρεμοι... οι τράπεζες έδιναν λεφτά και τα αφεντικά μπορούσαν να πάρουν κόσμο στη δουλειά. Τώρα μένω σπίτι... δεν υπάρχει τίποτα. Πριν με φώναζαν και πήγαινα για δουλειά... όχι κάθε μέρα, αλλά δούλευα 2-3 φορές την εβδομάδα», Ibrahim.

«Δεν δούλεψα ποτέ στην Ελλάδα, εξαρτώμαι από το σύντροφό μου», Dorcas.

«Δεν δουλεύω, δεν βρίσκω δουλειά», Deca.

3.4. Μηχανισμοί ελέγχου_ από την «ασφάλεια» στην ανασφάλεια

Η έντονη αστικοποίηση οδηγεί το κράτος σε μια εντατικοποίηση των μηχανισμών πειθάρχησης του πληθυσμού. Η κατοχύρωση ενός τόπου ως «οικείου», «εθνικού», επιβάλλει την επιτήρηση του διαφορετικού με αποτέλεσμα το εθνικό κράτος να μην περιορίζει τη δράση του στις περιοχές των συνόρων, αλλά να δραστηριοποιείται ακόμα και στα κέντρα των πόλεων, όπου με τη συνδρομή των σωμάτων ασφαλείας αποκαθίσταται ως εθνο-πατριωτικός μηχανισμός επιτήρησης του δημόσιου χώρου και ρουτινοποίησης ελέγχου.

Ο Halid αναφέρεται στις προσαγωγές στο αστυνομικό τμήμα σαν ένα διαρκές καψόνι, καθώς γίνεται τακτικά και ανεξάρτητα από το νομικό του στάτους «Δεν έχουν σημασία τα χαρτιά. Πολλές φορές με σταμάτησαν. Μου λένε χαρτιά έχεις; Λέω ναι. Πάμε μέσα. Τί να πάω μαζί σου, έχω δουλειές. Από το μαγαζί μου, το έκλεισα και με βλέπει να βγαίνω από εκεί... - Έλα πάμε. Πού να πάω; Τι είναι αυτό που λες ελληνική δημοκρατία; Δεν σημαίνει για σένα τίποτα; Σημαία δεν βλέπεις; Αν δεν σημαίνει τίποτα, πες μου να το σκίσω, να βάλω στην τουαλέτα».

Το ίδιο ισχύει και για τον Arif «Πάντα έχω πρόβλημα με την αστυνομία. Ελέγχουνε χαρτιά... έχω χαρτιά, και πάλι λέει πάμε στο τμήμα να ελέγξουμε αν είναι original ή όχι. Πάμε. Πάμε εκεί και ελέγχουνε. Πρέπει να κάτσεις κάποιες ώρες εδώ... μέσα, σε βάζουνε μέσα χωρίς τίποτα. Μετά λέει α... εντάξει, δεν πειράζει... τώρα πας».

Στο πλαίσιο αυτό, [...] οι επιχειρήσεις της έκτακτης ανάγκης φαίνεται να διαχέονται σε ολοένα και ευρύτερα τμήματα του κοινωνικού πεδίου, φτάνοντας να συγκροτούν την πλέον καταστατική συνθήκη για την αναπαραγωγή της ίδιας της αστικής καθημερινότητας (Φιλιππίδης, 2014: 48). Οι εκτεταμένες εκκαθαριστικές αστυνομικές επιχειρήσεις εμποδίζουν τους ανεπιθύμητους να συγκεντρώνονται στις γωνιές των δρόμων, τους απομακρύνουν από το δημόσιο χώρο, εκπέμποντας παράλληλα την εικόνα αποφασιστικής δράσης και σφαιρικής αποτροπής με απώτερο στόχο να επιβληθεί ένα ανώτερο ακόμη εξελικτικό στάδιο «πειθαρχίας» της σύγχρονης πόλης.

Ο Haider περιγράφει ένα περιστατικό αστυνομικού ελέγχου ρουτίνας, στο όνομα της κάθαρσης του δημοσίου χώρου «Μια μέρα, μ' έβαλε η αστυνομία στον τοίχο, μου πήρε τα χαρτιά και μου τα έδωσε πίσω. Τους λέω, γιατί με σταματήσατε; Μου λέει, φίλε εσύ είσαι πολύ καθαρός, δεν ξέρω γιατί σε σταματάω.. επειδή πρέπει... (γέλια). Με ξέρουνε εκεί... από το κομμωτήριο (που δουλεύω), επειδή περνάω συνέχεια, αλλά κάποιες μέρες πρέπει να μαζέψουν νούμερα».

Και ο Arif μοιράζεται το βίωμα από μια «μεγαλειώδη» επιχείρηση επίδειξης δύναμης που αποτυπώνει ξεκάθαρα τις σχέσεις εξουσίας στο χώρο «Πολλές φορές με έβαλαν στο κρατητήριο χωρίς να ελέγξουνε, τίποτα άλλο. Έτσι κρατάνε, και μετά από 2-3 ώρες σου αφήνουνε. Λένε νταξει τώρα. Έχω δει εγώ με τα μάτια μου που με πήραν μέσα στο Αλλοδαπών κι εκεί μάζευαν τα χαρτιά μας και μας έδωσε πίσω χωρίς να ελέγξουν. Πηγαίνουν... βάζουν στο τραπέζι, μετά από 1-2 ώρες

που καθόμασταν εκεί όρθιοι έδωσαν πίσω, λένε εντάξει, φύγετε. Με λεωφορείο μεγάλο (κλούβα) με πολύ κόσμο, από μπροστά 2-3 μηχανές και από πίσω 2 αμάξια από τη μια πόρτα μπαίνει (στο Αλλοδαπών), από την άλλη σ' αφήνουν να φύγεις [...] Δεν μας κάνανε τίποτα. Έτσι πάνε εκεί, σταματάνε, και μετά αφήνουν. Κάποιους αν δεν τους αρέσει χτυπάνε λίγο και μετά αφήνουν... χωρίς έλεγχο στα χαρτιά, για να δείξουν στον κόσμο ότι κάνουνε δουλειές».

Η εντατικοποιημένη αστυνομική παρενόχληση συχνά αποκαλύπτει τις λανθάνουσες σχέσεις καταστολής, επιτήρησης και αποκλεισμού (Davis, 2008) που εκδηλώνονται με τη στοχοποίηση του αλλοδαπού πληθυσμού και τη σύνδεση του με την παρανομία και την εγκληματικότητα.

«Προχθές το βράδυ ήμουν με κάποιους φίλους, καθίσαμε στη Βαλτετσίου και ήρθαν μπάτσοι, τα ματ. Κάποιος έβαλε φωτιά και ήρθαν και έπιασαν εμένα και έναν φίλο μου. Πήγα να πάρω το ποδήλατο μου και ήρθε να με χτυπήσει. Ελέγξαν τα χαρτιά μας, κοιτάγανε τσέπη... όλα αυτά... και μύριζαν τα χέρια μας. Λέει έκανες χασισάκι, λέω δεν είμαι από αυτό. Τα Εξάρχεια δεν είναι αυτό, εδώ ήταν όλοι οι μεγάλοι καλλιτέχνες. Δεν τους άρεσε αυτό και λέει δεν είναι καλή περιοχή εδώ. Μας πήγανε στο τμήμα στα Εξάρχεια... μέχρι το πρωί ήμουν εκεί . Απλά ξέχασα τα χαρτιά μου στο σπίτι, δεν είχα πάνω μαζί μου και μετά το πρωί έφερε ένας φίλος μου τα χαρτιά μου και μετά με άφησαν... δεν κοιμήθηκα γιατί ήταν πολύ βρώμικα, πάρα πολύ βρώμικα... εκεί εντάξει μου μιλούσαν», Arif.

Η εδραίωση του δόγματος της ασφάλειας επιτρέπει την επιθετική αστυνόμευση .Η αστυνομία δεν επιβάλλει απλώς και άρα συντηρεί το νόμο, αλλά τον επινοεί ή τον θεσπίζει παρόλο που δεν έχει νομοθετική αρμοδιότητα (Derrida, 1992). Η διάχυση νέων μορφών καταστολής στο χώρο και την κίνηση αποτυπώνει μια τάση συγχώνευσης του αστυνομικού μηχανισμού και της νομοθετικής λειτουργίας σε μια ενιαία επιχείρηση παραγωγής εξαιρέσεων/εισαγωγής διακρίσεων.

Ο Abdulrahman παραθέτει περιστατικά αστυνομικής αυθαιρεσίας που περιλαμβάνουν και την υποβολή σε σωματική έρευνα χωρίς καμία πιθανολόγηση τέλεσης εγκληματικής πράξης, με μόνο σκοπό τον δημόσιο εξευτελισμό «Πλέον έχει πάρα πολλή αστυνομία... Από τότε που σκότωσαν έναν άνδρα κάτι Αφγανοί, πριν από 3 χρόνια περίπου, από τότε έχει πολλή αστυνομία. Χθες πάλι με σταμάτησαν στην πλατεία Αμερικής. Μετά από 20 λεπτά με άφησαν... με πήγαν στο

τμήμα, ναι... είτε έχεις κάρτα είτε όχι σε πάνε στο τμήμα. Πολύ πρόβλημα η αστυνομία, είναι παντού. Έναν φίλο μου τον σταματάνε συνέχεια. Μια φορά τον χτύπησαν κιόλας... δεν ξέρω τι ακριβώς έγινε, πάντως τον χτύπησαν. Είναι μαλάκες. Όχι όλοι, αλλά οι περισσότεροι. Μια φορά έψαχναν κάποιον για ναρκωτικά και τον ξεγύμνωσαν στη μέση του δρόμου. Αν θες να κάνεις έλεγχο, πήγαινε στο τμήμα. Ούτε στο Darfur δεν τα κάνουν αυτά».

Αντίστοιχο περιστατικό αστυνομικής αυθαιρεσίας περιγράφει ο Ibrahim «Μια μέρα πήγα στη Βάρκιζα για δουλειά και όταν κατέβηκα από το λεωφορείο με σταμάτησε η αστυνομία. Μου ζήτησε τα χαρτιά μου. Εκείνη την περίοδο δεν είχα κόκκινη κάρτα είχα το άλλο χαρτί... δεν ξέρω τι ακριβώς ήταν (βεβαίωση κατάθεσης αίτησης θεραπείας). Πήγα στο αστυνομικό τμήμα. Η αστυνομία μου πε τι είναι αυτό; Πού το βρήκες; Λέω το αλλοδαπών μου το 'δωσε αυτό. Μου λέει αυτό είναι για τα σκουπίδια. Έμεινα σιωπηλός. Πέταξε το χαρτί στο πρόσωπό μου και μου έδωσε μια στην πλάτη και μου πε πήγαινε μέσα (στο κρατητήριο)... μετά πήρε στο αλλοδαπών, είπαν Ok και μου πε έξω, φύγε».

Η αστυνομία δεν είναι μόνο το ένστολο προσωπικό της, αλλά υπάρχει και αναπαρίσταται παντού όπου υπάρχει η ισχύς του νόμου, είναι παρούσα εκεί όπου υπάρχει συντήρηση της κοινωνικής τάξης (Derrida, 1992). Η εντατικοποιημένη επιτήρηση του αστικού χώρου ιδρύει σημεία στο χώρο όπου η επιβολή του νόμου είναι διαρκής.

Ο Amir εκφράζει μια μόνιμη αγωνία για το ενδεχόμενο σύλληψης του, καθώς στη γειτονιά του η αστυνομική παρουσία είναι έντονη λόγω του αλλοδαπού πληθυσμού που κατοικεί εκεί «Ακόμα και τώρα που έχω χαρτιά φοβάμαι... την αστυνομία. Οι Έλληνες είναι καλοί, αλλά η αστυνομία όχι. Μπορεί να με συλλάβουν για 6 ώρες ή για 2 μέρες και μετά να με αφήσουν... Μια μέρα με πήρανε στο Αλλοδαπών για 2 μέρες. Ζήτησα φαγητό και δε μου έδωσαν. Μου παν δεν είσαι κρατούμενος, ελέγχουμε απλώς τα χαρτιά σου... Δεν νιώθω ούτε στη γειτονιά μου ασφάλεια από την αστυνομία... και στο καφέ που πηγαίνουμε όλοι οι Σουδανοί, έρχεται κι εκεί καμιά φορά. Μας παίρνει όλους. Και αυτούς που έχουν χαρτιά και αυτούς που δεν έχουν [...] Οι Έλληνες σα λαός είναι καλοί, αλλά οι αρχές σε κάνουν να νιώθεις σαν ένα τίποτα».

Η αστυνομική παρενόχληση, λοιπόν, πολλές φορές επεκτείνεται από τα όρια του δημοσίου και στον ιδιωτικό χώρο. Η Deca κάνει λόγο για βίαιη εισβολή των αρχών σε σπίτια χωρίς δικαστικό

ένταλμα «Μια φορά ήρθε η αστυνομία σπίτι, επειδή φιλοξενούσαμε μια κοπέλα χωρίς χαρτιά... από μόνοι τους για έλεγχο... δεν τους κάλεσε κανείς... το κάνουν αυτό μερικές φορές, πηγαίνουν στα σπίτια. Επειδή μένουμε πολλοί Σομαλοί στην Αχαρνών. Αν έχεις χαρτιά και ισχύουν, δεν έχεις πρόβλημα, αλλιώς σε συλλαμβάνουν... Η κοπέλα είναι ακόμα μέσα, στο Αλλοδαπών... δεν έχουμε βάλει δικηγόρο, δεν το ξέραμε, δεν είπαμε σε κάποιον».

Ο έλεγχος του χώρου και της καθημερινής ζωής καθίσταται επίδικο με αποτέλεσμα ο χώρος να παράγεται μέσα από συγκρουσιακές σχέσεις με στόχο την εδαφική κυριαρχία ως πεδίο άσκησης σχέσεων εξουσίας. Από τη μια η κυρίαρχη εξουσία και από την άλλη οι διεκδικήσεις των υποκειμένων για αναγνώριση, ταυτότητα, δικαιώματα διαμορφώνουν τους χώρους και τους χρόνους της καθημερινότητας.

«Παλιά έμενα με μια οικογένεια από τη Σενεγάλη. Είχαμε ξεχωριστά δωμάτια και μοιραζόμασταν το σαλόνι, το μπάνιο και την κουζίνα... αλλά είχαμε ένα γείτονα που μας δημιουργούσε πολλά προβλήματα. Κάθε βράδυ έπαιρνε την αστυνομία... ότι κάναμε φασαρία, αλλά επειδή δεν συμπαθούσε τους μαύρους. Δεν μπορούσα να κοιμηθώ, ερχόταν κάθε βράδυ η αστυνομία. Αν περπατούσες σαν τη γάτα, δεν γκρίνιαζε... αν περπατούσαμε κανονικά, φώναζε την αστυνομία... (η αστυνομία) έβλεπε τα χαρτιά μας κι έφευγε. Μια φορά ο Σενεγαλέζος νευρίασε και τσακωθήκανε και τον πήραν στο τμήμα, αλλά μετά τον άφησαν», Abdulrahman.

Τελικά, η υποτιθέμενη παρεχόμενη από τις πολιτικές ελέγχου προστασία δεν αφορά τα μεταναστευτικά υποκείμενα. Αντίθετα, τα συγκεκριμένα μέτρα εγκαθιστούν το φόβο στην καθημερινότητα τους .

«Από την αστυνομία πάρα πολύ φοβάμαι... πολύ φασίστες εδώ, πάρα πολύ. Έτσι μέσα τους έχουν κάτι να χτυπάνε τον κόσμο. Ο πιο χαζός νομίζω γίνεται αστυνομία εδώ. Κάποιος που έχει μέσα του άγρια, που θέλει να χτυπάει γίνεται αστυνομία. Και στη χώρα μας είναι έτσι. Νομίζω στην άλλη Ευρώπη το πιο έξυπνο παιδί γίνεται αστυνομία. Ήμουν στη Νορβηγία... εκεί είναι πολύ δύσκολο να γίνεις αστυνομία. Πρέπει να είσαι πολύ έξυπνος, να περάσεις από κάποιο τεστ, και μετά. Και στη Γερμανία έτσι. Αλλά εδώ δεν ξέρω γιατί... όποιος δεν έχει δουλειά και είναι χαζός πάει και γίνεται αστυνομικός», Arif.

«Φοβάμαι εδώ... κοίταξε να δεις... έχω πάει Γερμανία, Νορβηγία, Σουηδία, πολλές φορές. Τις ξέρω τις χώρες αυτές. Ούτε μια φορά δεν μας σταμάτησαν στο δρόμο. Και τους άλλους που έχω δει να κάνουν έλεγχο δεν τους εκβιάζουν. Εκεί χαίρομαι να βλέπω τον αστυνομικό, εδώ δεν μου αρέσει να βλέπω τον αστυνομικό. Ξέρεις πως είναι αυτοί. Είναι χαζοί, πολύ σπαστικοί, πολύ μαλακισμένοι, δεν συμπαθούν τον κόσμο... δηλαδή να μιλήσουν μαζί σου καλά, με σωστό τρόπο», Halid.

Το αίσθημα του φόβου δεν προκαλείται μόνο από τον αστυνομικό έλεγχο, αλλά και από τις ακροδεξιές ομάδες που δρουν στην πόλη με την ανοχή της κοινωνίας και της αστυνομίας *«Μόνο αυτούς με τα μαύρα φοβάμαι... ναι, γιατί έχω ακούσει ότι δεν θέλουν τους μαύρους και δεν τους πλησιάζω, δεν ξέρω τι μπορεί να μου κάνουν... έχω ακούσει... από φίλους, το λέει ο κόσμος...»* Jane

Η τόσο έντονη δράση των μηχανισμών ελέγχου χτίζει την *εικόνα του άστεως-φυλακής, της πόλης-φρούριο [...], όπου η αστυνομία βρίσκεται σε πόλεμο με τους εγκληματοποιημένους μετανάστες* (Davis, 2008: 105) και ως τέτοια προσλαμβάνεται και από το ίδιο το κοινωνικό υποκείμενο δεδομένου ότι ο χώρος μεταφέρει συμβολικά μηνύματα.

Έτσι ο Halid εκμυστηρεύεται ότι κάθε άλλο παρά ελεύθερος νιώθει ζώντας στην Αθήνα *«... Όταν πήγαινα στη Γλυφάδα, προς Γλυφάδα, έξω από Αθήνα ανοίγει η ψυχή μου. Όταν γυρνάω, μόλις γύρω γύρω κοιτάω ότι αρχίζω να φτάνω εδώ, νομίζω πηγαίνω στη φυλακή, τώρα με πηγαίνουν στη φυλακή»* και συνεχίζει εκφράζοντας το αίσθημα απελευθέρωσης που απολαμβάνει όταν φεύγει από την πόλη *«Όταν είμαι τους καλούς φίλους που έχω, νιώθω καλύτερα. Αλλά γενικά ακόμα νομίζω ότι είμαι στη φυλακή. Έτσι νιώθω εδώ. Αν πηγαίνω νησιά εντάξει, είμαι ελεύθερος. Στην Αθήνα νομίζω με έχουνβάλει στη φυλακή. Δεν ξέρω έτσι νιώθω. Δεν μπορείς να κάνεις σωστά πράγματα. Πρέπει πάντα κάτι να κοροϊδέψεις να ζεις εδώ. Γι'αυτό δεν μου αρέσει. Για να ζήσεις πρέπει να κοροϊδέψεις τους άλλους. Έτσι φαίνεται. Το βλέπεις, το ξέρεις σύστημα δεν μα αρέσει εδώ καθόλου».*

Πράγματι, για μια σειρά από πληροφορητές, το αστικό περιβάλλον αποτελεί φορέα κινδύνων. Η μητρόπολη, εξαιτίας των απρόσωπων κοινωνικών σχέσεων και του κοινωνικού ανταγωνισμού, ισοδυναμεί με το φόβο και την ανασφάλεια, ενώ η επαρχία, που λόγω της κλίμακάς της επιτρέπει τις διαπροσωπικές γνωριμίες, με την οικειότητα.

«... Εδώ στην Αθήνα οι άνθρωποι δεν είναι καλοί. Στην επαρχία ποτέ δεν είχα πρόβλημα. Έχω πάει και στη Θεσσαλονίκη, μια χαρά. Και στα νησιά όταν πήγα για δουλειά και για να φύγω από εκεί δεν είχα πρόβλημα. Εδώ όμως συνέχεια προβλήματα. Τις προάλλες ξέχασα το κινητό μου στο ταξί. Έπαιρνα όλη τη μέρα τηλέφωνο για να το βρω, αλλά ο οδηγός δεν το σήκωνε. Όταν το σήκωσε, μου πε θέλω σαράντα ευρώ για να στο φέρω. Του λέω δεν έχω τόσα λεφτά, να σου δώσω 20. Τελικά του έδωσα 30... Ελληνικά μιλούσε, δεν ξέρω... μπορεί να ήταν Αλβανός ή Ρουμάνος... αυτοί είναι οι χειρότεροι... δεν θέλουν καθόλου τους μαύρους, πολύ πρόβλημα... Όταν είναι μεθυσμένοι μας βρίζουν, μας χτυπάνε. Αλλά τώρα με τόση αστυνομία έχουν ηρεμήσει. Είναι το μόνο καλό που κάνει η αστυνομία», Abdulrahman.

Άλλωστε, για τους περισσότερους η επαρχία συνδέεται με τουριστικούς προορισμούς, όπου έχουν βρεθεί για δουλειά. Εκεί, η αθρόα συσσώρευση τουριστών, τους απαλλάσσει προσωρινά από την ταμπέλα του «ξένου», καθώς νιώθουν «ξένοι» ανάμεσα σε «ξένους».

Για τον Arif. «Μ' αρέσει πιο πολύ η Αθήνα. Να πάω διακοπές στη Σαντορίνη ναι, αλλά η Αθήνα πολύ κόσμος έχει, έχει καλλιτέχνες, έχει μουσική, έχει Εξάρχεια, Μοναστηράκι, Ακρόπολη. Στη Σαντορίνη όμως δεν φοβόμουν καθόλου. Ήταν διαφορετικά εκεί... ο κόσμος είναι πολύ χαλαρά... βλέπεις είναι από το χωριό και δεν σε ρωτάνε καθόλου από πού είσαι. Περισσότεροι από τους Έλληνες είναι εκεί αυτοί που έρχονται από άλλη χώρα, τουρίστες, μιλάνε όλοι Αγγλικά. Εκεί δεν είχα κανένα πρόβλημα... οι τουρίστες δεν με ρωτάνε ποτέ από πού είσαι, ούτε οι Έλληνες. Και αν ρωτάν δεν νιώθεις άσχημα. Στην Αθήνα νιώθεις άσχημα όταν σε ρωτάνε».

«Κοινωνικά... δεν έχω πρόβλημα, στην Αθήνα έχω πρόβλημα, δεν μ' αρέσει. Πιο πολύ μ' αρέσει στα νησιά. Έχω πάει Αμοργό και Σαντορίνη. Στην Αμοργό δούλευα σε ξενοδοχείο, νόμιμα με ένσημα κανονικά. Στην Αθήνα δεν μ' αρέσει γιατί ο κόσμος δεν είναι κοινωνικός. Εγώ είμαι city boy, αλλά η Αθήνα δεν μ' αρέσει. Θα θελα να ξαναπάω στα νησιά, αλλά δεν έτυχε... Εγώ δεν θέλω κανείς να καταπατάει τα δικαιώματά μου. I don't want anybody to breach my rights. Εκεί είχα πρόβλημα με το αφεντικό μου, γι' αυτό έφυγα από εκεί, ήρθα στην Αθήνα και δεν ξαναπήγα... έχασα τους φίλους μου εκεί, είχα πολλούς φίλους, από τη δουλειά, από τη γειτονιά».

Ωστόσο, ο φόβος προσλαμβάνεται διαφοροποιημένα στο σχετικό χωροχρόνο, καθώς ο τρόπος που συμπεριφερόμαστε και αισθανόμαστε προσδιορίζεται από το χωροχρονικό πλαίσιο

στο οποίο τοποθετούμαστε. Η σχετικότητα του φόβου διαμορφώνεται ανάλογα με το κοινωνικό προηγούμενο και τα αναλυτικά εργαλεία της κάθε υποκειμενικότητας. (Bauman, 2009). Σύμφωνα με τη σχεσιακή αντίληψη του χωροχρόνου κατά Harvey τα σχεσιακά νοήματα εσωτερικεύονται σε υλικά πράγματα, γεγονότα και πρακτικές που δομούνται στον απόλυτο χώρο και χρόνο (Harvey, 2005: 41).

«... Τι να φοβηθώ, η κατάσταση εδώ, Ελλάδα είναι ...έχω έρθει μέσα από τον πόλεμο, έχω πάει Ιράκ, δηλαδή τότε που πιάσαν το Σαντάμ Χουσεΐν... εδώ είναι άλλο, εδώ έχω την ελευθερία μου, είμαι ελεύθερος εδώ ότι θέλω να κάνω. Η Περσία δεν είναι ήμουν ελεύθερος. Καταρχήν όταν ήμουν μικρός, ήταν σκληρή χώρα μουσουλμανική και δεν μπορούσες να κάνεις τίποτα. Εδώ είμαι ελεύθερος, δεν έχω πρόβλημα. Είχα όνειρο να πάω Αμερική, από μικρός, είχα όνειρα... δηλαδή έβλεπα ταινίες και τέτοια και ήθελα να πάω Λος Άντζελες. Είχαμε έναν Ιρανό, Ibrahim τον λέγανε, έμενε Αμερική, ερχότανε εκεί που έκανα χαλιά στο Ιράν.. και είχα όνειρο να πάω Αμερική... και τραγουδιστές Πέρσες που έχουνε πάει Αμερική και είναι πλούσιοι, οι πιο πολλοί είναι στο Λος Άντζελες. Από την εποχή του Reza, πιο πολλοί πλούσιοι τραγουδιστές ιρανοί είναι εκεί. Ακόμα θέλω να πάω εκεί, κάποτε θα τα καταφέρω, στα γράματά μου θα πάω. Από περιέργεια, μου χει κολλήσει...», Ismail.

«Εδώ μ αρέσει πιο πολύ από το Αφγανιστάν, γιατί έχεις ελευθερία, μπορείς να κάνεις αυτό που θέλεις. Εκεί δεν μπορείς να κάνεις... είναι πιο θρησκευτική χώρα, μουσουλμανική και δεν μπορείς να πεις ελεύθερα τα πράγματα. Κάποια πράγματα γίνονται και δεν μπορείς να κλείσεις το στόμα σου, να μη μιλάς τίποτα... πρέπει να πεις κάτι. Όταν λες κάτι σε κυνηγάνε... Εκεί φοβόμουν πιο πολύ από δω», Arif.

«Έφυγα από το Σουδάν γιατί η κατάσταση εκεί ήταν πολύ κακή για να βρω κάτι καλύτερο. Αλλά τι βρήκα στην Ελλάδα; Αυτό είναι το ερώτημα. Και υπάρχουν δυο απαντήσεις. Ναι, γιατί νιώθω ασφάλεια, δεν φοβάμαι. Όχι, γιατί νόμιζα πως θα αλλάξω τη ζωή μου από ένα πρωτόγονο επίπεδο σ'ένα πιο πολιτισμένο. Μ'αυτή την έννοια πιστεύω ότι άλλες χώρες είναι καλύτερες από την Ελλάδα... ευρωπαϊκές χώρες, όχι το Σουδάν. Γιατί έχουν κέντρα υποδοχής που σου μαθαίνουν τη γλώσσα, σε ετοιμάζουν να ζήσεις στη χώρα. Αυτά που σου λέω είναι το ερώτημα που κάνω στον εαυτό μου, αλλά ότι νιώθω είναι ότι νιώθουν όλοι οι Αφρικανοί εδώ... δεν φοβάμαι καθόλου, αυτό είναι το θετικό εδώ. Στο Σουδάν ο φόβος μας είναι το καθεστώς. Φοβόμαστε να μιλήσουμε, να κυκλοφορήσουμε... Κοίτα, εδώ όταν βλέπω αστυνομία νιώθω ήρεμος. Αυτοί που φοβούνται την

αστυνομία έχουν κάνει κάτι παράνομο. Αν δεν έχεις κάνει κάτι παράνομο, δεν πρέπει να φοβάσαι την αστυνομία, γιατί δουλειά της αστυνομίας είναι να κρατάει τους ανθρώπους ήρεμους», Ibrahim.

«Εδώ νιώθω 100% ασφάλεια. Αν δεν δημιουργείς προβλήματα και αν δεν είσαι στο λάθος μέρος, δεν υπάρχει πρόβλημα», Haider.

«Αυτό που μου συνέβη στο Σουδάν δεν μπορεί να μου συμβεί. Εδώ η αστυνομία σου μιλάει σαν αστυνομία, εκεί σου παίρνουν το κεφάλι», Amir.

«Στην Ελλάδα νιώθω πιο ασφαλής», Halid.

Παρατηρείται, λοιπόν σε μια πρώτη ανάγνωση, μια αντιθετική στάση ως προς το αίσθημα ασφάλειας. Από τη μια η παραδοχή του φόβου που προκαλούν οι μηχανισμοί επιτήρησης και από την άλλη, μετά από μια συγκριτική αποτίμηση σε σχέση με την χώρα καταγωγής, η έκφραση ενός αισθήματος ασφάλειας. Αν, ωστόσο, τοποθετήσουμε το ομιλών υποκείμενο στο εκάστοτε χωροχρονικό πλαίσιο, θα μπορέσουμε να αποδώσουμε στις φαινομενικά αντικρουόμενες αυτές στάσεις τουλάχιστον την πιθανότητα συνύπαρξης. Άλλωστε, μια πλήρης κατανόηση της χωρικότητας καθιστά αναγκαία την παραδοχή ότι υπάρχουν σε εξέλιξη περισσότερες από μια ιστορίες στον κόσμο και πως αυτές οι ιστορίες έχουν, τουλάχιστον, μια σχετική αυτονομία (Massey, 2001: 30).

3.5. Κινητικότητα_δικαίωμα ή προνόμιο;

Παρά την εντατικοποίηση της ανθρώπινης κινητικότητας τις τελευταίες δεκαετίες, δεν μπορούμε να μιλάμε για μια ελεύθερη περιδιάβαση στο χώρο. Η δυνατότητα ελεύθερης οικειοποίησης του χώρου έχει καταστεί, τόσο σε επίπεδο σκέψης όσο και κοινωνικής πρακτικής, σημαντική και ζωτική μορφή ελευθερίας (Harvey, 1989: 182)²⁵. Και όπως κάθε μορφή ελευθερίας,

²⁵ Όπως παρατίθεται στο Γιαννακόπουλος, 2010: 157.

η καθολικότητά της συνιστά επίδικο. Το πρόταγμα για την κατασκευή καθαρών και ασφαλών χώρων προϋποθέτει τον αποκλεισμό των ξένων καθορίζοντας συγκεκριμένες μορφές κινητικότητας στο δημόσιο χώρο. Οι μηχανισμοί ελέγχου και επιτήρησης χαράσσουν τις διαχωριστικές γραμμές στο χώρο, άλλοτε εκμηδενίζοντας τις μετακινήσεις του προσφυγικού πληθυσμού και άλλοτε περιορίζοντάς τες στις απολύτως απαραίτητες.

Έτσι, η αστυνόμευση αναγκάζει τον Halid να μένει κλεισμένος σπίτι από το να μετακινηθεί πεζός *«Πολλές φορές μ' έχουν σταματήσει, δεν είναι συχνά αλλά πολλές φορές. Γιατί εγώ δεν πηγαίνω πουθενά, δεν βγαίνω έξω. Παλιά, με το αμάξι που είχα πήγαινα στη Γλυφάδα»*, και αποτρέπει τον Amir να διασχίζει τα όρια της γειτονιάς του *«Μένω κυρίως στη γειτονιά... πάω βόλτες με τη γυναίκα μου στη γειτονιά... σε μια άλλη περιοχή μπορεί να με σταματήσει η αστυνομία και να μου πει τι κάνεις εδώ, δεν μένεις εδώ»*.

Για τον Ibrahim και τον Haider η δουλεία αποτελεί το βασικό λόγο μετακίνησης *«Τώρα δεν πάω πουθενά... όταν δούλευα, μετακινούμουν για τη δουλειά... Κυψέλη- Ηράκλειο, αλλά δεν υπάρχει κάποιο μέρος που να αποφεύγω»*, Ibrahim.

«Δεν βγαίνω πολύ, μόνο για δουλειά. Το σαββατοκύριακο το περνάω με την οικογένεια, πάμε στη θάλασσα, τι πιο ωραίο για να ξεχάσεις τα προβλήματα... πάμε και βόλτες στο Σύνταγμα, στο Ζάππειο», Haider.

Από την άλλη, η εργασιακή συνθήκη της Segid της επιβάλλει μια κατάσταση χωρικού εγκλεισμού *«Δουλεύω σε σπίτι... μέσα... προσέχω τα μωρά, καθαρίζω... μόνο την Κυριακή βγαίνω, πάω σπίτι μου... Έλληνες η οικογένεια, το σπίτι είναι κοντά στο ΚΑΤ... »*, ενώ κατά τον ελάχιστο ελεύθερο της χρόνο ο κοινωνικός αποκλεισμός την περιορίζει στην γειτονιά της *«... μόνο σε σπίτια φίλων στην Κυψέλη πάω, 5 λεπτά με τα πόδια από το σπίτι μου. Δεν πάω σ' άλλες περιοχές, γιατί δεν έχω φίλους αλλού... δεν έχω Έλληνες φίλους»*.

Ο περιορισμός και η αδυναμία πρόσβασης στο χώρο έχει ως συνέπεια την άνιση χωρική κατανομή διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Μπορούμε να μιλήσουμε για μια κατακερματισμένη εμπειρία της πόλης, όπου η χωρική, κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ενότητα έχει χαθεί με αποτέλεσμα να δημιουργούνται οι αντίστοιχοι θύλακες στον αστικό ιστό. Η χωροποίηση των κοινωνικών σχέσεων επιτυγχάνεται μέσω του ελέγχου της κινητικότητας και των καθημερινών

δραστηριοτήτων συμβάλλοντας κατ'επέκταση στη συγκρότηση υποκειμένων μέσα από την κατανομή τους στο χώρο και τη ρύθμιση του χρόνου τους. Με άλλα λόγια, η κινητικότητα σηματοδοτώντας οριοθετημένους χώρους (Ahmed, 2000) παράγει σύνθετες και κοινωνικά άνισες καθημερινότητες.

«Δουλεύω σ' ένα κομμωτήριο στην Ομόνοια [...] Οι περισσότεροι πελάτες είναι ξένοι. Έρχονται και κάποιοι Έλληνες, αν έχουν κάποιο φίλο ξένο που τους το χει πει. Είναι σε σημείο που δεν περνάνε Έλληνες, σ' ένα στενάκι στην Ομόνοια, όχι πάνω στην πλατεία. Μόνοι Έλληνες είναι οι αστυνομικοί εκεί... εεε... Ομόνοια...», Haider.

«Με τους φίλους μου καμιά φορά βγαίνουμε, καμιά φορά καθόμαστε σπίτι. Πηγαίνουμε βόλτα στο πάρκο απέναντι από το park hotel, το καλοκαίρι πηγαίνουμε για μπάνιο στη Γλυφάδα», Jane.

«... στον ελεύθερο μου χρόνο πηγαίνω σ' ένα internet cafe που πηγαίνουμε όλοι οι Σομαλοί, στην Αχαρνών 40... πηγαίνω στην πλατεία Βικτώριας και στο πάρκο που είναι στην Αλεξάνδρας... και στην Ακρόπολη, παίρνουμε το μετρό με τον άνδρα μου και κατεβαίνουμε στο Σύνταγμα και μετά κάνουμε βόλτα μέχρι την Ακρόπολη, μου αρέσει πολύ», Deca.

«Κυκλοφορώ παντού, πάω όπου θέλω. Πιο πολύ πάω Ακρόπολη, Μοναστηράκι, Εξάρχεια. Στη γειτονία μου δεν μ' αρέσει είναι πολύ κάτω, δεν έχει πλατεία και ο κόσμος είναι λίγο κλειστός, έχει πολλούς χρυσαυγίτες εκεί», Arif.

Τα προκαθορισμένα λοιπόν, περιθώρια κινητικότητας νομιμοποιούν συγκεκριμένους τύπους μετακίνησης σε διάφορες γεωγραφικές κλίμακες. Η κινητικότητα δεν είναι αυτονόητη για όλους και όλες τόσο μέσα στην πόλη, όσο και στο σύνολο της επικράτειας.

«Παλιά δεν είχε τόση αστυνομία. Πήγαινα Ρόδο, Σκιάθo, Θεσσαλονίκη για δουλειά χωρίς χαρτιά. Αλλά τώρα για να βγάλεις εισιτήριο πρέπει να δείξεις χαρτιά», Abdulrahman.

Αλλά και όσον αφορά τις διασυνοριακές μορφές κινητικότητας, το δικαίωμα του κράτους να ελέγχει τα σύνορα του προσκρούει στην ελευθερία μετακίνησης και ως εκ τούτου (ανα)παράγει εξαιρέσεις ακινητοποίησης, καθήλωσης και εγκλεισμού (Αθανασίου, 2006: 67). Η υποτιθέμενη

ευκολία κινητικότητας αφορά όλους εκτός από τους φτωχούς και όσους μπλοκάρονται από φυλετικούς λόγους.

Ο Ismail περιγράφει την απόπειρα του να ξεφύγει από το συνοριακό καθεστώς αποκλεισμού του στην Ελλάδα, η οποία τον οδήγησε τελικά στον πραγματικό εγκλεισμό των κρατητηρίων «*Θέλω να πάω Γαλλία, Παρίσι, να δω... το '10 ήθελα να πάω Παρίσι, δεν είχα τα χαρτί... παράνομα έφτιαξα ένα διαβατήριο, πλήρωσα δηλαδή, αυτά που φτιάχνουν οι Αφγανοί... πλήρωσα το διαβατήριο πλαστό, πάω αεροδρόμιο... πιάνουν εδώ αεροδρόμιο, κατευθείαν... μου λέει πλαστό είναι πως θα πας, όχι λέω δεν είναι πλαστό, (με) κράτησαν 4 μέρες κρατητήρια, έκανα δικαστήριο και ξαναέφυγα. Το δικαστήριο είπε τι ήθελες μ' αυτό κι αυτό; Εγώ λέω ναι, ήθελα να φύγω, να πάω διακοπές... του λέω δεν έχω χαρτιά, δεν μου δίνουνε τίποτα, θέλω να πάω διακοπές. Εντάξει μου λέει, πέντε μέρες κάθισα. Τόσα λεφτά είχα πληρώσει, τζάμπα εισιτήριο... 4 μέρες στο αεροδρόμιο, μετά παλιό αεροδρόμιο, Γλυφάδα».*

Αντίστοιχη εμπειρία μοιράζεται και ο Abdulrahman «*Ήμουν πολλά χρόνια χωρίς χαρτιά. Δεν έβγαζα κάρτα γιατί προσπαθούσα να φύγω. Έχω συγγενείς έξω, στη Σουηδία, Αυστραλία, στην Τσεχία. Έχω προσπαθήσει πολλές φορές να φύγω, αλλά δεν είχα καμία τύχη... μπορεί και 20 φορές να προσπάθησα... με πιάνουν πάντα στο αεροδρόμιο. Με διαβατήριο άλλου... χρειάζεται γύρω στα 700-800 ευρώ. Για το διαβατήριο, τα εισιτήρια και να πληρώσεις τους ανθρώπους που κανονίζουν. Και μέσα σε πέντε λεπτά τα χάνεις. Κοιτάνε το διαβατήριο και σου λένε πίσω, στην Ομόνοια... φυλακή... και τι να κάνω;».*

Η κινητικότητα διαφοροποιεί και διαφοροποιείται (Βεντούρα, 2006: 37). Διαφοροποιεί γιατί συνδέεται άρρηκτα με τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνουν και αποδιαρθρώνουν αυτό που αποκαλούμε «οικουμενικότητα» και άρα εγγυώνται σε κάποια υποκείμενα την ελεύθερη μετακίνηση ενώ εξαιρούν άλλα από αυτή (Αθανασίου, 2006) και διαφοροποιείται, γιατί πέρα από το ποιος μετακινείται, κρίσιμο είναι το πότε, με ποιόν τρόπο, και κάτω από ποιες συνθήκες πραγματοποιείται η εκάστοτε μετακίνηση. Κάποιες πληθυσμιακές ομάδες αναγκάζονται να εγκαταλείψουν έναν τόπο και αδυνατούν να επιστρέψουν σ' αυτόν. Τη στιγμή που για κάποιους/ες ο εκτοπισμός είναι αναγκαία συνθήκη, η καταναγκαστική παράτυπη μετακίνηση αποτελεί τη μόνη οδό.

«Είναι δύσκολο να πας από το Αφγανιστάν μέχρι τη Νορβηγία παράνομα, χωρίς διαβατήριο, τίποτα. Πώς περνάς από τόσες χώρες; Μόνο το πρόβλημα μου ήταν εδώ... ήμουν σ' ένα βουνό και δεν μπορούσα να βρω το δρόμο και με πιάσανε η αστυνομία... αλλιώς θα ήμουν μέχρι τη Νορβηγία χωρίς δαχτυλικά αποτυπώματα. Στη Λέσβο ήμουν... 13 άτομα ήμασταν, μας πιασαν όλους... δεν είχαμε οδηγό... κανείς δεν έχει. Οι διακινητές παίρνουν την γυναίκα ή το παιδί κάποιου και του λένε θα πας αυτούς, 2 ή 3 φορές και μετά θα σου δώσουμε το παιδί σου», Arif.

Ο λόγος περί ελευθερίας κίνησης βασίζεται σε σχήματα κινητικότητας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή μεταξύ των χωρών του πρώτου κόσμου. Σ' ότι αφορά τον εκτοπισμό και τη μετανάστευση, η κινητικότητα και η κυκλοφορία των πληθυσμών ελέγχεται και ρυθμίζεται δια της βίας από τη χάραξη συνόρων, τους μηχανισμούς επιτήρησης και το αντίστοιχο νομοθετικό πλαίσιο, εθνικό ή κοινοτικό, παράγοντες που διαμορφώνουν διαφορετικούς όρους μετακίνησης (Bauman, 2009).

Ο Arif εκφράζει το αίσθημα καθήλωσης στην Ελλάδα παρά την επιθυμία του να φύγει *«Το 2008, πέρασα από δω, πήγα Ιταλία, Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία, Δανία, Νορβηγία... και το 2010 με γύρισαν εδώ. Από τότε είμαι συνεχόμενα. Προσπαθώ να φύγω αλλά δύσκολα. Πρέπει να δουλεύω εδώ για να έχω λίγα λεφτά, θέλω να σπουδάσω ξέρες, θέλω να κάνω κινηματογράφο. Έχω κάνει στη χώρα μου, έχω πτυχίο, θέλω να κάνω master. Εδώ πέρα για να σπουδάσω πρέπει να βρω δουλειά και είναι δύσκολο... στο εξωτερικό σε βοηθάνε, δεν σε αφήνουν έτσι. Θέλω να πάω στη Γερμανία μάλλον [...] Το 2010 έκανα αίτημα ασύλου. Το 2008 δεν είχα κάνει, αλλά με βρήκαν από τα αποτυπώματα, μου 'δωσαν ροζ κάρτα κατευθείαν, με το ζόρι. Δεν ήμουν ποτέ χωρίς χαρτιά [...] 4 μέρες με κράτησαν εκεί στο αεροδρόμιο, όταν γύρισα από τη Νορβηγία, μετά πήρανε ξανά αποτυπώματα, με ρώτησαν τι πρόβλημα είχες. Λέω είχα πρόβλημα με την κυβέρνηση, τέλος. Πήρα επικουρική με την πρώτη φορά».*

Κάτι ανάλογο συνέβη και στον Halid στην προσπάθεια του να φτάσει στον προορισμό του, τη Νορβηγία *«Ήρθα το 2004, το 2005 πήγα Νορβηγία και γύρισα το 2006... είχα δώσει αποτυπώματα εδώ και με βρήκαν... από τότε είμαι συνεχόμενα εδώ... περίπου οκτώ χρόνια».*

Ο ίδιος αργότερα αναφέρεται στο θεσμικό πλαίσιο ρύθμισης της κινητικότητας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τους υπηκόους τρίτων χωρών, τον Κανονισμό Δουβλίνο που εφαρμόζεται

σε συνδυασμό με ένα κοινοτικό εργαλείο αντιπαραβολής των δακτυλικών αποτυπωμάτων (σύστημα Eurodac) επικρίνοντας το για την κακή διαχείριση των μεταναστευτικών ροών σε κεντρικό επίπεδο *«Από την άλλη εσύ –ξέρεις με το Δουβλίνο II- υπογράφεις ότι εντάξει, εγώ δέχομαι να έρθει... ξέρεις ότι είσαι πόρτα για τους ξένους να μπουνε μέσα στην Ευρώπη. Γιατί υπογράφεις κάτι που δεν μπορείς να πάρεις την ευθύνη; Αυτά είναι σύστημα λειτουργίας. Δεν μπορούν να καταλάβουν τι να κάνουν».*

Η κινητικότητα συνιστά μια ανθρώπινη πρακτική που δημιουργεί και παράλληλα χρησιμοποιεί διαφορετικές συλλήψεις του χώρου -την απόλυτη, τη σχετική και τη σχεσιακή- (Harvey, 2005). Η έγερση συνόρων και το ενδιαφέρον για τη προστασία τους αποτυπώνει το ζήτημα της κλειστότητας/ανοιχτότητας του χώρου. Τα σύνορα είναι ένα δυναμικό τοπίο εξουσίας, ένα πεδίο πολλαπλότητας, όπου δρουν διαφορετικοί φορείς, η βιομηχανία, η ασφάλεια και τα ίδια τα υποκείμενα. Η τυχαία συνάντηση αυτών των παραγόντων, ως εγγενές στοιχείο της χωρικότητας, καθιστά τους χωροχρόνους ανοιχτούς στο μέλλον. Παρά την αυστηροποίηση των μέτρων αντιμεταναστευτικής πολιτικής, κάποιοι/ες καταφέρνουν να διασχίσουν τα σύνορα. Χαρακτηριστικά, ενώ ο φράχτης στον Έβρο υψώθηκε για να κλείσει έναν χώρο, το αποτέλεσμα ήταν ο χώρος αυτός να ανοίξει από άλλο σημείο. Η τεράστια αύξηση της εισόδου από τα θαλάσσια σύνορα επιβεβαιώνει τον παραπάνω ισχυρισμό τονίζοντας το σχεσιακό χαρακτήρα του εκάστοτε χωροχρόνου. Έτσι, ενώ νέα σύνορα εγείρονται, κάποια άλλα βρίσκονται υπό διαπραγμάτευση ή ακόμα και διαλύονται, πράγμα που σημαίνει ότι η κλειστότητα/ανοιχτότητα του χώρου εδραιώνεται με σχεσιακούς όρους (Massey, 2008), χωρίς να μπορούμε να παραγνωρίσουμε την υπεροχή των σχέσεων εξουσίας.

Τελικά, ο Arif καταλήγει να αποδώσει ένα θετικό πρόσημο στη διαδρομή του, παρά τον εξαναγκαστικό και παράτυπο χαρακτήρα της *«Εδώ δεν είμαι και χάλια... δεν θέλω πολλά πράγματα, αλλά θέλω να κάνω πολλά πράγματα και δεν μπορώ. Να σπουδάσω, να φτιάξω ταινίες, να μιλήσω με τον κόσμο. Αλλά εντάξει είμαι δυνατός, θα τα καταφέρω, θα πολεμήσω, θα κάνω αυτά που θέλω. Ντάξει... έχω κάνει κάποια πράγματα εδώ... πολλά πράγματα έμαθα από την Ελλάδα που δεν τα ήξερα στη χώρα μου. Αυτό το ταξίδι μου έκανε καλό. Ήταν πιο καλύτερο από μια σχολή, όταν ταξιδεύεις. Αν και είναι παράνομο... πολύ φόβο... πας στην άλλη χώρα [...] Κέρδισα πολύ εμπειρία από το ταξίδι. Μιλάω με αυτούς που έχουμε την ίδια ηλικία και νιώθω, καταλαβαίνω πολύ εμπειρία έχω».*

3.6. Στρατηγικές επιβίωσης_ δίκτυα και τακτικές

Η καθημερινή ζωή εκτός από την επαναλαμβανόμενη διαδοχή γεγονότων, περιλαμβάνει και πράξεις διεκδίκησης, αν όχι αντίστασης. Σε καθημερινό επίπεδο, τα μεταναστευτικά υποκείμενα επινοούν πράξεις αυτονομίας προκειμένου να επιβιώσουν. Μέσα από δίκτυα αλληλοβοήθειας και εναλλακτικούς τρόπους μετακίνησης στην πόλη, αναπτύσσουν πρωτοβουλίες αλληλεγγύης και διαμορφώνουν τρόπους συνύπαρξης και εμπειρίες κατοίκησης της πόλης.

Δίκτυα αλληλοϋποστήριξης

Τη στιγμή που κάποιοι πληθυσμοί αποκλείονται από την κοινωνική προστασία, που έτσι κι αλλιώς δοκιμάζεται για το σύνολο του πληθυσμού λόγω κρίσης, η ανάπτυξη οικονομικών και κοινωνικών δικτύων υποστήριξης είναι αναγκαία για την αυτοσυντήρησή τους. Πρόκειται κυρίως για άτυπες σχέσεις αλληλεγγύης που βασίζονται στην κοινή εθνική καταγωγή, παρά για οργανωμένες ομάδες ή δίκτυα.

Ο Kamal περιγράφει τον τρόπο δικτύωσής του «... (τους γνώρισα) από τη γειτονιά... γνωρίζεις κάποιον, σε ρωτάει από πού είσαι... α, ξέρω έναν Αιγύπτιο, μένει λίγο πιο κάτω, να πάμε σπίτι του για καφέ, να σου δώσω το κινητό του, έτσι...».

Η Segid αναφέρεται στο φιλικό δίκτυο που της εξασφάλισε πρόσβαση στην εργασία «Τη δουλειά τη βρήκα από μια φίλη. Ήταν η δουλειά της, αλλά έφυγε για Αγγλία και πήγα εγώ στη θέση της».

Ο Ibrahim περιγράφει μια άτυπη ανταποδοτική σχέση ευγνωμοσύνης εντός φιλικού πλαισίου που τελικά λύνει το πρόβλημα εύρεσης στέγης σε μια περίοδο ανεργίας «Μένω στην Κυψέλη, με έναν φίλο από το Σουδάν. Παλιά έμενα μόνος, αλλά επειδή δεν είχα λεφτά να πληρώνω άλλο το νοίκι, είπα στον ιδιοκτήτη να το νοικιάσει αλλού. Μου χει δώσει όμως το κλειδί της εξώπορτας για να τσεκάρω αν έχω κάποιο γράμμα, γιατί η διεύθυνση στην κάρτα μου είναι η ίδια. Το σπίτι δεν έχει νοικιαστεί ακόμα και μου πε να πάω, αλλά δεν θέλω... δεν μπορώ να

πληρώσω ούτε τους λογαριασμούς. Έχω πολλά προβλήματα ήδη, δεν θέλω άλλα. Στο φίλο μου δεν πληρώνω τίποτα. Έμεινε κι αυτός παλιά στο σπίτι μου για τρία χρόνια. Τώρα έχει δουλειά οπότε με βοηθάει... είναι η σειρά του τώρα... έτσι είναι η ζωή».

Αντίστοιχα, ο Arif εκφράζοντας την εμπειρία του σχετικά με το ζήτημα στέγασής του αποδέχεται ότι η κοινή εθνική ταυτότητα προσφέρει ασφάλεια, παρόλες τις πολιτικές, φυλετικές, πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές.

«Μένω σ' ένα φίλο μου, με φιλοξενεί... δηλαδή δεν είναι φίλος μου, τον ξέρω... είναι Αφγανός κι αυτός. Δουλεύει αυτός, σ' ένα εργοστάσιο και έχει μεγάλο σπίτι με δεύτερο δωμάτιο και γι' αυτό πήγα εκεί. Θέλει να συγκατοικήσουμε κανονικά αλλά εγώ δεν θέλω... είναι πολύ μουσουλμάνος... ήταν Μουτζαχεντίν και από τον πόλεμο δεν είναι καλά...».

Πράγματι, οι δικτυώσεις μεταξύ ομοεθνών διαμορφώνονται στη βάση της αμοιβαίας επιθυμίας συγκρότησης μιας κοινότητας μέσω της επίκλησης μιας καταγωγής ή μιας κοινής ανάγκης για μια καλύτερη ζωή, καταρρίπτοντας τις ουσιοκρατικές φαντασιώσεις περί εσωτερικής ομοιογένειας εθνοτήτων και πολιτισμικής ή άλλης καθαρότητας (Βεντούρα, 2006).

Χαρακτηριστικά, η Deca αποκαλύπτει την εξάλειψη των φυλετικών διαφορών των Σομαλών στην Ελλάδα εν όψει ενός κοινού σκοπού «... στη Σομαλία μας φωνάζουν *midgan* (φυλή) και μας λιθοβολούν. Εδώ δεν έχω τέτοια προβλήματα... εδώ είμαστε όλοι οι Σομαλοί ενωμένοι, έχουμε έναν κοινό στόχο, να φύγουμε από την Ελλάδα, δεν τους ενδιαφέρει από ποια φυλή είμαι και τι έκανα στη Σομαλία».

Αυτό που τελικά συνδέει τις κοινότητες των ξένων είναι ένα κενό και μια ανάγκη, η έλλειψη του κοινού τόπου και η επιθυμία του συνανήκειν. Με άλλα λόγια, η διαμόρφωση μιας κοινότητας δεν προαπαιτεί μια κοινή ταυτότητα, αλλά μια κοινή εμπειρία, την εμπειρία του να μην βρίσκεσαι στον τόπο σου, να βρίσκεσαι «εκτός τόπου». Όλοι κα όλες μοιράζονται την ίδια εμπειρία, την έλλειψη της πατρίδας και όχι την ίδια την πατρίδα (Ahmed, 2000).

Έτσι ο Ibrahim κάνει λόγο για μια κοινότητα, που ξεπερνά τα εθνικά όρια «[...] νιώθω είναι ότι νιώθουν όλοι εδώ. Όλοι οι Αφρικανοί έχουν επικοινωνία, ζούμε σε κοινότητα... ».

Οι κοινότητες, εκτός από την απώλεια, υποδηλώνουν ταυτόχρονα και την επιβίωση συντελώντας στην κοινωνική αναπαραγωγή των προσφύγων, καθώς αναπτύσσουν μηχανισμούς αλληλεγγύης με άλλους εκπατρισμένους ομοεθνείς αλλά και με όσους ζουν στην πατρίδα προκειμένου να ανταποκριθούν σε ένα διαρκή αγώνα επιβίωσης. Αποτελούν συσσωματώσεις που ορίζονται με μηχανισμούς αποκλεισμού και παράγονται από συσχετισμούς δυνάμεων στο «εδώ», ενώ ταυτόχρονα συντηρούν σχέσεις με το «εκεί». Η σύνδεση ανάμεσα στο «εδώ» και στο «εκεί» αποτελεί εγγενή και διαρκή συνιστώσα του φαινομένου του ξεριζωμού στο σύγχρονο κόσμο (Καραγιάννης, 2006).

«...Μου στέλνουν λεφτά οι συγγενείς μου από το εξωτερικό, έτσι ζω», Abdulrahman.

«... η γυναίκα μου πηγαίνει τις Κυριακές στο παζάρι στην Αχαρνών και πουλάει πορτοφόλια που φτιάχνει μόνη της. Άλλοτε βγάζει πέντε ευρώ, άλλοτε 20... δεν φτάνουν... και μας στέλνουν λεφτά κάποιοι φίλοι μας που ζούνε στη Γαλλία», Amir.

Πέρα από τη στήριξη που εγγυώνται τα δίκτυα ομοεθνών, υπάρχουν και μεμονωμένα παραδείγματα, όπου Έλληνες προσφέρουν κοινωνικοοικονομική βοήθεια. Σε αυτές τις περιπτώσεις όμως, κρίνεται απαραίτητη η προηγούμενη σχέση εμπιστοσύνης, κάτι που δεν ισχύει όταν μεσολαβεί η κοινή εθνική καταγωγή.

«Δεν πληρώνουμε νοίκι, μια Ελληνίδα μας έδωσε το σπίτι... αλλά δεν έχουμε ρεύμα. Ήμουν κρατούμενος, ήρθε πολύ μεγάλος λογαριασμός και το έκοψαν... δεν δουλεύω κι έτσι δεν μπορώ να το συνδέσω ξανά... Είναι φίλη μιας οικογένειας από το Σουδάν που μας φιλοξενούσε... αγαπάει πολύ τα παιδιά τους και είπε γιατί να μένετε όλοι μαζί, έχω ένα διαμέρισμα. Είναι γύρω στα 70 και η κόρη της που έμενε εκεί έφυγε στον Καναδά... να δουλέψει και έμεινε άδειο το σπίτι», Amir.

«... Είναι μια οικογένεια που με φροντίζει, Έλληνες... είχα πάει σπίτι τους για δουλειά και με έχουν βοηθήσει πολύ. Κάθε φορά που χρειάζονται κάτι για το σπίτι τους με φωνάζουν... μου δίνουν μεροκάματο. Ο κύριος είναι σαν τον πατέρα μου... αν τον πειράξει κάποιος θα χει να κάνει μαζί μου...», Kamal.

Σε κάθε περίπτωση οι δικτυακές σχέσεις, δημιουργούν ομαδοποιήσεις και συσχετισμούς που «αντιστέκονται» στην επιβολή της εξουσίας του έλεγχου και του καταναγκασμού, παράγοντας διαφορετικούς χωρικούς εν-τοπισμούς (Γιαννακόπουλος & Γιαννιτσιώτης, 2010: 27) στην κατοίκηση, αλλά και στην επιλογή χώρων αναψυχής. Η σχέση των δικτύων με το χώρο της πόλης και η οργάνωση της καθημερινής ζωής με βάση αυτά αναδύει νέες κοινωνικότητες.

«Εδώ και πέντε μήνες μένω μόνος μου... στην Λευκωσία, ανάμεσα στην Κολιάτσου και την Αμερικής... οι φίλοι μου μένουν κοντά... όλοι οι Σουδανοί μένουν μεταξύ Κολιάτσου και Αμερικής», Abdulrahman.

«... Όλη η Ερυθραία (μένει) στη Βικτώρια, το Σουδάν Κολιάτσου και η Σομαλία Αχαρνών...», Segid.

«Βγαίνω... πάω σ'ένα καφέ με Σουδανούς, στην Κολιάτσου και κάνουμε βόλτες με τη γυναίκα μου στη γειτονιά», Amir.

«... στον ελεύθερο μου χρόνο πηγαίνω σ'ένα internet cafe που πηγαίνουμε όλοι οι Σομαλοί, στην Αχαρνών 40...», Deca.

Τακτικές κινητικότητας

Οι συνθήκες κινητικότητας διαμορφώνουν νέες μορφές αυτοπροσδιορισμού των μετακινούμενων ανθρώπων, οι οποίες αναδύονται μέσα από διαδικασίες συνεχούς διαπραγμάτευσης μεταξύ των εμπειριών της μετακίνησης και των παγιωμένων αντιλήψεων περί μετακίνησης που συχνά προσδίδονται ή και επιβάλλονται στους μετανάστες (Λαλιώτου, 2006), αποδεικνύοντας ότι η πρόσβαση στο δημόσιο χώρο αποτελεί διαρκώς επίδικο. Έτσι τα μετακινούμενα υποκείμενα αναπτύσσουν τακτικές, δηλαδή άτυπες πρακτικές χωρίς καμία συνοχή, όπως κρυφές κινήσεις ή παρακάμψεις που διαλανθάνουν της πειθαρχίας χωρίς ταυτόχρονα να εκτυλίσσονται έξω από το πεδίο άσκησής της (Γιαννακόπουλος, Γιαννιτσιώτης, 2010: 22).

Η πλειοψηφία των πληροφορητών παραδέχεται ότι αντανακλαστικά αντιδρά στη θέα και μόνο αστυνομίας προσαρμόζοντας ανάλογα τη διαδρομή τους.

«Όταν βλέπων αστυνομία αλλάζω δρόμο, πάω από αλλού». Abdulrahman.

«... εννοείται... όταν τους βλέπω πάω από αλλού», Amir.

«Όταν βλέπω αστυνομία πάω μακριά, αλλάζω δρόμο. Δεν μ' αρέσει να βλέπω, τους σιχαίνομαι... πάω από παντού, αλλά αν δω, αλλάζω δρόμο», Arif.

«Όταν βλέπω αστυνομία αλλάζω δρόμο για να μην... γιατί δεν σε σέβονται», Halid.

Θα μπορούσαμε να δανειστούμε από την Ahmed τον όρο *street wise subject* (Ahmed, 2000: 34), με τον οποίο περιγράφει ένα κινούμενο υποκείμενο φυλετικά, ταξικά, και έμφυλα προσδιορισμένο που κινείται έξυπνα στο χώρο. Ξέρει πού πρέπει και πού δεν πρέπει να κυκλοφορεί, να ελίσσεται για να καταφέρει να φτάσει στον προορισμό του με ασφάλεια σε ένα κόσμο από ξένους που εγκυμονούν κινδύνους. Στην προκειμένη περίπτωση, αυτό που έχει κατασκευαστεί ως ξένο κινείται με τη σειρά του έξυπνα, αποφεύγοντας ότι ορίζει το ίδιο ως κίνδυνο σε αντιδιαστολή με την κυρίαρχη αντίληψη και όταν έρχεται αντιμέτωπό με αυτό, λειτουργεί πολλές φορές χειριστικά προκειμένου να επιβιώσει.

«Πριν βγάλω χαρτιά πρόσεχα όσο μπορούσα. Έβγαινα, αλλά πήγαινα από δρόμους που δεν περνάει πολύ αστυνομία. Με σταμάτησαν πολλές φορές, αλλά μ' αφήνανε μετά. Μια φορά πήγα για επτά μέρες φυλακή. Είπα ότι είμαι από Ιράκ, γιατί τότε είχε πόλεμο εκεί. Όταν δω καλό μπάτσο λέω αλήθεια, αλλιώς λέω ψέματα», Kamal.

Δεν πρόκειται, λοιπόν, για οργανωμένες στο χώρο πρακτικές, αλλά για ενέργειες στο χώρο που εξαρτώνται από διάφορους παράγοντες, όπως τα καθιερωμένα στερεότυπα.

Έτσι ο Haider παραδέχεται ότι «... είναι διαφορετικό να κυκλοφορείς με την οικογένεια και διαφορετικό μόνος μου. Η κοινωνική μου ζωή είναι η οικογένειά μου... Έχω κάποιους φίλους, αλλά δεν ανταλλάζουμε επισκέψεις», ισχυρισμό που επιβεβαιώνει και ο Abdulrahman «... τις γυναίκες δεν τις σταματάνε τόσο, περισσότερο τους άνδρες. Ούτε τις οικογένειες, κυρίως οι άνδρες που είναι μόνοι τους έχουν πρόβλημα».

Αντίστοιχα και η Jane παραδέχεται την έμφυλη διάσταση των αστυνομικών ελέγχων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι απαλλάσσεται ως γυναίκα από την ανασφάλεια που προκαλούν άλλοι παράγοντες δράσης στην πόλη, όπως ακροδεξιές οργανώσεις «... (οι αστυνομικοί) δεν μ' έχουν σταματήσει ποτέ... χαχαχα... πηγαίνω παντού, δεν αποφεύγω κάποιο μέρος [...] αυτοί με τα μαύρα είναι πρόβλημα... νομίζω τους έχω δει μια φορά, αλλά δεν είμαι σίγουρη... είδα κάποιους με μαύρα, και άλλαξα δρόμο».

Η κοινωνική εφευρετικότητα του υποκειμένου έρχεται σε αντίθεση με τον κυρίαρχο νορματιβισμό (Μαρβάκης κ.α., 2006), παράγοντας καθημερινές υλικές συνήθειες που κατασκευάζουν χώρους αναπαράστασης κατά Lefevre (Harvey, 2005: 30). Οι συνήθειες αυτές όχι μόνο καθορίζονται από την πόλη, αλλά δημιουργούν ένα *know how* επιβίωσης που αποτελεί σημαντική συνιστώσα της ανάπτυξής της (Βαΐου, 2000).

«Φοράω συνέχεια τα ίδια ρούχα, γιατί είναι τα πιο καλά που έχω. Ξέρεις γιατί; Για να μη με σταματάει η αστυνομία... πρέπει να φαίνομαι κύριος...», Arif.

4. Αντί επιλόγου

Ολοκληρώνοντας την παρούσα προσπάθεια θεωρώ ότι έχουν προκύψει κάποιες διαπιστώσεις σχετικά με τη διαρκή διαπραγμάτευση των κοινωνικών και χωρικών ορίων, τις ανισότητες στην κινητικότητα και την προσβασιμότητα, τη συγκρότηση ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων, οι οποίες καλύπτουν ένα μέρος των αρχικών ερευνητικών ζητημάτων. Άλλωστε, δεν θα ήταν δυνατόν να δοθούν απαντήσεις από το υλικό της έρευνας στο σύνολο των ερωτημάτων ή λίγο διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να δοθούν εκείνες οι απαντήσεις οι οποίες θα κάλυπταν επακριβώς το κάθε ερώτημα. Και αυτό γιατί καταρχήν δεν το επιτρέπει η πολυπλοκότητα των ζητημάτων που τέθηκαν. Επιπλέον, γιατί σε ένα μεγάλο βαθμό η έρευνα ήρθε αντιμέτωπη με δυσκολίες στην επικοινωνία. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στη μητρική γλώσσα των υποκειμένων υπό την παρουσία διερμηνέα, αλλά και απευθείας σε κοινούς γλωσσικούς «τόπους» όπως αγγλικά, γαλλικά και ελληνικά. Αναμφίβολα λοιπόν, ένα ποσοστό της έρευνας ενδεχομένως «χάθηκε», δεδομένου ότι από την διαμεσολαβημένη διαδικασία της διερμηνείας οι σημασίες και τα μηνύματα που μεταφέρει ο λόγος αλλοιώνονται.

Ωστόσο, παρά τις ελλείψεις της έρευνας, από τη συνθεώρηση των θεωρητικών αναζητήσεων και των δεδομένων που παρήγαγε η ποιοτική έρευνα αναδύθηκαν κάποιες παρατηρήσεις, που όμως δεν θεωρώ σκόπιμο να καταγράψω ξανά στο σημείο αυτό. Αντ' αυτού, θα σταθώ σε μια προσωπική αγωνία που διατρέχει το σύνολο της εργασίας. Πρόκειται για το πώς αντιλαμβάνομαι την δική μου θέση σε σχέση με τους/τις πληροφορητές/τριες μου και κυρίως το πώς την αντιλαμβάνονται εκείνοι/ες. Σίγουρα, η οπτική της ερευνήτριας μέσα από την τοποθετημένη γνώση της είναι αναπόφευκτη, ζητούμενο όμως υπήρξε το να μην επισκιαστεί ο αυτούσιος λόγος των υποκειμένων μέσω του σχολιασμού του, εξαιρώντας, θέτοντας εκτός, με τον τρόπο αυτό τις δικές τους προσεγγίσεις.

Ο προβληματισμός αυτός αποτυπώνει το ζήτημα της σχέσης της Δύσης με τους «ξένους» της. Ένα ζήτημα που ενώ από την πλευρά του κυρίαρχου λόγου εκφράζεται μέσω της εγκληματοποίησης, από την μεριά της ερευνητικής κοινότητας και στην προσπάθεια άρθρωσης ενός αντίλογου καταλήγει να έχει ως αντανάκλαση την θυματοποίηση.

Στόχος μου ήταν η ανάλυσή μου να μην κινηθεί στο πλαίσιο μιας προδιαγεγραμμένης ερμηνείας που αντλεί μονομερώς δεδομένα από την δυτική οπτική, καθώς πιστεύω ότι οι «άλλοι» προσδιορίζονται από τις δικές τους αφηγήσεις και δεν παρακολουθούν απλώς την αφήγηση της Δύσης. Πράγματι, την ίδια στιγμή που η εγκληματοποίηση αποδεικνύεται κατασκευασμένη, η

τρωτότητα/ευαλωτότητα που αναδύεται μέσα από την δυτική οπτική έρχεται σε πλήρη αντίφαση με τη δυναμική που πηγάζει από τη θέληση για ζωή των ίδιων των υποκειμένων. Το βάνουσο παρελθόν ενισχύει την επιμονή στο σχέδιο τους αφήνοντας μια αμηχανία σε κάθε θυματοποιητική προσέγγιση.

Τέλος, έχοντας ως δεδομένο ότι η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε αρκετούς μήνες πριν, είναι η ίδια η τρέχουσα συγκυρία η οποία έρχεται, αν όχι να την ξεπεράσει, τουλάχιστον να την προσδιορίσει εκ νέου στο σύνολο της. Το κλείσιμο των κέντρων κράτησης, η χορήγηση ιθαγένειας στα παιδιά δεύτερης γενιάς μεταναστών, η μείωση του ανώτατου επιτρεπόμενου ορίου κράτησης, ο περιορισμός της αστυνομικής παρουσίας στο δημόσιο χώρο, αλλά και η γενικότερη αλλαγή στη μεταναστευτική πολιτική που είτε εξαγγέλλεται είτε πραγματώνεται, καθιστά μια απλή μετάθεση των ίδιων ερωτημάτων (των συνεντεύξεων) στο τώρα, με τα ίδια τα υποκείμενα, ένα θέμα ή μάλλον πολλά θέματα προς περεταίρω διερεύνηση. Ποιες είναι οι εμπειρίες ή οι καθημερινές πρακτικές τους υπό τα νέα πολιτικοκοινωνικά συμφραζόμενα και πώς αυτές αποτυπώνονται στο χροχρόνο μετασχηματίζοντάς τον;

Δίπλα σε αυτά τα ερωτήματα όμως, έρχεται να προστεθεί και ένα άλλο. Την ίδια στιγμή που παρατηρούνται αυτές οι ριζικές, συγκριτικά με τη προηγούμενη περίοδο, αλλαγές στο ζήτημα της μεταναστευτικής πολιτικής, η επίκληση της εθνικής ενότητας, του εθνικού συμφέροντος, η τόνωση του εθνικού φρονήματος, της περηφάνιας και της αξιοπρέπειας στο όνομα της οικονομικής σωτηρίας δημιουργούν σίγουρα ένα πεδίο προβληματικό αν μη τι άλλο όμως αχαρτογράφητο σε σχέση με το πώς τα ίδια τα υποκείμενα προσλαμβάνουν τον εαυτό τους μέσα σ' αυτό.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ψευδώνυμο Συνομιλητή/τριας	Χώρα καταγωγής	Ηλικία	Φύλο	Διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα (μέχρι την ημερομηνία συνέντευξης)	Νομικό καθεστώς	Τόπος διαμονής
Haider	Ιράκ	34	άνδρας	7 χρόνια	αιτών άσυλο	Νέος Κόσμος
Segid	Ερυθραία	25	γυναίκα	3 χρόνια	αιτούσα άσυλο	Πλ. Βικτώριας
Dorcas	Κονγκό	38	γυναίκα	3 χρόνια	αιτούσα άσυλο	Κυψέλη
Jane	Κένυα	35	γυναίκα	6 χρόνια	αιτούσα άσυλο	Πλ. Κολιάτσου
Deca	Σομαλία	24	γυναίκα	4 χρόνια	αιτούσα άσυλο	Αχαρνών
Abdulrahman	Σουδάν	33	άνδρας	6 χρόνια	αιτών άσυλο	Πλ. Κολιάτσου
Amir	Σουδάν	38	άνδρας	6 χρόνια	αιτών άσυλο	Πλ. Κολιάτσου
Kamal	Αίγυπτος	27	άνδρας	2 χρόνια	αιτών άσυλο	Νέα Μάκρη
Ibrahim	Σουδάν	46	άνδρας	9 χρόνια	αιτών άσυλο	Κυψέλη
Ismail	Αφγανιστάν	28	άνδρας	10 χρόνια	επικουρική προστασία	Αγ. Νικόλαος
Arif	Αφγανιστάν	30	άνδρας	4 χρόνια	επικουρική προστασία	Κάτω Πατήσια
Halid	Ιράν	41	άνδρας	9 χρόνια	αναγνωρισμέν ος πρόσφυγας	Κυψέλη

Πίνακας 1: Στοιχεία Πληροφορητών/τριών

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Agamben G., 2005 [1995], *Homo Sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφ. Τσιαμούρας Π., Αθήνα: Scripta

Agamben G., 2007 [2003], *Κατάσταση εξαιρέσεως: Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*, μτφ. Οικονομίδου Μ., Αθήνα: Πατάκη

Ahmed S., 2000, *Strange Encounters: Embodied Others in Post-Coloniality*, London and New York: Routledge

Αθανασίου Α., 2006, «Διαβάσεις και εξαιρέσεις: αντινομίες της διεθνικότητας στις παρυφές του κοσμοπολιτισμού», στο Βεντούρα Λ. & Τρουμπέτα Σ., (επιμ.), 2006, Αφιέρωμα: «Σύγχρονες Θεωρήσεις του μεταναστευτικού Φαινομένου», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 92, σελ. 65-71

Αθανασίου Α. (επιμ.), 2011, *Επιτελεστικότητα και επισφάλεια*, Αθήνα: Νήσος

Αθανασίου Α., 2012, *Η κρίση ως κατάσταση έκτακτης ανάγκης: Κριτικές και αντιστάσεις*, Αθήνα: Σαββάλας

Αθανασίου Α., 2012^α, «Υπολείμματα της “Ιδιότητας του πολίτη”: φύλο, σεξουαλικότητα, έθνος και άλλες εξαιρέσεις με σημασία», στο Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), 2012, *Ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Πατάκη, σελ. 242-259

Athanasίου Α., 2014, «Governing For the Market: Emergencies and Emergences in Power and Subjectivity», *Crisis-Scapes: Athens and Beyond*, p.72-77, Crisis-scape.net

Βαΐου Ντ., 2000, «Πόλη και Πολίτες: η καθημερινή ζωή και το “δικαίωμα στην πόλη”», στο Μοδινός Μ. & Ευθυμιόπουλος Η. (επιμ.), *Η Βιώσιμη Πόλη*, Αθήνα: Στοχαστής & ΔΙΠΕ, σελ. 204-216

Βαΐου Ντ. (επιμ.), 2007, *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας*, τελική έκθεση ερευνητικού προγράμματος Πυθαγόρας II, Αθήνα: ΕΜΠ- Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας Πολεοδομίας και χωροταξίας

Βαΐου Ντ. & Καλαντίδης Α., 2009, «Πόλεις των “Άλλων”: Καθημερινές Πρακτικές και Συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου», στο Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Χωρικοί Μετασχηματισμοί και Κοινωνική Έρευνα*, Αθήνα: Νήσος, σελ. 23-48.

Βαΐου Ντ. & Χατζημιχάλης Κ., 2012, *Ο χώρος στην αριστερή σκέψη*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλατζάς – Νήσος

- Βαΐου Ντ., «Δημόσιος χώρος στην πόλη των “άλλων”», Αναγνώσεις στην Αυγή της Κυριακής, τ. 595, 27 Απριλίου 2014
- Bauman Z., 2009 (2007), *Ρευστοί καιροί: Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, μτφρ. Γεώργιος Κ., Αθήνα: Μεταίχμιον
- Βεντούρα Λ. & Τρουμπέτα Σ. (επιμ.), 2006, Αφιέρωμα: «Σύγχρονες Θεωρήσεις του μεταναστευτικού Φαινομένου», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 92, σελ. 21-86
- Βεντούρα Λ., 2006, «Διασπορά, παγκοσμιοποίηση και συλλογικότητες», στο Βεντούρα Λ. & Τρουμπέτα Σ., (επιμ.), 2006, Αφιέρωμα: «Σύγχρονες Θεωρήσεις του μεταναστευτικού Φαινομένου», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 92, σελ. 31-39
- Γιαννακόπουλος Κ. & Γιαννιτσιώτης Γ. (επιμ.), 2010, *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια - Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- Γιαννακόπουλος Κ., 2010, «Ένα κενό μέσα στην πόλη: χώρος διαφορά και ουτοπία στον Κεραμεικό και το Γκάζι», στο Γιαννακόπουλος Κ. & Γιαννιτσιώτης Γ., (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, 2010, Αθήνα: εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 117-138
- Davis M., 2008 (1992), *Πέρα από το Blade Runner: Αστικός έλεγχος – Η οικολογία του φόβου*, μτφρ. Χαραλαμπίδης Γ., Αθήνα: Futura
- Derrida J., 1992, *Force of Law: the Mystical Foundation of Authority*, New York: Palgrave
- Δημούλης Δ. & Lunardi S., 2012, «Η ιδιότητα του πολίτη ως πολλαπλός αποκλεισμός. Συγκριτικές παρατηρήσεις.», στο Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), 2012, *Ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Πατάκη, σελ. 199-222
- Foucault M., 1991, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Τρουλίνου Λ., Αθήνα: Ύψιλον/βιβλία
- Gunther J., 1985, «Το ποινικό Δίκαιο του Πολίτη και το ποινικό δίκαιο του εχθρού», *Ποινική Δικαιοσύνη* 7/200, σελ. 868-877
- Harvey D., 2005, «Ο χώρος ως λέξη-κλειδί», *Γεωγραφίες*, 10, σελ. 21-42.
- Καραγιάννης Β., 2006, «Μετανάστευση-διεθνικότητα-κινητικότητα: παρατηρήσεις πάνω στην έρευνα διεθνικής μετανάστευσης», στο Βεντούρα Λ. & Τρουμπέτα Σ., (επιμ.), 2006, Αφιέρωμα: «Σύγχρονες Θεωρήσεις του μεταναστευτικού Φαινομένου», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 92, σελ. 23-30
- Kelling L.G. & Wilson Q. J., 1982, «Broken Windows: The Police and Neighbourhood Safety », *Atlantic Monthly*, March 1982, p. 29-38
- Κιούπης Δ., 2011, «Χρειαζόμαστε σήμερα το “ποινικό δίκαιο του εχθρού”;» στο Κοτσαλής Λ. (επιμ.) *Ελευθερία, υπευθυνότητα, κράτος δικαίου: πρακτικά ελληνογερμανικού συμποσίου* (Αθήνα 5 – 6 Μαρτίου 2010), Αθήνα & Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σελ. 59 – 77.

- Κουζέλης Γ. & Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), 2012, *Ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Πατάκη
- Κουσουρή Μ., 2014, «Να σώσουμε τα σώματα! Το τραύμα της ταπείνωσης υπό τη δοκιμασία της πολιτικής», Παρέμβαση στο Διεθνές Συνέδριο Ψυχανάλυσης με τίτλο *Το σώμα σε κρίση στον ψυχαναλυτικό και τον ιατρικό λόγο* (7, 8 και 10 Νοεμβρίου 2014), μτφρ. Αγγελόπουλος Π.
- Λαλιώτου Ι., 2006, «Κινητικότητα, μετανάστευση και υποκείμενο: μεταξύ ανατολικής και δυτικής Ευρώπης», στο Βεντούρα Λ. & Τρουμπέτα Σ., (επιμ.), 2006, Αφιέρωμα: «Σύγχρονες Θεωρήσεις του μεταναστευτικού Φαινομένου», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 92, σελ. 82-86
- Λυδάκη Α., 2001, *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Λυκογιάννη Ρ., 2009, «“Ξανακτίζοντας” την πόλη μέσα από τις καθημερινές πρακτικές και εμπειρίες των γυναικών», *Γεωγραφίες*, 15, σελ. 58-74
- Massey D., 2001, *Φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας*, Αθήνα: Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ-Παπασωτηρίου
- Massey D., 2008 [2005], *Για το Χώρο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Μαρβάκης Α. κ.α, 2006, «Και όμως κινούνται!... η επανάσταση των προσδοκιών και η αυτονομία των μεταναστών», στο Βεντούρα Λ. & Τρουμπέτα Σ., (επιμ.), 2006, Αφιέρωμα: «Σύγχρονες Θεωρήσεις του μεταναστευτικού Φαινομένου», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 92, σελ. 72-81
- Μαρνελάκης Γ., 2002, *Χώρος, χρόνος και διαλεκτική σκέψη*, εργασία στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Culture, Globalization and the City», Goldsmiths College, Λονδίνο
- Μίχα Ειρήνη, 2007, «Η πολιτική για την ασφάλεια στις πόλεις και οι συνέπειές της στη σημασία του δημόσιου χώρου», *Σύγχρονα θέματα*, τ. 98, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, σελ. 81-87
- Μπάτλερ Τζ., 2009 [2006], *Ευάλωτη ζωή: οι δυνάμεις του πένθους και της βίας*, μτφρ. Λαλιώτης Μ., Αθανασίου Κ., Αθήνα: Νήσος
- Παπαστυλιανός Χ., 2012, «Η ιθαγένεια της ΕΕ: Τι μπορούν να προσδοκούν οι μετανάστες από ένα καθεστώς ατελούς κυριαρχίας;», στο Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), 2012, *Ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Πατάκη, σελ. 57-69
- Παρσανόγλου Δ. & Πετράκου Η., 2010, «Νέοι και νέες μεταναστευτικής προέλευσης και πόλη: χωρικός αποκλεισμός και μορφές αντίστασης» στο Γιαννακόπουλος Κ. & Γιαννιτσιώτης Γ. (επιμ.), 2010, *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια - Πανεπιστήμιο Αιγαίου, σελ. 139-162
- Σμιττ Κ., 1988 [1932], *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ. Λαβράνου Α., Αθήνα: Κριτική
- Τάκης Α., 2012, «Ξένοι για πάντα; Κυριαρχία, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη», στο Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), 2012, *Ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Πατάκη, σελ. 112-133

Traverso E., 2013 [2002], *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας: μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*, μτφρ. Κούρκουλος Ν., Αθήνα: Εκδόσεις του εικοστού πρώτου

Τρουμπέτα Σ., 2006, «Υβριδισμός: εννοιολογικές περιπλανήσεις-πολιτικές συναινέσεις», στο Βεντούρα Λ. & Τρουμπέτα Σ., (επιμ.), 2006, Αφιέρωμα: «Σύγχρονες Θεωρήσεις του μεταναστευτικού Φαινομένου», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 92, σελ. 57-64

Tsimouris G., 2014, «From Invisibility into the Centre of the Athenian Media Spectacle: Governmentality and Immigration in the Era Of Crisis», *Crisis-Scapes: Athens and Beyond*, p. 78-81, Crisis-scape.net

Wacquant J.D Loic, 2007 [1999], *Οι φυλακές της μιζέριας*, μτφρ. Διαμαντάκου Κ., Αθήνα: Πατάκη

Φιλίπιδης Χ., 2014, *Πόλη, κρίση και πυρωμένο σίδερο: επιτελώντας την κατάσταση έκτακτης ανάγκης in situ*, Αθήνα: Futura

Χαΐδοπούλου – Βρυχέα Μ., 2009, «Χωροχρόνοι στην πόλη και καθημερινότητα: συγκριτική μελέτη στην Αθήνα και την πόλη του Μεξικού», *Γεωγραφίες*, 15, σελ. 188-190

Χρηστίδης Ι. & Ζολώτα Φ., 2007, *Στρατόπεδα και γκέτο: προβολές στο παρόν*, Ερευνητική εργασία, Επιβλέπουσα: Γυιόκα Λ., Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης